

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSERES TIBOR: Két üzenet közt (dráma, I. rész) 833

*

WEÖRES SÁNDOR: Másvilág (vers) 847

KÁROLYI AMY versei: A bűvész, Joyce 848

DALOS MARGIT: Kirándulás (elbeszélés) 849

KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XXII.) 856

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 863

MAKAY IDA versei 864

FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel II.

– *Bánffy György* 865

ARATÓ KÁROLY versei 872

NÉMETH G. BÉLA: Az Erosz teljességének vágya

(*Babits Mihály: Timár Virgil fia*) 874

MELIORISZ BÉLA versei 880

TÜSKÉS TIBOR: Pilinszky János (tanulmány, I. rész) 881

KANTOR LAJOS: Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma
(tanulmány, II. rész) 889

*

CSORBA GYÖZŐ: Egy verseskönyvvel kezemben

(*Kálnoky László halálára*) 895

LATOR LÁSZLÓ: Kálnoky László ravatalánál 897

DOMOKOS MÁTYÁS: Kálnoky télen

(*A versesnapló margójára*) 899

TAKÁTS GYULA: Levél Kálnoky László után (vers) 904

*

Európai fórum

POSZLER GYÖRGY: A világ „nevelő iskolája” (esszé) 906

1985

OKTÓBER

- RÁBA GYÖRGY: Csorba Győző egyszerűsége és gazdagsága
(*Görbül az idő című verseskötetéről*) 921
N. HORVÁTH BÉLA: A küzdelmes hit versei
(*Fodor András: Reményfutam*) 925
PAPP ISTVÁN: Meliorisz Béla: Ma sem jön senki 927

KÉPEK

A IX. Országos Kisplasztikai Biennálé anyagából

- KALMÁR JÁNOS: Barátom portréja (847), TORNAY ENDRE
ANDRÁS: Álló alak (855), SOLTRA ELEMÉR: Szőnyi István I–II.
(862), FRITZ JÁNOS: Pávás nő (896), ZSIN JUDIT: Gauguin (905),
TURI GYÖRGY: Babits Mihály (920), DURAY TIBOR: Tisztálko-
dó (924)

(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXVIII. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbetítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. – 1900–, közvetlenül, vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Évi előfizetési díja: 192,- Ft

85-2930 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

RADNÓTI-TANULMÁNYOK címmel kiadta a Magyar Irodalomtörténeti Társaság az 1984 novemberében Győrött rendezett Radnóti-vándorgyűlés anyagát. A kiadványt *B. Csáky Edit* szerkesztette.

CSORDÁS GÁBOR szerzői estjét szeptember 19-én rendezték Budapesten, az Almássy téri Szabadidő Központ „Kortárs művészeti fórum” – sorozatában. Közreműködött *Kosztai Gabriella, Kulka János* és *Wéber Kristóf*.

A **PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ** új évadjának műsortervéből: *Csehov*: Ványa bácsi, *Shakespeare*: A makrancos hölgy, *Szomorgy Dezső*: Bella –, a nagyszínházban. – *Hernádi Gyula*: Hagyaték, *Edward Bond*: Kinn vagyunk a vízből, *Örkény István*: Tóték, *G. B. Shaw*: Candida –, a Kamarában.

Irodalmi és előadói esten szerepelt **TOLNAI OTTÓ** és **LADIK KATALIN** szeptember 21-én Pécsen, a Doktor Sándor-Zsolnay Művelődési Központban. A vendégekkel *Csordás Gábor* beszélgetett.

Megjelent Székesfehérváron **BOKROS JÁNOS**: Imádság öröme c. verseskötete *Bella István* szerkesztésében a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár kiadásában.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában agusztus 31–szeptember 29. *A Természet* c. nemzetközi tárlat. – A Pécsi Kisgalériában szeptember 13–október 6. *Sárváry Katalin* ruhatervei. – Az Orvostudományi Egyetem Galériájában szeptember 4–október 2. *Soltra Elemér* festőművész munkái. – Az Ifjúsági Ház Galériájában szeptember 2–28. *V. Delast Elena* festőművész képei.

A **DÉL-DUNÁNTÚLI IRÓCSOPORT** idei tanulmányútján, október 1-én Komlóra, Mánfára, Sikondára, Magyarereggyre, Zengővárkonyra és Pécsváradra látogatott.

A **KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ** szeptember 17-én mutatta be *J. M. Barrie*: Peter Pan c. tündérvjátékát *Pártos Géza* vendégrendezésében. – Az új évad további műsortervéből: *Brecht*: A nevelő úr, *Acz János*: Munkásoperett, *Cervantes*: Don Quijote, *Shakespeare*: A vihar, *Ionesco*: A kopasz énekesnő, *Lecke, Evelyn Waugh*: Egy marék por, *Wyspianski*: Odüsszeusz hazatérése.

A **NEM HIVATÁSOS KÖNYVKIADÁS** helyzetéről országos tanácskozást rendeztek szeptember 24–26-ig Kaposváron, a Megyei Könyvtárban.

HÁROM TÁRLAT: Komlón szeptember 17–30. *Zs. Kovács Diana* textiltervei. – Szigetváron szeptember 20–október 10. *Pandur József* festőművész képei. – Székesfehérváron, az István király múzeumban szeptember 14–október 27. *König Frigyes* grafikái.

Kaposváron megjelent **B. GYARMATI LÁSZLÓ** verseskötete *Katona Csongor* szerkesztésében, a szerző magánkiadásában.

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL. A *Kanyar József* szerkesztésében megjelent levéltári évkönyv új, 16. kötetének anyagából: *Spira György*: Egy Jellačić-önporiré, *Andrássy Antal*: Noszlopy Gáspár, *Takáts Gyula*: Pásztorélet a Dráva és a Balaton között, *Tilkovszky Lóránt*: Bajcsy-Zsilinszky „Kossuth-párt”-programja, *Karsai Elek*: Magyarország bombázása 1944-ben (az amerikai levéltári anyag alapján).

CSERES TIBOR

Két üzenet közt

(Dráma két részben)

1

Bem altábornagy katonásan disztelen betegszobája. Balra fent a nagyszínpad fölött.

Bemnek még törött a kulcsontja, nem tud feltámaszkodni.

BEM: Zamoyski kérem, segítsen felülnöm.

ZAMOYSKI: *(zavartan Bem segítségére siet)* Nem szereinek fájdalmat okozni altábornagy úr.

BEM: Ne törődjön az én fájdalmammal. Így, így jó lesz.

(a várakozó Asbóthra tekint)

Nos tehát alezredes úr, mi jót tud nekem mondani? Mi a kormányzó úr üzenete. És egyáltalán miért nem ő maga jött, személyesen. Bezzeg Nagyváradon élém tudott jönni... Vagy talán már nincsen rám szüksége?

ASBÓTH: Nem erről van szó altábornagy úr.

BEM: Hát miről van szó?
(Asbóth zavartan hallgat)

ZAMOYSKI: Arról van szó, hogy a kormányzó úr mostani állapotában nem szívesen...

BEM: Miféle állapot – hát ki a sebesült, én vagy ő? *(Zamoyski állát simogatva mutatja, mit jelent ezúttal az állapot szó)*

BEM: *(felkacag)* Vagy úgy! Tehát megkopsztott férfiasságát szégyelli. Eh, ez

az ő dolga, de mi van a pénzzel? Az embereim nélkülöznek.

ASBÓTH: A kormányzó úr ismételten azt üzeni, hogy az ország pénztárát nem hozta magával, csupán saját szükségletére vett magához pénzt, az illetményeinek évi töredékét.

BEM: De miért? Ez oktalanság.

ASBÓTH: Az utókorra gondolt.

BEM: Egy kormányzó a jelenkorra gondoljon!

ZAMOYSKI: Engedelmeivel, ő már Lugoson kijelentette előttem, hogy csak egyszerű polgár. *(Kossuth hangjával mimel)*

BEM: Ezt nekem is megmondta, megírta, betéve tudom: „jelenleg egyszerű polgár vagyok, semmi más! Nem tehetem, hogy tegnap lelépve, a kormányt ma ismét megragadjam – Lugoson láttam nem lehet folytatni, *(saját hangján)* lehetett volna! – saját népem elnyomni pedig nem vagyok hajlandó! Tábornok úr szervezze az ellenállást, biztosítsa a várakat – ez a szükséges, nem jelenléttem – erőszakos rendszabályokhoz sosem nyújtanék segédkezet.” *(saját hangján)* Ő ne tudná, a háború mindig a nép zsarolása! Az a nép hozzájárulása a véradó helyett! Egyszerű polgár! Hah!

ASBÓTH: Ezt ő komolyan gondolja, bár szomorúan.

BEM: Lárifári! Ki parancsolta meg szárnysegédemnek, Guyonnak, hogy a

lengyel légiót Karánsebesre küldje? A kormányzó!

ASBÓTH: Lemondott.

BEM: A lemondás törvénytelen volt és ostobaság. De hogy mégis megindult Orsova felé, az állampénztárat magával kellett volna hoznia. Ha parancsolni tudott Guyonnak...

ZAMOYSKI: Én kértem meg rá.

BEM: Hogyan? Ön?

ZAMOYSKI: Megkérdeztem tőle, elérkezett-e a pillanat, amikor a lengyel légiónak becsülettel el lehet hagynia a harcteret.

BEM: Ezt Ön a polgártól nem kérdezhette.

ZAMOYSKI: Igaz, még rajta volt az államfő aurája.

BEM: De a szakálla már nem.

ZAMOYSKI: Az már nem, s mégis még volt kormányzói szava: „az a pillanat ellenállhatatlanul, visszavonhatatlanul érkezett!”

BEM: Azt is mondta: Orsova felé?

ASBÓTH: Nem, azt a gróf úr javasolta.

ZAMOYSKI: Én a lengyel légióra gondoltam.

BEM: Eh, mit lengyel légió – most az a fontos, hogy Kossuth pénzt adjon. (Asbóthhoz) Tudomásom van róla, mondják nekem, hogy Mészáros és Dembinszky tábornokok nem állnak vele szóba. Mondja meg az urának alezre-des úr, amennyiben pénzt kapok tőle csapataim számára, a magam részéről őt továbbra is kormányzónak tekintem!

2

*Mintha álomban.
Rozoga szoba a viddini pasa rozoga palotájában. Háttal egy öreg karosszék, a benne ülőnek. Csupán feje búbja és két karja látszik. Távoli török kürtszó: örjelek. Éjjel van. A holdderengésben a padló deszkái egy helyütt megemelkednek, homályos fértialak nyújtja fel fejét a süllyesztőből.*

KOSSUTH: Mégis eljött? Ma éjjel még nem vártam.

FÉRFI: Kormányzó úr téved. Nem az vagyok, akit várt.

KOSSUTH: Hogy megszólalt, bizonyos, hogy nem. Kicsoda maga? Orgyilkos?

FÉRFI: Ó nem! Jóbarát vagyok, hódoló, alattvaló.

KOSSUTH: Az őrség beengedte?

FÉRFI: Az őrség alszik.

KOSSUTH: Tehát besurrant.

FÉRFI: Igen. A tegnapi hajóval érkeztem. Lesben álltam a szomszéd háznál s amikor...

KOSSUTH: Ha nem orgyilkos, mit akar tőlem?

FÉRFI: Búcsúzni és áldását.

KOSSUTH: Meglep, hisz nem ismerem Önt.

FÉRFI: Kormányzó úr nem is ismerheti minden alattvalóját.

KOSSUTH: Kormányzónak nevez?

FÉRFI: Természetesen.

KOSSUTH: A tegnapi hajóval érkezvén...

FÉRFI: Igen, szökevényül, megbújva a hajó gyomrában.

KOSSUTH: Életét kockáztatja áldásoméért.

FÉRFI: Nem kívánom ingyen.

KOSSUTH: Hogyan? Fizetni akar?

FÉRFI: A nép üzenetével. A magyarok szívében hatalmas az Ön alakja, a családok estvéli imájában ékkő a Kossuth név. A nemzet bizik és várja Önt és...

KOSSUTH: És?

FÉRFI: Ennyi. Nem elég Önnek ennyi?

KOSSUTH: Nem!

FÉRFI: Én istenem, hát mit vár tőlem, ki váratlanul toppantam szobájába, magányába?

KOSSUTH: Mit? Ha már élete kockáztatásával szökött a hazából, miért nem hozott hírt a szívemnek legkedvesebkekről, nőmről és gyermekeimről.

FÉRFI: Nem tudok róluk semmit és a kerek hazában senki nem tud bizonyosat felőlük. Csak suttogások terjednek, hogy bujdosnának valamerre s hogy léteznek bátor s jó emberek, kik menedéket adnak nekik.

KOSSUTH: Ha nem tud róluk többet, miért háborítja éccakai nyugalmam magányát.

FÉRFI: Mondám már uram! A nép üdvözetét hoztam. A nép lelkében egyre hatalmasabb Kossuth Lajos alakja, mindennapi imádságokba van foglalva neve. S a nemzet fiatalja s öregje egyaránt várja az üzenetet, azt a bizonyosságot...

KOSSUTH: Igaza van barátom! Ennél többet nyomorú helyzetemben nem hozhatott volna. Köszönöm, köszönöm barátom.

(Kinyújtja kezét, de már csak a levegőt tapinthatja, az éji látogató tovaúnt, elsüllyedt.)

3

Rozoga szoba, (az előbbi szín) Kossuth háttal fotelben. Reggel.

SZÖLLŐSI: Engedelmet –

KOSSUTH: Mit akar ilyen korán?

SZÖLLŐSI: Bem altábornagy úr sürgése.

KOSSUTH: Mit sürget?

SZÖLLŐSI: Természetesen a pénzt, a pénzeket.

KOSSUTH: Megüzentem már, az ország pénzét nem... nem hoztam át...

SZÖLLŐSI: Azt mondja...

KOSSUTH: Ha nincs más közlendője –

SZÖLLŐSI: Van.

KOSSUTH: Nos...

SZÖLLŐSI: Dembinszky grófnét beengedhetem?

KOSSUTH: Természetesen – bocsássa be. *(Emília belép, pukedli)*

KOSSUTH: Jöjjön csak Emília jöjjön, hozzon egy kis derüt a mai sötét reggelbe.

EMÍLIA: De nem szeretném megzavarni a napirendjét. Ily szokatlan időben.

KOSSUTH: Az én napirendem a gond, a bánat, a keserűség. Jól esik ha maga megszegi ezt a napirendet. Akármilyen korán is legyen. No, no miért oly izgatott Emília. Szöllősi kérem hagyjon magunkra.

(Szöllősi el)

Utóbb még elsírja magát.

EMÍLIA: Azt beszélik, a mai hajóval...

KOSSUTH: No, nyugodjék meg. Mi van a mai hajóval?

EMÍLIA: Hogy Ön szökve útra kél ma délben.

KOSSUTH: Ezt beszélik?

EMÍLIA: Meg, hogy a borbélyt kora reggelre iderendelte, hogy a bajuszát is...

KOSSUTH: A bajuszomat is...

EMÍLIA: Merthogy női ruhában s hogy már alakítják is Gyurmánné főkötőjét.

KOSSUTH: S már az egész tábor tudja?

EMÍLIA: Nem, nem, dehogy.

KOSSUTH: A Gyurmánné főkötőjét sem tudják?

EMÍLIA: Ó, azt csak én tudom, magától Gyurmánnéól.

KOSSUTH: Ki biztatta fel őt?

EMÍLIA: Megtudakolom.

KOSSUTH: Kétségbeesésében a halál helyett a legszegyenletesebbekre is képessé züllik az ember. S ma hajó indul lefelé.

EMÍLIA: Ne szóljon így...

KOSSUTH: Amikor áhajtottunk a vereserovai határhídon, akkor kellett volna, hogy valaki jótékonyan felrobbantassa a hintót, vagy megértve a szörnyűséget, akkor kellett volna pisztolyt szegezni halántékomra.

EMÍLIA: Borzasztó, amit mond.

KOSSUTH: Ha feleségemre és gyermekeimre nem gondolok, bizony abban az órában, bizony meg is tettem volna, hogy valami módon elemésszem magam, de lelkemben ott lebegett imádkozó nőm fájdalmas búcsúzó arca s búcsúszava: őrizd meg magad! S gondoldj árva gyermekeimre! Igen, azért nem lőttem főbe magam s azért nem vettem be a halálos mérget.

EMÍLIA: Teremtöm – tán csak nem még most is...

(sírni kezd)

KOSSUTH: Az istenért, Ön derüt hoz nekem s én megrikatom.

EMÍLIA: Amikor először megláttam...

(szipog)

KOSSUTH: Amikor először találkoztunk.

EMÍLIA: De hiszen nem emlékezhet reám, annyian seregettünk maga köré, ott a temesvári szalában.

KOSSUTH: Ha nem találkoztunk ismét, talán elfelejtettem volna, de most, hogy naponta láthatom, ama félévnyi magasztos napon átsugárzik tiszta szőke-sége.

EMÍLIA: Megszégyenít és én ismét csak azt válaszolhatom erre: boldog voltam, hogy akkor közelébe férközve megérintettem karját s kezemet egy pillanatra kezében tartotta. De hiszen ezt már...

KOSSUTH: Egyre jobban emlékszem, csak mondja, mondja, ismételje, milyen voltam akkor.

EMÍLIA: Hódító volt, igéző, valameny-

nyi nő meghódolt a kormányzó tüne-
ményes egyénisége láttán...

KOSSUTH: Most maga szégyenít meg,
mint mindig, de mostani meggyalázott-
ságomban nem esik rosszul. Százszor
is meghallgatnám, hátha megvigasztal-
hatja nyomorú életem.

EMÍLIA: A mi eszményképünk nem be-
szélhet így.

KOSSUTH: Eszménykép! Szakállam nél-
kül elveszítve valódi arcomat! Rös:el-
lek menekültjeink előtt megjelenni.

EMÍLIA: *(kezevel Kossuth arcához, ál-
lához nyúl)*
Már csak néhány nap s arca a régi.

KOSSUTH: *(megfogja s arcához emeli
Emília kezét)*
E még csak borosta... Az érintése...
felébreszti bennem a jövőt.

EMÍLIA: Dehát mi egyébért jöttem én
ide.

KOSSUTH: Hogyan?

EMÍLIA: Hányadszor mondom el, Te-
mesvárott miképp láttam meg...

KOSSUTH: Találkoztunk –

EMÍLIA: Találkoztunk, de valami fonto-
sabbat, amiről tapintatból nem kérde-
zett, még nem említettem.

KOSSUTH: Sokmindenről nem beszél-
tünk még.

EMÍLIA: Ám erről az egyről tudnia kell,
bármennyire szégyellem is megvallani.
(hallgatás)

EMÍLIA: Nem kérdezte, miért mentem
szinte az utolsó napon feleségül Dem-
binszkyhez, ehhez a beteg emberhez.

KOSSUTH: Csakugyan, nem kérdeztem,
pedig bizonyára nem kényszerítették,
vagy mert...

EMÍLIA: Nem azért, hogy grófné lehes-
sek, annak itt kevés értéke van.

KOSSUTH: Itt az embernek is kevés.

EMÍLIA: Miért lettem egy betegnek ápo-
ló felesége, egyik napról a másikra?
(hallgatás)

EMÍLIA: Hogy ide jöhessenek eszményké-
pem után.

KOSSUTH: Nem értem!

EMÍLIA: Hogy maga mellett lehessek!
*(meghatott csend, a két arc, a két száj
egymás felé közelít)*
*(a csöndet Szöllösi zavarja meg. Dur-
va, gyors kopogás után)*

SZÖLLÖSI: Bocsnát, Bem altábornagy
ismét sürgető követet küldött.

KOSSUTH: Mit sürgetnek ezek a köve-
tek?

SZÖLLÖSI: Pénzt az altábornagy kísére-
tének...

KOSSUTH: Mondtam már, megmondtam
már, hogy... Mennyit akar az altá-
bornagy úr?

SZÖLLÖSI: Nyolcszáz aranyat, három-
ezer pengő forintot ezüst huszasok-
ban, kétszázötven forintot ezüstben s
osztrák bankjegyekben.

KOSSUTH: Dehiszen ez nem kevesebb,
sőt több, mint amennyi magánpénztá-
ramban lehet.

SZÖLLÖSI: Csaknem fillérre annyi.

KOSSUTH: Honnan ismeri ily pontosan
az altábornagy zsebem tartalmát?

SZÖLLÖSI: Én tájékoztattam...

KOSSUTH: Ön elárulta, mennyi pénzem
van.

SZÖLLÖSI: Ezt titkolni nem volt utasi-
tásom. Különben is az altábornagy el-
ső alkalommal sokkal több járandósá-
got igényelt embereinek.

KOSSUTH: Szöllösi, hagyjon magamra,
mielőtt elveszitem béke:úrésemet s tu-
lajdon titkáromat becsületében sérte-
ném.

SZÖLLÖSI: Igenis, értettem kormányzó
úr, magukra hagyom Önöket kormány-
zó úr.

*Kossuth és Emília ketten. Az előbbi kö-
zeledésre várnak, de az intim lehetőség-
nek vége.*

KOSSUTH: *(még Szöllösi után kiált)*
És ne visszhangozza oly sűrűn: Kor-
mányzó úr! Kormányzó úr!

EMÍLIA: *(keze simogat)*
Hadd mondja, hiszen igaz s az igazsá-
got nem lehet elégszer kimondani.

4

*Schwarzenberg Félix Lajos János Frigyes
herceg dolgozószobája.*

SCHWARZENBERG: Ide rendeltem azt
a két embert, akik nekünk Bécsbe hoz-
zák Kossuthot. Élve, vagy halva.

STÜRMER: Élve kellene.

SCHWARZENBERG: Természetesen, de
ha másképp nem megy...

STÜRMER: Gondoljon kegyelmességed a
nemzetközi következményekre.

- SCHWARZENBERG: Egyebet sem te-
szek.
- STÜRMER: Javasolni bátorkodom, hogy
a török kormánnyal együttműködve
internáltassuk a főkolomposokat.
- SCHWARZENBERG: Ófelsége az ítéletek
végrehajtását kívánja.
- STÜRMER: Ennek a kívánságnak nem
mondhatok ellene, ám a kivitelre, a
végrehajtásra vonatkozóan lennének
előterjesztéseim.
- SCHWARZENBERG: Ófelsége a végre-
hajtást Bach Sándorra bízta, reád az
akció finanszírozása hárul...
- STÜRMER: Költségkeretem...
- SCHWARZENBERG: Megemeljük az
isztambuli internunciatura javadalma-
zását.
- STÜRMER: Eszerint kötelességem lesz
pénzzel ellátni olyan tevékenységet,
melyet irányítani s ellenőrizni nem
lesz módom.
- SCHWARZENBERG: Ne lázadozz. Gon-
dolkodtam róla, hogy ágenseink felada-
tával jó előre megismerkedjél. Ide ren-
deltem azt a két embert, akiknek Bécs-
be kell hozniok Kossuthot.
- STÜRMER: Ilyen találkozásra nem ké-
szültem.
- SCHWARZENBERG: Inkább hálásnak
kell lenned.
(*csönget*)
Kérlek ülj le, méltóságodnak tarto-
zol veled.
(*Stürmer leül. Ajtó nyílik, Jasmagy és
Kovács Pál lépnek be. Egymás mellett,
egyenrangúként. Jasmagy pantallósan,
a legutolsó divat szerint öltözve, Ko-
vács magyaros táblabíró viselésben.
Köszönés helyett meghajtják magukat.*)
- SCHWARZENBERG: Mutassák be magu-
kat a gróf úrnak.
(*megszólaláskor egyenként Stürmer te-
lé tordulnak*)
- JASMAGY: Jasmagy Gábor vagyok, ok-
leveles mérnök.
- SCHWARZENBERG: Megemlítheti német
nevét is!
- JASMAGY: Zeichner Gabriel. Zeichner.
- SCHWARZENBERG: Mit tud?
- JASMAGY: Valamennyi balkáni nyelven
beszélek. Albánul, szerbül, törökül.
- STÜRMER: Magyarul is?
- JASMAGY: Engedelmet, a magyar nem
balkáni nyelv.
- STÜRMER: Hogyan képzeli tevékenysé-
gét a magyar táborban?
- JASMAGY: A főbbek mind tudnak né-
metül. Bem tábornok szintén nem tud
magyarul. Mellesleg vele érintkezés-
ben voltam már.
- SCHWARZENBERG: Ön azt jelentette,
hogy Kossuth Belgrád felé kelt át a
Dunán.
- JASMAGY: Igyekeztemben a lengyelek
partraszállását látva, elszettem a jelen-
tést. Bocsánat.
- SCHWARZENBERG: Maga (*Kovács*hoz)
remélem beszél magyarul.
- KOVÁCS: Természetesen, kegyelmes
herceg, magyar az anyanyelvem.
- SCHWARZENBERG: Foglalkozása, már-
mint ezelőtti?
- KOVÁCS: Királyi fiskális voltam és va-
gyok.
- STÜRMER: Érdemei?
- KOVÁCS: A Kossuth család baráti köré-
hez tartozom.
- SCHWARZENBERG: Ezt Ön érdemnek
tartja?
- KOVÁCS: Én kutattam fel s juttattam
fogságba a három gyermeket.
- SCHWARZENBERG: Ja, igen, hallottam.
Ez a fegyverténye reményt ígér rá,
hogy az apát is...
- KOVÁCS: Szilárd törekvésem s már van-
nak elgondolásaim is.
- JASMAGY: Mig a mérget okádó kígyó
nem halott, addig nincs nyugalom
Ausztriában.
- STÜRMER: Ez Bach miniszter úr utasi-
tása?
- JASMAGY: Ebben azonos a véleményem
Bach miniszter úrral.
- STÜRMER: Egyéb tervünk nincs is?
- KOVÁCS: Dehogynem! Sürgősen hajó-
ra kell ültetnünk. Erre én fogom ráven-
ni.
- STÜRMER: Hajóra?
- KOVÁCS: Azt mondjuk: szökjünk hajó-
val lefelé a Dunán.
- JASMAGY: Ismerem a hajóst, ki Szeme-
rét elszöktette Viddinből. Már meg-
egyeztünk, ha *valaki* a fedélzetre száll,
azzal folyónak felfelé fog indulni a
hajó.
- STÜRMER: Pénzt tőlem fognak kapni
Iisztambulban.
- JASMAGY és KOVÁCS: Igenis, tudunk
róla.

STÜRMER: Ami a hajóra szállást illeti...

JASMAGY: Engem az emigráció megfigyelésével és megsemmisítésével bízott meg Bach miniszter úr.

SCHWARZENBERG: Bach Sándor ügyvéd úr nagyon jól tudja, hogy a politikai emigráció megsemmisítéséről van szó.

JASMAGY: Míg a mérget okádó kígyó...

STÜRMER: Ezt már hallottuk, ami pedig az Önök terveit illeti, a behajózáson kívül egyebet nem.

JASMAGY: A főkolomposok kézrekerítése –

STÜRMER: Ha az nem sikerül?

JASMAGY: A főkolomposok megsemmisítése.

STÜRMER: Tehát a gyilkosság!

KOVÁCS: Ha Kossuth bizalmába férköztem, s ez könnyű lesz nekem, ki a családja barátja... voltam.

SCHWARZENBERG: El kell vágni őket a hazától.

KOVÁCS: Gondom lesz rá.

SCHWARZENBERG: Sajnálattal látom, hogy a legbiztosabb fegyvert nem sorozták be terveikbe.
(várakozó csend)

A rengeteg fiatal férfi közé a nőt, a nőt! S leginkább az asszony nélkül tengődő főkolomposok számára. Nem kell sok, három-négy jól megválasztott némben elég lehet. Szépek legyenek, teltek, ahány annyiféle.

STÜRMER: Engedelmeivel kegyelmes uram: kurvák?

SCHWARZENBERG: *(kacagva)*
Természetesen, de nem az alsó rétegből. Innen Bécsből, vagy Pestről kell vinni őket.

JASMAGY: Legyenek menekültek?

SCHWARZENBERG: Legyenek, ha el tudják hitetni. Szánalmat keltő szépségek. Az sem baj, ha láthatatlan bibéjük van. Ha fel tudják ébreszteni a főb-
bek ösztöneit. Magamról tudom, hej Nápolyban micsoda nők voltak! *(cset-tint)*

Érzékiek legyenek, kik tövén ragadják meg az alkalmat.

STÜRMER: Mit értsünk azon, hogy bibéjük lenne?

SCHWARZENBERG: Ennyire nem értesz a finomságokhoz? Hát francuk legyen.

Legyenek titkos vénusz-rokkantak! Nem szabad kicsinyeskednünk, ami a pénzmagot illeti...

STÜRMER: Natúrlich kegyelmes uram. Bátran forduljanak isztambuli pénztárunkhoz és hetenkint kérek helyzetjelentést.

JASMAGY: Bach miniszter úrnak csak kéthetenként vagyok köteles.

STÜRMER: Megtagadja a jelentéstételt?

JASMAGY: Alázatosan jelentem, dehogy tagadom meg. Csakhát az háromszoros munka.

SCHWARZENBERG: Küldheti ugyanazt a gróf úrnak is.

JASMAGY: Nem tehetem kegyelmes uram.

SCHWARZENBERG: Ezt tekintse parancsnak!

STÜRMER: Mindent tudni akarok, legalább annyit, mint a miniszter.

SCHWARZENBERG: Távozhatnak.
(Jasmagy és Kovács meghajtással ajtóig s kihátrál. Némi csönd.)

SCHWARZENBERG: Egyébként milyen a hangulat Viddinben?

STÜRMER: Örömmel jelentem reményvesztett, különösen a kígyó feje desperált.

SCHWARZENBERG: Ezt erősíteniünk kell a kétségbeesésig. A pasákat rá kell vennünk: vékony koszt, semmi zsold!

STÜRMER: Legjobban szeretném, ha az egész bagázst internálni lehetne.

SCHWARZENBERG: Ahhoz túlságosan sokan vannak. Ötezernél többen. S az oroszok kézhez szeretnék venni az összes lengyeleket.

STÜRMER: Igen, igen a lengyelekkel is számolnunk kell.

SCHWARZENBERG: Rá akarom venni Paskievicset, hogy folyami átkelésel kerítsék be s fogják marokra Viddint, míg nem késő.

5

Kossuth karszékes török szobája. Kossuth a láthatatlan mellékszobában. Kópogásra Emilia nyit ajtót Asbóthnak.

EMÍLIA: A Kormányzó pihen.

ASBÓTH: Fel kell ébreszteni. Egy angol úr keresi...

EMÍLIA: Angol úr? Olyan jól tud maga angolul? Soha nem mondta.

ASBÓTH: Németül szólott. Annyit tud németül, hogy azt kinyögje: négyszemkőzt akar beszélni urunkkal.

EMÍLIA: Nem gyanús ez magának, amikor merénylőktől tartunk?

ASBÓTH: Szöllősi vallatja, faggatja. Ha kém vagy merénylő, kibújik a szög a zsákból. De mi résen leszünk.

(Kossuth lép be)

KOSSUTH: Miről suttognak? megtudhatnám?

ASBÓTH: Egy férfi érkezett, aki magát angolnak és úrnak mondja.

KOSSUTH: Miért? Nem lehet róla effélet feltételezni?

EMÍLIA: De igen, ám gyanús, hogy kém, vagy merénylő. Szöllősi odakint faggatja.

ASBÓTH: Négyszemkőzt akar Önnel...

KOSSUTH: Hát ezért gyanús. Bocsássák be s legyenek jelen mindhárman.

ASBÓTH: *(kiszól)* Engedd be a jövevényt s gyere bé magad is.

(Henningsen lép be, úti por és tárdasága ellenére: nyúlánk szép térfi a harmincas évek kezdetén, katonás tartás, imponáló jelenség, aki méltósággal főt hajt a kormányzóznak)

HENNINGSSEN: Mein Name ist Thompson.

KOSSUTH: Ha Ön angol, beszéljen anyanyelvén. Érteni fogom Önt.

HENNINGSSEN: Thompson vagyok, mint mondtam, angol s barátja a magyar ügynek. Négyszemkőzt kívánnék szólni Önnel.

KOSSUTH: Híveim aggódnak biztonságom miatt. Ezt meg kell értenie. Helyzetem kényes. A túlsó partról bármikor akár két hadsereg törhet rám. De elég, ha egy töltött pisztoly.

HENNINGSSEN: Meg kell értenem, de biztosítom, fegyvertelenül lépek excellenciád elé s életbe vágóan fontos hírekkel.

(Kossuth tétovázik)

KOSSUTH: Anglia felől nem számítok merényre s az Ön személye rokonszenves nekem.

HENNINGSSEN: Köszönöm kormányzó elnök úr!

KOSSUTH: De a hölgy marad. Ő bizalmasom.

HENNINGSSEN: Legyen kívánsága szerint.

KOSSUTH: Uraim, várakozzanak az előszobában, ha veszélybe kerülnék, kiáltok. Ugy érzem, intimusan kell szólnom vendégünkkel.

(Asbóth és Szöllősi a szokásoshoz képest szertartásosabb meghajlással farnak kifelé, hogy megadják az idegennel történendő beszélgetés súlyát. Emilia is nyomukba ered, ám Kossuth int.)

KOSSUTH: Emilia maradjon, úgysem tud angolul. Titkainknak úgysem lehet kihallgatója.

(a vendéghez)
Foglaljon helyet uram.
(ő maga leül)

HENNINGSSEN: Allva szeretném elmondani: Párizson keresztül Londonból jöveők Európa népeinek lelkesítő részvételével s a Pulszky és Teleki követ urak leveleivel.

(Kossuth telpattan s kitarja karját)

KOSSUTH: Miért nem így közeledett hozzám!

HENNINGSSEN: Dehiszen Ön mondta, ezen a helyen biztonsága labilis és nemcsak személyére, de értesülési titkára is óvatossággal tartozik.

KOSSUTH: Ha kezembem a levelek, az Ön iránt előlegezett minden óvatosság fölöslegessé válik, Ön barátunk. Tehát a levelek...

(Henningsen leül, csizmájára néz, majd Emíliára s újra csizmás jobb lábára)

HENNINGSSEN: Ez az a pillanat, amikor mégis feszélyez a hölgy személye.

EMÍLIA: Mit mond? Rólam beszél?

KOSSUTH: Hogy mégis zsenirozza a maga jelenléte...

EMÍLIA: Miért?

KOSSUTH: Miért?

HENNINGSSEN: Mert harmadik napja nem járt le lábamról a csizma...

KOSSUTH: S most? Itt?

HENNINGSSEN: Nem tehetek mást. Sarkamban vannak a levelek. Tárcaimban nem hozhattam át öt határon őket.

EMÍLIA: Mi a baja velem?

KOSSUTH: Le kell vetnie a csizmáját s tart tőle, hogy a maga orrát sértené az ő harmadnapos kapcája...

EMÍLIA: S azt miért kell levetnie?

KOSSUTH: Leveleket hozott a csizmája sarkában Londonból, Párizsból.

EMÍLIA: Láttam már én olyat! A fuvarosaink, munkájuk végeztével apám udvarán teregették ki csizmában vagy bocskorban pácolt kapcáikat.

HENNINGSSEN: Mit mond a hölgy?

KOSSUTH: Marad. Látott már ilyet.

(Henningsen kissé röstellkedve, körül-ményesen, másik csizmája orrával, majd egy székláb segítségével leveti csizmáját. Persze nem kapcát visel, hanem harisnyát, zoknit. Szégyenlősen maga alá vonja lábát. Kossuth és Emília diszkréten, de kíváncsian mástelé néznek, de félszemmel lesik, mire megy Henningsen kis zsebkése gyöngye pengéjével.)

KOSSUTH: *(Emiliához)* Kést! Valami nagykest!

(Emília meglepetten indulna)

KOSSUTH: Várjon!

(maga megy az ajtóhoz, kiszól:)

Uraim, valami nagykest kérek.

ASBÓTH: De Kormányzó úr!

KOSSUTH: Jó lesz a kisbalta is, amivel a legények a begyújtózt aprítják.

(egy kéz benyújtja a kisbaltát. A kisbalta Henningsen kezébe kerül. Néhány csapással leválasztja csizmája sarkát. Előkerülnek a gondosan összehajtogatott levelek. Kossuth olvasni kezdi az első levelet, arca felderül, szinte kacag a boldogságtól)

KOSSUTH: Teleki szerint ügyünk híre egyre jobb. Párizs mellettünk, velünk érez. Nagyszerű! A kormány is biztat, számíthatunk támogatásukra s elméjünkben nevémmel van összekapcsolva a haza ügye és üdve!

HENNINGSSEN: Jó levelet hoztam? Jó híreket?

KOSSUTH: A legjobbakat!

EMÍLIA: Nem tudta, mit írtak a levélben?

KOSSUTH: Nem tud magyarul. Micso-da remek biztatások! Ismét eleven vér kering szívemben, ettől a perctől nem keserű. A londonit, a londoni levelet! *(átveszi, olvassa)*

EMÍLIA: Ezt ki küldte?

KOSSUTH: Pulszky, Pulszky Ferenc, a megbízottunk. Úgy tárgyalnak vele, mint a független Magyarország követével. Semmi nincs veszve. *(átkarolja Emília vállát önteleedt boldogságában)*

Levelet írok Palmertsonnak. Megkö-

szönöm neki, hogy felénk fordította Britannia politikáját. Megírom, semmi sincs veszve. Pillanatnyilag elesett ugyan Magyarország, de nem két ellenséges nagyhatalom csapásai alatt, hanem saját fiainak hibái, lehet mondani árulása által.

EMÍLIA: Palmertson még nem tud semmit?

(Kossuth visszahőköl)

KOSSUTH: Már hogyste tudna! Pártunkra állt!

HENNINGSSEN: Örülök, hogy ilyen kellemes híreket hoztam!

KOSSUTH: Thompson úr, köszönet Önnek! Nem tudom keresztnevét, teljes névvel akarom megölelni Önt.

HENNINGSSEN: Ha már tetőz a boldogság, legyen teljes nevem valóságos is. Csak úti nevem Thompson – Henningsen Frigyes Károly vagyok a spanyol háború volt kapitánya, ne lepődjek meg, ha e tárgyban nevem alatt egy könny kerül majd excellenciád kezébe.

KOSSUTH: De hisz ez nagyszerű! Alkalmadtán tiszteljen meg velem.

HENNINGSSEN: Örömmel! Majd Londonban.

(az ölelés elmarad. Kossuth a leveleket forgatja)

KOSSUTH: Nincs dátum egyikén sem. Mikor vette kézhez e két írást?

HENNINGSSEN: Júliusban. Július végén.

KOSSUTH: Július végén? De hiszen akkor odakint még nem gondolhattak harcunk közeli végére!

HENNINGSSEN: Bizony szóba sem került, hogy mire ideérek, illetve idejövök, ide kell jönnöm Ön után s nem a szép-vérző Magyarországra.

(Kossuth összemarkolja a leveleket)

KOSSUTH: Késő hát! Ez a végzetes szó a magyar történetben!

HENNINGSSEN: Sajnálom! Én csak kötelességem teljesíttem, előbb nem jöhettem.

EMÍLIA: Mi a baj?

KOSSUTH: Késő! Érti Emília, késő! Ez a mi sorstragédiánk.

EMÍLIA: Nem, nem lehet késő! Amíg Kossuth Lajos él és hisz, bízik, addig nincs késő!

HENNINGSSEN: Mit mond a hölgy?

KOSSUTH: Csak annyit, hogy a végzet visszafordítható. Szerinte.

HENNINGSSEN: Szerintem is! A hölgy-

nek igaza van! Önnek nyomban akcióba kell lendülnie.

KOSSUTH: Dehát nem látja uram: fogoly vagyok, rab, ha nem is hordok bilincset.

HENNINGSSEN: Ezt kell kihasználni! Az olyan rab, akin nincs béklyó, erős akarral szabad lehet, s kell is szabadnak lennie!

KOSSUTH: Az én bilincseim: török szolgáim, akik éjjel-nappal őriznek.

HENNINGSSEN: Éjjel ők is alusznak s ha éppen hajó áll a kikötőben és kora hajnalban elindul – csak a kapitány tudja s mi ketten, ki az utas a tenger felé!

EMÍLIA: Ugye az angol ugyanazt gondolja mint én?

KOSSUTH: Ő azt mondja, amit Szöllősi Szökjem meg hajón álrühában!

EMÍLIA: Az isten őrizzen minket attól!

HENNINGSSEN: Önt Párizsban és Londonban várják!

KOSSUTH: Ki vár engem?

HENNINGSSEN: A magyar ügy! Az Ön ügye a világpolitikában.

KOSSUTH: Cserben hagyjam embereimet, akik követtek engem a száműzetésbe s akik ismét...

HENNINGSSEN: Még mindig...

KOSSUTH: Újra fölnéznek rám... és...

HENNINGSSEN: Az ő sorsukat Londonból fordíthatja meg, nem Viddinben. Viddinből...

KOSSUTH: De jóuram! Értse meg, Kossuth Lajos, Magyarország Kormányzója nem szökhet emberei, hívei köréből, álrühában, az éj leple alatt, titokban. Anglia embereimmel együtt mentsen ki a halál torkából vagy segítsen, hogy harcok tüzeiben tehesük szabaddá Hazánkat.

6

Kossuth lakosztálya, de mintha kétfelől újabb szobákat nyitottak volna, valami ünnepség számára. Turbános török szolgák asztalokat, kereveteket hoznak, négy válogatott cifra nőszemély abroszokat terít, edénykékből csemegéket, palackokban italokat hoz. Szőke kövérkés az egyik, rácosan tekete a másik, mélézón

lomhajárású a harmadik, kacagó fitos a negyedik. Kovácsot már Schwarzenberg szobájából ismerjük.

KOVÁCS: Igyekeztek lányok, mindjárt itt lesz a Kormányzó, nem fog soká időzni a táborban. Nem neki való!
(*a rácos tekete valamit szerbül mond!*)

KOVÁCS: Meg ne halljam, hogy magyaron kívül másképp is szóltok... Na, még ott, meg amott s addig is halkán dúdolva, lám tudjátok-e.
(*a lányok a Kossuth-nótát kezdik dúdolni*)

KOVÁCS: Aztán kínáljátok őt étellel, itallal s magatokkal. Ismerjétek meg, milyenre vásik a foga. Hetek óta aszszony nélkül van!

3. LÁNY: Én táncolni nem tudok neki.
KOVÁCS: Elég, ha megringatod magad neki.

Ha egyezik az appetitusunk, beléd habarodik.

Benned bizom legjobban.

(*megetapogatja*)

2. LÁNY: Bennem nem bízol?

KOVÁCS: Benned is, persze, mindnyájatokban bizom.

4. LÁNY: Ugye nem kell elásnom a jókedvemet.

KOVÁCS: Ne vess, csak ne vess, hátha éppen az hiányzik öneki.

1. LÁNY: A hajam jó lesz így? Vagy így inkább?

KOVÁCS: Most a verset lányok!

3. LÁNY: Én még nem tudom a verset.

2. LÁNY: Mi még nem tudjuk jól a verset, csakis az éneket.

KOVÁCS: Aki a verset tudja! Rajta!
(*1. lány, 2. lány a Talpra magyart szavalja. A második strótánál a Kossuth-nótával a másik két lány is bekapcsolódik. Ének és vers egymást erősítve, vagy egymást megsemmisítve hangzik*)
(*Szöllősi érkezik*)

SZÖLLŐSI: Mi ez? Mi van itt?

(*ének és szavalat elhallgat*)

KOVÁCS: Ön Szöllősi úr, nemde?

SZÖLLŐSI: Az vagyok, de mi történik itt?

KOVÁCS: Ünnepelni óhajtjuk a Kormányzó urat.

SZÖLLŐSI: Dehát ki engedte meg maguknak...

KOVÁCS: A pasa tud róla.

SZÖLLŐSI: És éppen most, mikor a kormányzó úr a tábort járja?

KOVÁCS: Ez éppen kapóra jött nekünk az örömszerzésben.

SZÖLLŐSI: Vagy úgy? Örömszerzés? Az nagyon ránk fér, egy kis öröm.

KOVÁCS: Látom, megérti szándékainkat. Hallgassa csak.
(int a lányoknak, azok rázendítenek, előbb a Kossuth-nótára, aztán kánonban a Talpra magyarra is)

SZÖLLŐSI: Teremtő atyám!

KOVÁCS: Tetszik?

SZÖLLŐSI: Csitt! Jönnek!

KOVÁCS: Jön? Csitt!
(int a lányoknak)
(csend)

KOVÁCS: Szeretnék Önre számítani a továbbiakban is.
(fény a sarokszobára esik, ahová Kossuth és Asbóth lépnek. Kossuth már szakállasan)

ASBÓTH: Lelkesítő az emberek hangulata.

KOSSUTH: És kétségbeejtő az emberek állapota. Ezek a zöld sátrak! Napsütésben gyújtik a forróságot, hidegben meg lehet fagyni alattok. És az eső! A tegnapi zivatar sara még ott volt a szalmazsákok alatt. Látta?

ASBÓTH: Utasítást adtam, hogy napon szárogassák fekvőhelyüket.

KOSSUTH: S ha újabb záport kapunk? Hatalmas isten, hogy segítsünk rajtuk.

ASBÓTH: A török katonák már laktanynyába húzódtak.

KOSSUTH: A pasától házankinti beszélgetést kérek. És az emberek szemlátomást lesoványodtak. Lehetséges, hogy a birkahústól való irtózásuk miatt.

ASBÓTH: Szerbiából sertéshúst kellene hozatnia a pasának.

KOSSUTH: Ilyesmire a portától muszáj engedélyt kérniök. Hányan pusztultak el vérhasban? Nyers, éretlen gyümölcsök, gyökerek. A birka-faggyút én sem szívelem.

ASBÓTH: A legénységi zsold, Kormányzó uram! Abból nem lehet pótolni az étkezés hiányait.

KOSSUTH: Elrendelem, hogy a tisztikar illetményei felét ajánlja fel a honvédek javára. Na és igen, a dohány!

(Szöllősi lép be a világos térbe)

KOSSUTH: Jó, hogy jön Szöllősi. Még

ma, de legkésőbb holnap vásároljon dohányt magánpénztáram terhére.

SZÖLLŐSI: Leveles dohányt? Csak azt kapni.

KOSSUTH: Leveles dohányt, de vágassa fel a tabákos törökkel.

SZÖLLŐSI: Egy zsákkal? Kettővel?

KOSSUTH: Nem lesz elég. Legalább három zsákot töltesen meg, talán négyet. A dohányosok éheznek leginkább.

SZÖLLŐSI: Kormányzó úr...
(az egész szín lassan kivilágosodik, még sötétben hallani:)

KOVÁCS: Csitt! Rajta!
(kiáltását, mire a lányok rázendítenek a Kossuth-nótára)

KOSSUTH: Mi ez kérem?

SZÖLLŐSI: Valami meglepetés, amiről a táborban megfélekedtek.
(a lányok most kánonban éneklizsavalják a Kossuth-nótát s Talpra magyar-t)

KOSSUTH: Na, de ez mégiscsak hallatlan!
(Kovács intésére a lányok abbahagyják)

KOVÁCS: Ma van Kormányzó urunk születésnapja. Szeptember tizenhetedike.

KOSSUTH: Kovács! Kovács Pali! Maga itt a menekültek között, azt hittem, maga otthon... Mit tud a családomról? Majd, majd.
(háttérből török húros zene. A lányok tálcán édességet, italokat kínálnak. A 3. lány szinte körül-ringja Kossuthot)

3. LÁNY: Sörbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs, mit csak terem a nagy szultán birodalma...
(a többi lányok is körül-lejtik a kormányzót, kiki a saját női kellemeivel)

SZÖLLŐSI: Ennyi csemegét még a pasa ebédjén sem láttunk.

KOVÁCS: A pasa úr tudja, mit jelent egy államelnök születésnapja.

KOSSUTH: Reggel jártam nála, egy árva szóval sem említette, mire készül, s hogy egyáltalán tudná a mai dátum jelentőségét. Amelyet, bevallom Önöknek, magam sem tartok számon.
(a lányok kínálkozása egyre otrombább. Énekük, szavalatuk macskazenévé fajul)

KOSSUTH: Ebből ennyi elég.
(kihátrálna)
(Emília most érkezik, átlátja a jelenet botrányát. Vidékiek erélye kirobban:)

EMÍLIA: Ki innen! Takarodjatok! Rimákl!

(a nők azonban egyre féktelenebbül énekelnek, illegnek. Hiába ismétlődnek Emilia hangos, de mégiscsak női szidalmi, tiltakozásai)

(ekkor Jasmagy jelenik meg a háttérből. Kovácsot nyakonragadva visszarántja, a nőkre egyetlen: Halt! kiáltással riad. Ezek varázs-ütesre elhallgatnak s kiszivódnak a színpadról. Jasmagy mélyen meghajlik Emilia előtt)

JASMAGY: Méltóságos asszonyom, Önnek teljesen igaza van haragjában. Ami itt történt, felháborító ballépés volt.

EMÍLIA: Kicsoda maga?

JASMAGY: Az a fontos, hogy tudom, hogy méltóságod Dembinszky grófné, született Hogel Emilia – Temesvárról. Ó, mi ökrök, hogy nem gondoltunk előbb magára!

7

Éjszaka Kossuth lakosztályában. Sötétség, nyugalom. Talán őszi madárhangok s egy távoli húros török hangszeren valami keleties dallam.

Hirtelen lönyerítés, csizmás lábdobogás, katonás török beszéd töri meg az idillt. Heves kopogások ajtókon. Ki az? – kiáltások, majd pusmogó, suttozó válaszok. Az előtér lassan megvilágosodik. Hevenyészett öltözetben Szöllösi, Asbóth és Emilia, valamint két örlegény török katona s egy rangosabb török lovas-tiszt. Szöllösi kopog Kossuth ajtaján.

SZÖLLÖSI: Kormányzó úr! Kormányzó úr!

KOSSUTH: (álmos hangon) Égszakadás, földindulás!? Mit háborgatnak! Tudván tudják, milyen nehezen aluszom el.

SZÖLLÖSI: Kormányzó úr, futár érkezett.

KOSSUTH: Aradról, Komáromból?

SZÖLLÖSI: Egyenest Isztambulból.

KOSSUTH: Jó, jó, majd reggel. Addig is üdvözltem. Szállásolják el a pasánál.

SZÖLLÖSI: Nagyon sürgős neki. A szultán üzenetével jött.

KOSSUTH: Micsoda? A szultán nekem a pasa szájával szokott üzenni.

Kossuth belső szobája világosodik meg, hosszú otthoni köntösben nyit ajtót. A török tiszt szertartásos mozlim katonai tiszteletadással köszönti a hátráló Kossuthot.

MEHMED TUFAIL: Mehmed Tufail vezérkari alezredes vagyok s a fényes-séges szultán és a tiszteletre méltó nagyvezir szóbeli üzenetét hozom.

KOSSUTH: Ön most érkezett?

MEHMED TUFAIL: Negyedórája sincs és teljesen titokban.

KOSSUTH: Titokban és sürgetősen.

MEHMED TUFAIL: Holnap este már vissza is kell indulnom excellenciád s a többi urak válaszával.

KOSSUTH: Miben kell döntenem?

MEHMED TUFAIL: Ez szóbeli fermánom tárgya.

KOSSUTH: Hajóval érkezett?

MEHMED TUFAIL: Nem. Azaz csupán Várnáig, onnan lóháton, egy nap-egy éjjel.

KOSSUTH: Tehát úgyszólván lóhalálában.

MEHMED TUFAIL: Váltott lovakkal.

KOSSUTH: A rossz hír lényegét!

MEHMED TUFAIL: A cár s a császár csapatai támadásra készülnek az ozmán birodalom s elsősorban Viddin ellen.

KOSSUTH: Miattunk?

MEHMED TUFAIL: Igen.

KOSSUTH: Kiadatásunkat követelik.

MEHMED TUFAIL: A cár a lengyelekét a császár a magyarokét, de azonnal.

KOSSUTH: Jögalapja van ez ocsmány kérésnek?

MEHMED TUFAIL: Van. Országaink között kiadatási egyezmény létezik.

KOSSUTH: Remélem, kereken megtagadták kiszolgáltatásunkat?!

MEHMED TUFAIL: Ha ez kereken megtörtént volna, nem lennék itt Önnek évadján.

KOSSUTH: A Szultán?

MEHMED TUFAIL: Nem. A szultán és a nagyvezir a menekültek mellett szólta a divánban, de a hazát féltők többsége el akarja kerülni a háborút.

KOSSUTH: Életünk árán.

MEHMED TUFAIL: Ezt ők nem így fontolgatják.

KOSSUTH: Gyáva, maradi csákyások.

MEHMED TUFAIL: A diván minősítésére nincs utasításom. Elég ha azt említtem, hogy a többnapos tanácskozáson,

mely a császárok ultimátumát követte, csaknem teitlegességre került sor.
KOSSUTH: El akarnak vinni innen? Am tegyék.
MEHMED TUFAIL: Az ultimátumban kiadatásról van szó!

A fény most az előszobára vetődik, ahol Emília és Asbóth hallgatódzik-leselekedik. De odabent most elhalkul a szó, elsötétülnek a beszélgetők.

ASBÓTH: Soha még ilyen közel nem kerültem magához, Emília.
EMÍLIA: Mert Temesvárott meg tudtam tartani a távolságot.
ASBÓTH: Mert érezte, hogy még grófné lehet.
EMÍLIA: Jól tudja, nem a grófhoz kötöttem magam, hanem a bujdosóhoz.
ASBÓTH: Mért nem hozzám akkor, aki már két éve felajánlottam a kezem.
EMÍLIA: Akkor nem akartam férjhez menni.
ASBÓTH: Most akárkihez? Egy beteghez?
EMÍLIA: Nem akárkihez Sándor, hanem egy beteghez.
ASBÓTH: Hogy ömellelte lehessen, szinte hihetetlen.
EMÍLIA: Pedig ez az igaz valóság, Sándor.
ASBÓTH: Neki is mondja, hogy Lajos, Lajoskám, olyankor?
EMÍLIA: Milyenkor?
ASBÓTH: Amikor még közelebb kerülnek egymáshoz, mint mostan mi, leskelődőben, hallgatódzóban.
EMÍLIA: Soha nem ejtem ki a nevét, érti?
ASBÓTH: Mint a zsidók a maguk istenét.
EMÍLIA: Lehet, hogy félek, nehogy elveszítsem.
ASBÓTH: De félnie tőlem sem kell.
EMÍLIA: Ne bolondozzon Sándor, én még Szállásitól sem tartok, pedig minden ajtó mögül rám próbál rontani.
ASBÓTH: A piszok gazember! Látszik, nem tiszteli eléggé a kormányzót!
EMÍLIA: Magát nem kell figyelmeztetnem, igaz, Sándor?
ASBÓTH: Nem akarom kérdezni, vagy faggatni, de néha álmomban előjön, megkérdezni, vajon ami hiányzik a hitvesi ágyban, azt megféle-e hiánytalanul őnála.

EMÍLIA: Értse meg Sándor, szüksége van rám!
(Asbóth sóhajtva elhúzódik)
ASBÓTH: Hódolatom az elnök-kormányzónak.
EMÍLIA: Figyeljünk, figyeljen csak! *A fény ismét Kossuthon és beszélgetőtársán.*
KOSSUTH: *(megrendült hangon)* Tehát muzulmánna kell lennünk.
MEHMED TUFAIL: Ez fordulatot jelentene az Önök külpolitikájában.
KOSSUTH: El kellene árulnunk hitünket, vallásunkat, fajtánkat.
MEHMED TUFAIL: A világpolitikát megváltoztathatják.
KOSSUTH: Óseink hitét megtagadva.
MEHMED TUFAIL: Mi azt nem fogjuk firtatni, hogy Önök miben hisznek.
KOSSUTH: Százötven évig egy szultán sem követelte népünktől, hogy tagadja meg Jézus Krisztust.
MEHMED TUFAIL: Most sem követeli. Ám felejtse Ön már el azt a százötven évet. Most arról van szó, hogy ma és holnap elkerüljük a háborút s ha birodalmunk felkészült, az ellenség földjén folytassuk le azt a harcot, amelyet most a mi területünkön kezdenének.
KOSSUTH: S holnapután hazánk határán belül, mint muzulmánok emelnék fegyvert népünk érdekében.
MEHMED TUFAIL: Nem, nem! Mint magyarok s mint lengyelek.
KOSSUTH: Ön derék ember, alezredes. Híven teljesíti, közvetíti a szultán szóbeli üzenetét. De nem győzött meg.
MEHMED TUFAIL: Engedje meg, hogy átnyújtsam a független Magyarország isztambuli követének, Andrassy Gyula grófnak levelét. Előbb illetet volna.
KOSSUTH: Utolsó adunak szánta?
MEHMED TUFAIL: Tekintse feledékenységnek.
KOSSUTH: Ismeri a levél tartalmát?
MEHMED TUFAIL: Andrassy gróf szávaiból.
(Kossuth izgatottan bontja a levelet, egyre izgatottabban olvassa, majd földre ejti)
KOSSUTH: Asbóth! Gyűlést! Tiszti gyűlést!
Bem tábornok szállása, mécs pislá fénye, de már odakint virrad. Bem még mindig sebesülten tekszik.

BEM: Mit szól ehhez a török ostobasághoz, Zamoyski?

ZAMOYSKI: Feltételezem, pontosan azt, amit Ön tábornok.

BEM: Hogy térjünk mohamedánra, s akkor nem jutunk a cár markába.

ZAMOYSKI: Bellebbezzenek bennünket, s akkor nem nyúlhatnak utánunk a túlpartról.

BEM: Ennyire ostobák lennének Isztambulban, hogy erre nem gondolnak?

ZAMOYSKI: No persze, egyezmény van a két nagyúr között – a cár is köteles kiadni a menekült török gonosztévőket.

BEM: Csakhogy mi nem vagyunk gonosztévők.

ZAMOYSKI: A cárnak mi s a szultánnak a maga rebellesei...

BEM: Eh, badarság! Mégsem értem az egész fontoskodást. Sürgős, titkos futár, éjnek idején.

ZAMOYSKI: A szultán és hadügyminisztere, úgy látszik, komolyan gondol egy közeli háborúra.

BEM: Ezért renegáljak én? S a többiek.

ZAMOYSKI: A hadügyminiszter nyilván azt tervezi, hogy az áttért tisztekkel s altisztekkel megerősíve seregét indul Moszkva ellen hadba.

BEM: Micsoda? Ezt mondta volna ez a sietős alezredes?

ZAMOYSKI: Ez is benne van csalétkei leltárában.

BEM: De hiszen ez így már egészen más! Erről érdemes gondolkozni!

ZAMOYSKI: Nem szabad bízni a török ígéreteken.

BEM: No de, ha egyszer ők kérnek minket. Miért tagadjuk meg kérésüket?

ZAMOYSKI: Ez a hadügyminiszter ötlete nyilván. Ez egy tanulatlan hiú ember. Találkoztam vele. Alig elviselhető.

BEM: A szultánban, a nagyvezírben sem bízik Zamoyski. A hírnök rájuk is hivatkozik.

ZAMOYSKI: Egy francia újságot mutatott nekem a fickó, melyben egy hosszaska cikket írtak róla. Mint egy gyermek a játékanak, örült, alighanem megfizette a francia újdonszt.

BEM: És nem mindegy, hogy a legénység tisztességes zsoldot fog kapni. Rendes ruhát, elegendő s tápláló étket.

ZAMOYSKI: Átesni a körülmetélés véres tortúráján. Micsoda megalázás lenne!

BEM: Csak nem gondolja, hogy ragasz-

kodnak ilyesmihez! Felnőtt férfiaknál. Célzást se tett ilyesmire ez a Mehmed Tu...

ZAMOYSKI: Tufail.

BEM: Aztán bizonyára mindenki megkapja a maga rendfokozatát. Ez a Tufail engem egyre tábornok úrnak szólított. Az altábornagyságra bizvást számíthatok.

ZAMOYSKI: Nagyon megbízhatatlan a török. Nem ismeri az adott szót. Ez a miniszter pedig hiú tacskozó.

BEM: A tisztikar is méltó illetményhez jut. Nem úgy mint Kossuthnál.

ZAMOYSKI: De Lengyelország, Tábornok úr!

BEM: Mohamedánként is hazámat s a forradalmat szolgálom.

8.

Tisztgyűlés Kossuthnál. Bem kivételével valamennyien jelen vannak. Asbóth kíséretében Kossuth jön szobájából – ünneptélyesen. Asztal elé áll, meghajtja, immár régi szakállas fejét.

KOSSUTH: Uraim, valamennyien tudában vannak az esemény fontosságának, mely minket idehozott s összehozott. Az előzményeket ismerik. Engedjék, hogy tudassam Önökkel Andrássy Gyula isztambuli emisszáriusunk hozám intézett levelét! A Porta tanácsában csaknem verekedésig fajult a vita a császárok követelése fölött. A többség, a pecsovicsek nem akarnak az oroszral háborút kockáztatni néhány jött-ment menekült élete miatt.

MÉSZÁROS: Szó szerint ezt írja Andrássy: jött-ment?

KOSSUTH: Egy pár hitvány menekültről ír, de hogy törökül ez hogyan hangzott, nem tudhatjuk. A minisztérium ugyan a kiadatás ellen van, de le fogják szavazni a Divánban. Számunkra nincs más menekvés, csak a renegálás. Andrássy úgy látja, hogy az áttérésnek valószínűleg orosz török háború lesz a következménye.

MÉSZÁROS: Tehát a mi megmenekülésünk háborús ok leendő.

KOSSUTH: Eszerint igen. S ha az emigráció törökké lesz, nyomban felveszik a török hadseregbe – ez a hadügymi-

- niszter határozott ígérete, Andrassy szerint a cár ezt nem fogja eltérni.
- GUYON: A szultán tehát háborút akar érdekünkben. Tehát a magyar háborút Törökországból akarja folytatni. Ez itt a reménység?
- MÉSZÁROS: És ha nem térünk át, mit tesz a cár?
- KOSSUTH: Követünk szerint az orosz lemondana rólunk.
- MÉSZÁROS: Itt ellentmondás van.
- GUYON: Nincs! Mert a Nagytanács még az orosz nehezteletést is el akarja kerülni kiadatásunkkal.
- MÉSZÁROS: Tehát, szégyen, vagy halál.
- KOSSUTH: Andrassy azt írja: az áttérés csak névleges lesz. Európa előtt nem lesz szégyen, nem kell szégyenkezni, mert nem úgy fogják tekinteni, mint életmentést, hanem mint politikai tüntetést.
- MÉSZÁROS: Dehát, ha nem életmentés akkor micsoda?
- GUYON: Háború a magyar szabadságért.
- KOSSUTH: Andrassy azt írja: a szultán igen szeretné. S még azt, az embereknek is adjunk lehetőséget a választásra.
- STEIN: Az áttérés mellett vagyok.
- KMETTY: Miért ne.
- MÉSZÁROS: Ám tegyék Önök, ha úgy tetszik. Én nem teszem. Jöjjön, aminek jönnie kell. Lehet, hogy felakasztanak, de én ilyen áron nem vásárlom meg életemet. Isten engem úgy segítjen.
- KOSSUTH: *(kezet nyújt, meghajlik)* Követlek! *(elégedetlen morgások, megkönnyebbült sóhajok)*
- KOSSUTH: *(Ünnepélyesen)*
Nem akarom honfitársaim elhatározását e határmezsgyén irányítani: kiki istennek felelős meggyőződéséért. Híven az őszinteséghez és igazsághoz, mit mindig szigorúan követtem, nem nyújthatok senkinek sem reményt, hogy a kiadatást el lehet még kerülni. S ha ez megtörténnék – jól ismerem az osztrák kormányt, semhogy egy pillanatig is áltathatnék valakit a kegyelem reményével. Saját személyemet illetően, bár a vérpad borzalmával szólítsanak is fel őseim hitének megtagadására, inkább választom az akasztófát és a bárdot. És megátkozom a nyelvet, mely még ezután is tanácsolni merészelné olyasmit, amit cudarságnak tartok.

(Befejező része következő számunkban)

WEÖRES SÁNDOR

Másvilág

*Köszöntés a csekélységnek,
ahonnét előtörnek
a mindössze csak megálmodottak,*

*köszönet a semmiségnek,
ahol váltják alakjainkat
a levegő alakjai,*

*üdv a folytonos közuhatagnak,
hullámoknak és orsóknak,
ahol a kő kivirágzik.*

A bűvész

*A kertünk parkot imitál.
„Gyümölcsös rét”, mondaná Sándor.
S valami kékes zöld van benne,
valami zöld a mitológiából.*

*Bronz csengőként függnek a fáról
a körték. Vénusz keblei.
S mi oda tévedt gyerekek,
nézzük az isteni hókuszt-pókuszt,
hogyan lesz semmiből valami.*

Joyce

*A hűs, a fás zürichi temetőből
hova került a nyugtalan?
Marseille, Pyreus. Zajos kikötőkbe,
hol nyelvzagyvalék hangzsivaja van.
Vagy Pirán árboc-rudas zászlócskái
halas bárkái vonzották a vándort,
napos vidékre vágyott tagyos szívvel,
mint ital, mibe jégkocka kerül,
s már nem találja meg a fehér rózsát,
mi hűs és fás zürichi temetőben
hervad értelmetlenül.*

Kirándulás

Akkor is szép ősz lehetett. Nem, nem, május. A gesztenyeág miatt. Miért, mi volt a gesztenyeágon? Tán virág? Nem. Ez az egy biztos. Gondoljunk bele: Szűrős gesztenyeág és könnyű, virágos grenadinruha. Legbiztosabb az augusztus. A tüske akkorra már megtüskésedik, ha nem is annyira, mint szeptemberben. De szeptemberben ki garantálja a grenadinruhát? Ha még olyan szép is, hosszú útra már kockázatos.

A Trabant ablakát menet közben lecsavarom, begyakorlott, biztos mozdulattal. Nem kell már a szememnek is résztvenni a műveletben, a mozdulatok nagysága, iránya, lendülete a bal karomban van.

Mint a csurgatott méz, melyen átsüt a nap, úgy ömlik ez a szép ősz mindenfelé. A hegy tetején a kálváriatemplom nem más, mint egy mézesbödön, és folyik-folyik belőle a fényes, átlátszó méz, végig a hegyen, utakon, köviken, s a városban összegyűlik. A Jakab templom tetején madarak ülnek. Lejjebb nem merészkednek, jó lesz vigyázni ezzel a gyanús mézzel. Egy városnyi madárlép.

A sarkon a szálló már akkor is állt. Hotel Korona. Vagy Alpési Szálló. Vagy Hotel Sas. A tulajdonos alacsony, kövér ember lehetett, nyírt fekete bajusszal, a felesége félfejjel magasabb nála, szőke ondolált hajú, s november-től márciusig fekete perzsa bundában járt. A taxiállomás tulajdonosa jóbarátjuk volt, s ezért a zippzárás hócipő – amit a Mária Hilfer strassén vettek egy minden szempontból kifogástalan lábbeli-kereskedésben – havat sosem tapasztott. A hócipőt mégis régen kidobták, mert a két szára a szekrényfiókban úgy összeragadt, mint a félig megolvadt selyemcukrok. (Árusításuk a Dreher cukorkaüzletben, piros csikos kivitelben, 20 fillérért 10 dekáját.) A perzsa bunda épebb darabjai átmentődtek egy minden igényt kielégítő elegáns fekete kosztümre gallérnak és kezelőnek, amit a szállodásné középső unokahúga varratott, hogy a jobb temetéseken és családi ünnepeken a mai szegény világban is méltóképp jelenhessen meg. Az unokahúg neve Schmidtné, vagy Waplerné, vagy éppenséggel özv. Scharfné.

Most fekete pulóveres lány szolgál fel, mini fodros kötényben. Kávét lehet kérni, rövidített, esetleg füstizű desszertet. (Holnap hozzák a frisset, s azután három napig szerencse dolga, hogy a gondosan összekevert szeletekből régít emel-e ki a felszolgáló, vagy újat. Utána már teljesen mindegy, mert az ízük egyformára érik.)

És szól a vurlicer. Kicsi gyere velem rózsát szedni. Olyan hangon, hogy az ember önkéntelenül kifújja az orrát.

Hová lettek innen a gyöngyös lámpák? A bordó, fekete rojtos függönyök? Volt egy hosszú, nagy pult, sárgás-barnással flóderozva.

Az augusztusi délben a függönyöket félig elhúzták, a falban forgott a ventilátor, a hátsó folyosó felé az ajtót kitámasztották, s a lomhán mozduló huzat-féleség hol langyos tőrőscusza szagot, hol boros pincelehelletet hozott.

Fiákkeren jött meg a társaság. A taxisok is kimentek a vonathoz, a két magomobil tárt ajtóval várt, de nyilvánvaló, hogy a társaság kisstílű volt, vagy maradi, vagy csak utálták a benzinszagot? No de mennyivel jobb a lószag? Hofmeisterné Haás Katalin nem bánta a lószagot. Úgy volt ezzel, mint az emberbe fészkelő maró bánattal, a csöndes rögeszmével, amitől jószerivel szabadulni nem lehet, mígcsak be nem fut egy nagyobb, komolyabb bánat. Mert hová lett az ő jó levendulaszaga? Három csokor levendula között tartotta hetek óta a ma fölvelt fehéreműt, harisnyát, a gobelin retikül aljába is elrejtett néhány szár nélküli virágot. A hajnal és a koradélelőtt frissességében még tán virágnak is érezhette magát, tejfehér, telt karja alól is üde illatok szálltak. Aztán egyre hegyesebb sugarak jöttek a napból, a vonat tetejébe beleálltak, s a vonat úgy gurult tovább, mint egy megnyilazott, nagy fekete állat, fújtatott, hörgött, ördögsgzagot lehelt a világba. S ahogy a belseje egyre forróbb lett, úgy vált a légnemű, lenge levendulaillat cseppfolyós, szúrós szagú ragaccsá. Te boldog isten, mit nem adott volna egy lavór vízzel!

– A szobákhoz van fürdőszoba?

– Hogyne, tiz éve alakították át az egész szállót. Van is üres szobánk. Parancsol talán? A portásnál kell bejelenteni. A fekete pulóveres, mini kötényes már lépne el, félig utána forduló mozdulatomra még túlkiabálja az orrhangú vurlicer-dalt:

– Fáradjon a portáshoz, mindent elintéz.

Úgy. Portás. De fölvitte az isten a dolgukat. Ül naphosszat a kulcsos fal előtt, s úgy néz, mintha dolga lenne. Bezzeg annak idején a tulajdonos maga adta a kulcsot, s hozzá a jószót. Csókolom a kezét, azt a hófehéret, egészen könyékig.

– Van-e még olyan szobájuk, amelyhez nincs fürdőszoba?

– Van. Mosdófülkével ellátott. Ott is éjjel-nappal melegvíz-szolgáltatás. De árban nem nagy a differencia. Vegyen csak fürdőszobásat, áztassa ki magát. Megéri.

Mi baja van ennek? Mit csináljak én?

– Hát a régi márványlapos mosdók? A porcelán mosdótálak a nagy kanccsóval?

– Tavaly még találtunk hármat a padláson, a szombathelyi bizományi vette meg.

– Milyen színű volt? Virágok voltak rajta?

– Egyre emlékszem csak, a sötétlila árvácskásra. Bár csak elsőre hittem, hogy árvácska, mert a szára hosszú volt, és tekergett, mint egy futónövény. Isten, aki tudja, milyen virág volt az. Na, fürdőszobás, vagy anélküli?

– Köszönöm, semmilyen. Talán legközelebb.

Fischerné halványkék, nagyvirágos ruhája mélyen szétnyílik, ahogy ül. Telt, nagy mellei a zakatolás ütemére ringatóznak. Hát ezért jött ide Nicoletti Tóni. Látta, hogy már alig van hely, de csak bepréselte magát Kálmán meg Casa Beti közé. Most szoroskodhatnak ebben a förtelmes, széngázos kánikulában. Mit akar ez a Fischer Liza? Tavaly ősszel halt meg az ura, jólmenő vendéglőt hagyott rá, állandó, azóta is kitartó vendégekkel, az új HÉV megállónak köszönhetően egyre növekvő jövedelemmel. Kit akar ez? Ezt az ágrólszakadt Nicoletti Tónit? Mért nem igazítja már meg a ruháját? Bár hát úgyis mindegy, a halványkék, nagyvirágos ruha grenadinból van, még az erek lüktetése is átvibrál rajta. Ni, ennek a Nicoletinek mindjárt a nyála csurog. Az

orra is vörösben játszik, nemcsak az arca. A szeme nedvesen fénylik, s időnként a sarkait megtörli a zsebkendőjével.

Ha most Casa Beti úgy ülne, hogy láthatná! Mit meg nem beszélnének egymással egy-két néma pillantással is! Hirtelen úgy érzi, hogy valakivel mindenképpen pillantást kell váltania ez ügyben, s játékosan megérinti Kálmán keresztbe tett lábát. Kálmán először nem is rezdül, majd kérdőre emelt szemöldökkel fordítja felé az arcát. Felé, felé, de nem eléggé. Katalin pillantása elcsúszik az orra mellett. Különben sem könnyű Kálmán mélyen ülő szeméhez férközni. De a szemöldök kérdő, hát jobb híján ennyit mond: meleg van.

Fischerné a kézitáskájából fehér batisztzsebkendőt vesz elő, s egy kis ezüstkupakos üveget, a zsebkendő csücskét megnedvesíti, s végigtörli vele a homlokát, arcát, nyakát, a bő ruhaujjak alá is fölnyúl, egészen mélyen. Meghökkenő, intim mozdulat, Katalin úgy találja. Majd megkérdezi Casa Betit, hogy ő mit gondol erről. A kupéban mandulavirág illat támad.

Az utak akkor még kövekkel voltak kirakva, már nem macskakövel, a vasúttól a főtérig egyenletes kockaköveken zörgött a fiákker. Már dél is elmúlt, s a nyílt nap erősen támadott, legalább járt a levegő.

A köpcös szállodás és magas felesége személyesen segédkezett a társaság elhelyezésében, két szobát is megnyitottak; egyet az uraknak, egyet a hölgyeknek, toalettigazításra, futó tisztálkodásra, az útikosarak elhelyezésére.

A vékony Poólné egy díványon végigdőlt, s úgy döntött, hogy nem megy le ebédelni.

– Mielőtt indulnának, küldjék föl értem az uram, nehogy itt hagyjanak.

Jó volt az ebéd. Az egész felszolgálás, tálalás nagyon elegáns volt. Hadd lássák a kiskocsmák, mi az az étterem! Tanuljanak a vendéglősnék! Itálnak két pohár, nagy villa mellett kis villa, csészében hűtött gyümölcsleves. Amikor a citromkarikás kesernyés italt itták, a köpcös tulajdonos így szólt:

– Nagy szeretettel köszöntöm a hölgyeket és urakat a messzi Promontorból, melyet, mint az újság is megírta, városi rangra emeltek. A régi város köszönti az újat. Boldog vagyok, hogy vendéglősöket vendékelhetek – nevetett, mint a jó tréfán. – Éljenek a vendéglősök.

Piros-kék zászlót helyezett a hosszú asztal közepére, az új város zászlaját. Ez szép volt, ezt meg kellett tapsolni.

– Ami a vendéglést illeti, elhiszem, hogy boldog – súgta Katalin Casa Betinek – 5 koronáért?

– Várj, még nem tudod, mi lesz. – Casa Beti arca rózsállott, egész lelkesült volt.

Hát sok már nem lett. Egy tisztességes vasárnapi menü, amiért otthon senkinek sincs képe 3 koronánál többet kérni.

– Öt órára várjuk a tisztelt társaságot uzsonnára. – Ezt az asszony mondta.

Indulás előtt még Katalin fölszaladt a „lepakoló” szobába, a haját már nem volt ideje ebéd előtt megigazítani. Poólnéval és az urával az ajtóban találkozott, siettek lefelé. Így hát Katalin sem tollázkodott sokáig, pedig zavarta, ha nem tudta tökéletesen rendben külsejét. „A hajad legyen fésült, a cipőd fényesre pucolva, és a zsebkendő frissen mosott.” Ó, szegény mama, ha látná a hajam csapzottságát. Mégiscsak több cukor kellett volna a vízbe, most jobban tartana. De Ida kisasszonynak beszélhet az ember. S kinek volt ideje hajnalok hajnalán utána sütogetni!

Lám, lám, ezért jobb a konty. Nem baj, ha nem divatos. Bár a fejem baloldalan lazulást érzek, idegesítő lebegést az arcom felé. Persze az ablak nyitva, vág a levegő. A legközelebbi drogériában veszek egy WU 2-t, jól befújom a hajam, s mehetünk. Látod, Katalin, néhány biztos előny van az én korom javára. Nem kell a fodrászolóhoz cukrovíz, puha kerekeken gurulok, ahová én akarok (bizonyos határok között); s látod, az úttest már sima beton.

Az első fiákkerek már lassan megindultak, Kálmán az utolsóban ült, s ideges arccal fordult hátra: Jönnél? A kezét sem nyújtotta, Casa Beti segítette föl a túl magas lépcsőkön.

Katalin csak jóval később vette észre, hogy az egyik első fiákkerben muzsikálnak, s a völgy felé menet, ahol nagy kanyart vesz az út, meglátta a fekete-mellényes cigányokat, ketten voltak, mindegyik hegedűs. Ott volt mellettük a halványkék grenadin, Nicoleti Tóni s még valaki, akit a cigányok takartak. Aztán a kanyar után már nem látta őket, csak hangfoszlányok érkeztek hátra.

A GESZTENYEFÁHOZ KÖZEL MENNI ÉLETVESZÉLYES ÉS TILOS!
Persze, már évekkel ezelőtt hallottam, hogy a nagy fa kiszáradt. Áll a domboldalon, már csak egy törzs, itt-ott megcsonkított ágmaradékokkal. Mint egy nagy, szürke kövület, s egy mozdulatlan öreg elefánt keveréke. Úgy áll, mint a Salamon-torony. Még ablakai is vannak. Fekete odvak. A felülete az őskori földfelszín a hegyek keletkezése pillanatában. Gyűrt hegyek, földcsuszamlások, egymásra torlódások. S mindezen Van Gogh-i szenvedély. A vonalak meggyötört kanyarítása, görbítése, egymásba bújtatása! Megnézted jól, Katalin? S mit gondoltál róla?

A társaság vidám volt, mint egy kiránduláson illik, húzatták a két cigánnyal, néhányan énekeltek hozzá, a nagy fát heten átkarolták. Először csak négyen néztek, s háromszor kurjantottak egyre erősebben, hogy „no még egyet!”, „no, még egyet”, „Katica, jöjjön!”. A hívásért hálát érzett. Vele már zárult a kör, de oly feszesen, hogy arcát félre fordítva a fához kellett szorítania, magába szívta a langyos, napsütötte gesztenyefa-szagot. Szeretett volna még sokáig így maradni, a fának dölve, de már nem volt rá ürügy.

– Na, akkor indulás! Jönnék?

– Hová? Hát csak most érkeztünk.

– A Nagyfa vendéglőhöz. Soproni vöröset mérnek. Aki nem akar, maradjon, erre jövünk majd vissza.

A percekig tartó kavargásból két dolog vált ki tisztán; hogy ő még a fa alatt áll, s hogy Kálmán kapaszkodik egy fiákkerre. Még lett volna ideje, hogy futva odaérjen, de mélységes vágy támadt benne, hogy hívják. A kocsisor közben elindult.

Nicoleti Tóni, a rossz bohóc egy gesztenyeágot lengetett, a szűrős gesztenyék ide-oda csapódtak, mint a buzogányok, és ezt kiabálta: „Katica hopp-lál!”

Még szerencse, hogy élt a nagy fa. Lombja az enyhe szélben susogott, zizegett, meg-megmozdult, mint a régi anyák öreg bősöknyája. Jó volt mögé bújni.

A dús lombon csak itt-ott akadt hézag, s úgy szökött be rajtuk a fény, mint a nyitvafelejtett padlásablakokon. Fénypázmák szabdalták a lomb alatti homályt, s Katica úgy érezte magát, mint gyerekkorában, amikor a padlásablakokról leste végig, hogy mi történik Boschkovizék udvarában. Az ablakhatárolta térben a dolgok megkomponálódtak, a mozgásoknak mélységük lett, s a máskor homályos vonalak élességet kaptak.

Boschkoviz Bözsi átló irányban ment a kúthoz, Nero kutyának csak a feje nyúlt be a bal alsó sarokba, s ő mégis ott döbbsent rá, hogy a kutyának rendkívül nagy teste van. Bözsi szoknyája ide-oda ringott, s ő ámulva vette észre, hogy millió élesre vasalt ráncból áll. S a hangokat mintha kiélesítették volna. Messze hangzottak, s titkos értelmet nyertek, mint az esti kutyaugatás. A kút kívül rekedt a képen, de a zománcos vödör a vascsőhöz ütődött, s ebből tudta, hogy két lépésnyi idő múlva felhangzik a húzások nyikorgása. Egy vödör víz majdnem mindig 28 nyikorgás. Esetleg 29, de ennél több soha. A poros padláson állva élte át először a vödörbe zuhogó víz tajtékverésének frissességét, a keletkező s elpattanó buborékok táncának bábszínházi tündérkedését. Meztelen lábujjai között fölnyomult a forró, hamuszínű por, a tikkadt fagerendák a feje fölött néha percegtek a szűkucacoktól.

Amikor Bözsi a rigó kalickája alatt elhaladt, az megint rákezdett a ritka búza, ritka árpa fűtyülésére. A fűttye fényes volt, mint a tolla, s a lila vasfazékban, a húslevesben már főtt a répa, ami sárga volt, mint a csőre. Cifrázva fűtyült a rigó, itt-ott úgy cirkalmazott, mint Lajos-cigány a hegedűn. S ott, az ablak négyszögében állva meghallotta, hogy a ritka kislánynál a fűtty kisiklik, s valami hamis vágányon fut tovább. Hogy-hogy ezt a kalicka alatt állva sose vette észre?

A „padlásidő” a kétfelé figyelés közt feszült, s könnyen szakadt, mint egy húr. Ha a padlásajtó körül motozást hallott, vagy lépteket a lépcsőn, az ablaktól sietve odébb ugrott, s azt mímelte, hogy a régi törött játékok közt matat. Önként soroita a „padlásidő”-t a tiltott dolgok közé, holott tudta, hogy a lényege más. Nem olyan, mint az orrpizskálás, vagy a befőttopás. Szidást nem kapna érte, csak a dolgok félreértéséből eredő furcsálkodást, ami még rosszabb.

Egyszer arra jött le a padlásról, hogy mindenki elment, csak János maradt itthon, a mindenes. Mondta, hogy sokáig keresték mindenfelé, de aztán azt gondolták, hogy Casa Betinél van. Hogy a többiek hová mentek, azt János nem tudta, s ettől az itthagytottság érzése még feketébb lett. Aztán azt gondolta, hogy nem is baj, legalább zavartalanul „padlásidőzhet”. Lassan sétált vissza, mert telt az idejéből, s várakozó ráérésben kezdte nézni a bekeretezett életdarabot. Vörösbecy szállt az akácfa kiugró ágára. *Tudta*, hogy ez egy gyönyörű madár, s elég ritkán jön erre. Közélről látta a csőrét, a kapaszkodó lábát, a vörös kis hasát, de nem *elégé* látta. Máskor egy veréb tollászodása vagy porban fürdése gyönyörűséggel töltötte el. A rigó fűttye is felharsant újra, vízért is mentek a kútra, s ő semmit, de semmit nem tudott *feltedezni*. Félóráig várt türelemmel, s akkor azt mondta magában, hogy az *ilyen* padlásidő semmit sem ér.

Hát *ilyen* padlásidő zuhant most Katalinra a nagy fa alatt. Az itthagytottság, ittlejtettségsavó színű ideje, amely a madarak begyét kifakítja, a visszhangos rigófűttyőket, távoli kutyaugatásokat hamuval szórja be.

A lomb egyik ablakán – az éles fénypászma végén – egy darabig látta a kinagyított képet: Kálmán tarkóját a zöld kabát hajtókája s nyírt, erős szárlú haja között. Piros-barnára sütötte a nap. Aztán a nagyítás visszájára fordult, mint megfordított gukker végén a kép: a távoli dombtetőn fiakkerek sora tűnt föl, játékszer-apró, nevetséges holmik, éles kontúrokkal. Ez már idegen volt.

A többi időről nincs mit mondani.

A szürkület hozta csak meg a társaságot. A szűk völgy túlsó felén jöttek

még, ők nem is látszóttak, de a hangjuk a mélyedésben előreszaladt, s mint egy trombita tölcserjéből, úgy áradt szét a tisztáson:

Szturala, szturala,
Bumsztadratta,
Szturala, szturala,
Bumsztadratta.

Végre! Katalin repesve futott le a lejtőn. Az utolsó kocsiiban jött Kálmán. Szemben menetiránynak, arcát kiteve Katalin mohó nézésének. Jókedvű volt. Ivott is. Egész délután beszélt. S még fog is. Mellette Fischer Liza ül. Rózsák az arcán. A vállát kislányosan felhúzza, tenyerével a saját arcát dédelgeti. Kettőjük között egy nagy csokor piros rózsás. Mi ez? Ugye úgy érezted, hogy bura alatt vagy, s a levegőt kipumpálják. Kálmán ugrik le elsőnek, a kezét nyújtja Fischer Lizának, majd visszalép a virágért.

– Katalin, a rózsás a magáé – csengettyűzteti a hangját Liza. Hát ennek meg mi köze hozzá? Ő adja talán? Mit meg nem enged ez magának! S míg nyúl a csokorért, Kálmán szemét keresi. A mélyen ülő szürke szemek kedvesek, kisleányos, őszinte odaadással néznek. S még valami van bennük. Védelemkeresés. Míg Katalin, arcát a rózsásba temetve issza az illatot, évek távolából ugyanez az arckifejezés ködlik elő.

18-ban. A spanyolnátha idején. Ő feküdt a becsukott zsaluk mögött az átizzadt ágyon, feje mellett a párnán a kihullott haja marékszám, s az ablak alatt Kálmán húzta a bandával:

Nem tudok szeretni hűséggel, lágyan,
Rózsáról rózsára kerget a vágyam.
Maga a legszebb emlék életembe,
A neve könnyeket csal két szemembe.

És ő sírt a megghatottságtól. Amikor Kálmán később bejött, ugyanez a kifejezés volt az arcán, mint most, s ő ettől mégjobban sírt, és boldognak érezte magát. Két hét múlva tudta meg, hogy míg ő 40 fokos lázban a halállal birkózott, Kálmán naponta eljárt a szép Bertelenéhez.

Hát ezért a rózsás. Amiért a szerenád is volt. És mégsem tudja elhajtítani, kapaszkodik belé.

Az uzsonnára már nincs idő, a vicinálist éppenhogy elérik.
Ugyanúgy ülnek a kupében, mint idefelé.

Kálmán fecseg, szórakoztató. Fischer Liza gyöngyözve kacag, felsőtestét időnként kihúzza, két kezével végigsimít a derekán. A mozdulat azt mondja: jó nap ez a mai. Aztán nyújtózva feláll, a lehúzott ablakra támaszkodik, egy lábára nehezdedve ringatja a testét a vonatütemére. Ő *most gyönyörködik a tájban*. Aztán egyik kezével az ablakot elereszti, félig hátra lépve a grenadin szoknyáját simítja: *ő most le fog ülni*. S ekkor Nicoletti Tóni macska-gyors és puha mozdulattal gömbölyű fara alá csúsztatja a gesztenyeágot a szűrős buzogányokkal. Fischer Liza csak azt érzi, hogy valami felnyársalja, egészen az agyáig, az agyában megáll a fájdalom, mindent vörös vérbe borít. A felpattanása, a maga alá nézése csak térdének, s szemének reflexe, az agya áll. A további összefüggéseket sem az agyával érti, csak egyszerűen a szeme előtt lát egy képet: Nicoletti Anti a gesztenyeággal. A többit a keze cselekedte. Felkapta az ágot, s az ingujjra vetkőzött férfit addig verte, míg az ing rongyokban lógott róla, s ábrázata Krisztuséhoz lett hasonló. Aztán hang nélkül leültek mind a ketten. A gesztenyeág a földön hevert.

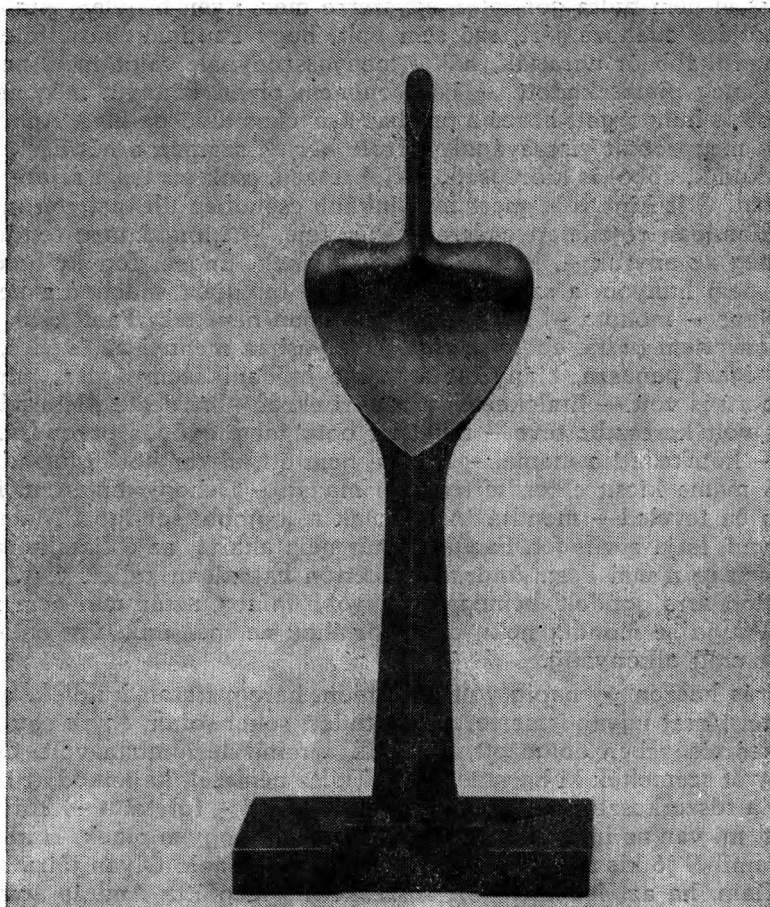
A kis vicinális fut tovább Promontor felé.

Katica, te meg ne sírj. Néhány évtized múlva úgy emlegeted majd a mai napot, mint életed egyik (egyetlen?) legszebb kirándulását. Tudod, a nagy, vastag gesztenyefa, amit heten értetek át, szegény Nicoleti Tóni és a szűrős gesztenyeág, meg egy virágos grenadinruha. A többit temagad is elfelejtetd.

Szerbusz.

Itt a mézet már az este a városból kimártogatta. A kálváriatemplom üres mézesbődön. A madarak is kockázat nélkül szállnak lejjebb.

Én az erdei műútra fordulok, amely a közeli kisvárosba visz, a városba, amelyben élek.

Téli bárány

15

(Epilógus)

Amikor Mess András visszajött Berlinből, levelet talált az anyjától. Másnap a szerkesztőségben bátyja levelét adták át neki. Elnevette magát, Pauli olyan példálódzva, titokzatosan írt, el ne árulja, mi történt. Két hete megnősült. Mess el nem tudta gondolni, egyszerre mért ilyen hirtelen. Amikor nyár végén utoljára odahaza járt, szó sem volt, hogy Paulinak bármiféle szándéka volna. Inkább őt ugratták, hát a menyasszonnak valót mért nem hozta el? Pauli meg pimaszkodott. – Városon nem olyan könnyű, még neki se – csúfolódott, s hunyorgott hozzá a présház árnyékos tövében ülve. András ügyefogyottan megpróbált visszavágni, ne tőle kérjék számon a nősülést, ha Pauli nem iparkodik, abból is kiöregszik. – Jól teszed, csak olvasd a fejére – mondta Meinrad. Ő is kint volt, most már inkább csöndben ült, nagyon megöregedett, s állandóan reszketett egészen fehér feje. – Mondd meg te, Johann – szólalt meg az anyjuk –, kell ez még valakinek. Engem fog itt boldogítani, amíg be nem hunyom a szemem. – Meinrad mindjárt védelmére kelt Paulinak. – Nana – mondta –, nana. – Mindnyájan nevettek, Pauli csak somolygott. András nem tudta, ebben a szemrehányásban mennyi az évődés, mennyi az anyja igazi panasza, hiányzott a mama hajdani szemvágása, minden kicsit szomorú is volt. – Emlékeztek a régi rönkre? – kérdezte Meinrad. – Pontosan ott volt keresztbe téve – mutatott botjával a gyöpös porondra. – Nem egészen – kötekedett a mama. – Hát ha nem ott, akkor hol? Mutasd meg te, hol? – A mama kicsit elkezdte ringatni magát. – Dehogy mutatom. Nem veszekszem én teveled – mondta. Andrásnak a legjobb, sóhajtott Meinrad, aki odafönt van, látja a világot. Faggatni már nem akarta, az ő fiatakorához képest milyen ez a mai Pest. Andrásnak hétfőn hajnalban kellett visszautaznia, még délelőtt arra gondolt, bemegy a nagyobb faluba, aztán már nem sok kedve volt. Anyja se mondta neki, apád sirjához ne menjünk, így elüldögéltek a présház előtt alkonyatig.

András huszonegy napig volt külföldön, három fiatalat küldtek, egyívásúakat. A két társat ugyan ismerte, mégse tudott sokat róluk, egyik egy irodalmi lap szerkesztőségében dolgozott, a másik a minisztériumban volt. Csodálkozott, hogy őt szemelték ki harmadiknak. Tudsz németül, kajánkodott homlokát fölvonva a főszerkesztő. – Amit én szeretnék tőled – folytatta –, körülnézhetnél kicsit, mi van az innen kitelepített svábokkal, hogyan élnek. Hátha találsz valamit, amiből jó kis riporttörténetet tartalékolhatnánk. Olyan jóízű honvágy-színeset, fiam, ha azt lehetne. – A főszerkesztő meglátta András arcán, hogy mit gondol, s visszaszólt az ajtóból: – Én is csak egy újságíró vagyok. Ha rajtam múlna, akár egész sorozatra adnék neked helyet. – Mess rendszeresen dolgozott ennek a falusiak számára készülő lapnak, sokan nem is tudták.

hogy nem rendes munkatárs, hanem csak bedolgozó. Nem havifizetést kap, csak honoráriumot a riportjai meg életképei után. Amikor odalent egy váratlan gondolattal bőröndbe dobálta kevés holmiját, s vonatra ült, már megjelent néhány írása Pesten, nem lelkesedett senki, de elutasítóan se fogadták. Korábban összerakott kis pénze elfogyott, de akadt itt is, ott is munkaalkalom annyi, hogy éhen ne haljon. Albérletet eléggé kint, munkásnegyedben, tisztviselőtelepi kertesházban, öreg embereknél talált.

Akikkel együtt utazott Berlinbe, olyasmire, mi lehet a hazájuktól elszakadt svábokkal, hogyan élnek odakint, aligha lettek volna kíváncsiak. Ha egyáltalán tudtak valamit erről. Róla se igen sokat tudhatnak, azt nyilvánvalóan nem, miféle származék. Mess ezt a vonaton végiggondolta, megérkezve csak annyit kért, ne adjanak nekik tolmácsot, hadd gyakorolhassa a nyelvet. A pályaudvar peronján már ott állt egy idősebb férfi, a kérés hallatán megrémült, így aztán Mess is letett eredeti szándékáról. A férfit, aki repülőgyári mérnökként került ki Berlin mellé a háború alatt, aztán ottmaradt, ha lehetett, hazaküldték, megnyugtatták, nem árulják el. Mess két-három nap múlva leküzdötte a megszólalás félelmét. – Szépen, izesen beszélsz magyarul – mondta egyik éjszaka a két útitárs közül az idősebb –, te hova valósi is vagy? – Mess megmondta. – Könnyű nektek, falusiaknak – sóhajtott a másik.

Mess ezt a véleményt ismerte. Mostanra meg is tanulta, hogyan feleljen meg rá, ha muszáj. – Mondja, miféle nyelven ír maga? – nézett rá annak idején kétségbeesetten a lapszerkesztő, aki aztán néhány hét múlva ott vidéken azt a kis elbeszélést mégiscsak közölte. – Én is vidéki vagyok, de ez kifog rajtam. Maga itt olyan kifejezéseket használ, beszél ezen a földkerekségen így valaki? Latolatlan dolga, miegymás. – Mess ott ült rémülten, ha mert volna, alighanem föláll s kimegy az épületből. Ezek közt az okos emberek közt mondhatta volna, otthon a faluban a tanító mit magyarázott nekik egy nap-sütéses, nyitott ablakos hétköznap, nem is értették, nem is figyeltek rá – a költő eszköze mindig a nyelv, Arany Jánosé is az volt, s ki ilyenre szánja magát, csak nagyon szépen írhat meg élhet. Neki ez az egyetlen fogalma, iskolája, rengeteg mindent olvasott, falja a betűt, de azóta se mondott neki senki semmit. Olyannak látja magát, mint őt a gyerekek, amikor ott ácsorgott pelyvásan, nekivadult hajjal a tanító előtt. Hogy ezt mondhatta volna, az is csak jóval később nyilvánult meg benne, amikor már mosolyogni volt képes, nem szorongott annyira, nem nyelt olyan nagyot, ha róla vagy a munkájáról előtte beszéltek. Hónapok múlva merte csak kinyögni, hogy tízéves koráig magyarul se tudott. Aztán jött a fordulat, németül, svábul megszólalni nem lehetett, együtt voltak gyerekek, székelyek, svábok, mindenfelől jött magyarok, ki-ki azt szedte föl a másiktól, amit tudott. – Ne viccelj – ámul a szerkesztő –, itt nőttél ebben az országban s nem beszéltél magyarul? – Mess akkor már tudta, a szerkesztő Debrecenből jött ide, gyerekkorát egy tanyán töltötte.

Első alkalommal csak ült vele szemben. – Van itt íz, szín, fordulat, arany meg ezüst kilószám – dünyögte a szerkesztő –, az a furcsa, hogy ebben a nyelvben erő van. – A másik, aki háttal ült nekik, megszólalt. – Mikor már ezt hallom – mondta. – Azt tanácsolom, olyanokat olvastass vele, akiknek nincs nyelvük. – A szerkesztő fölpillantott. – Félreérted, itt nem erről van szó. Nekem előbb meg kell fejtenem ezt a fiatalembert.

Nyugtalanul vonatozott vissza a gazdaságba, amért a megyeszékhelyre beküldték, még a szerkesztőség előtt elintézte. Biztosan másról is szó van, töprengett, de azt ezek a föllengzősek még nem akarják neki megmondani.

Amikor a kis elbeszélés egy vasárnap megjelent, a gazdaságiak közül is észrevette valamelyik, hétfőn reggel magával hozta az újságot s lobogtatta, Messt pedig vallatóra fogták. Megindult a csúfolódás, András rémülten támaszkodott a cserépkályhának, amelyben zuhogtak a hasábok, már rajta volt a télikabát, hogy kimenne, tehetetlenségében előre-hátra rakosgatta a kezét. Valaki, az adminisztrátorlány egyszer csak szólt, maradjanak már csöndben, itt valami ég. Mess télikabátja volt, hátulját elkapta a kicsapódó láng. Mindnyájan sajnálták szegényt, a főkönyvelő, aki a megyeszékhelyről járt ki, kitalálta, náluk az utcában van egy műszövő, az úgy megcsinálja a kabátot, semmi se látszik rajta. – Maga, András, kap kölcsön egy kabátot – végezte be a vitát az igazgató –, valamelyik nap beutazik. Ezt a dolgot így tesszük rendbe.

Megint lett volna lehetősége, de Mess kétszer is arra került, a szerkesztőhöz azonban nem mert fölmenni. Majd ha be kell jönnie a kabátért, halogatta. Ebből aztán semmi se lett, nem kényeztetések tömkelege az élet, hanem munka, mondta a főkönyvelő – aki legközelebb bent jár a megyeszékhelyen, majd elhozza a kabátot. András addig csonttá keményedő, zörgő viharkabátban járt, didergett. Lógott ebből, amíg raktáros volt, a feje fölött jó néhány, mindig ingatta, összecsapta őket a huzat. Ezen a télen az addigi helyére váratlanul őt vitték be a raktárból anyagkönyvelőnek. Heteken át a mezőn caplattak, a kintlevő szalma-, szénakazlakat méricskéltek, rámondták sok mindenre, hogy annyi, kikocsiztak az üzemegekbe, Kálmán-pusztára, Ilmáligetre. Átai, aki elhozta ide Messt, már nem volt a gazdaságban, hazament újra brigádvezetőnek, a felesége kötötte magát, ilyen világvégre nem költözik. Szombatoként mindenki készült innen haza, már nem küldték ki magukat sehova, a benti tennivalót is csak immel-ámmal végezték. Előfordult, hogy András szálmaga maradt az egész központban. A szoba, amiben a másik könyvelővel hátul, a nyirokszagú folyosó végén lakott, kicsi volt, ő néha mégis megállás nélkül fűtött, amíg maga sem bírta már, s írás helyett órákig kifelé bámult az ablakon. A szoba ablaka a Dráva felé eső határolaktanyára esett. Mess figyelgette a katonákat, mindig mocorogtak az udvaron, ablakaik világosak voltak, odabent mit csináltak, azt már nem lehetett látni. Milyen lehet ennyi emberrel együtt, rosszabb vagy jobb, gondolta. Télen néha csak a kiabálásukat lehetett hallani, a kutyaik ugatását, a központ s a laktanya közt akkora volt a köd. Ha nagyon hazakíváncozott, öltözött, a gazdasági udvaron át elsetált a kövesút elejéig, egészen a patak hídjáig. A patak el volt iszaposodva, nyáron ájultnak tetszett benne a víz, télen a ráhúzó jég egészen fekete volt.

A katonák tavasztól őszig félmeztelenül, gatyában lézengtek az udvaron. Mess ezen csodálkozott, ő egy napig nem volt katona, csak hallomásból tudott bátyjától meg másoktól a laktanyaéletről. Éry doktor időben kitanította, ha egyszer sorozzák, mit tegyen. Innen ment haza, s másnap együtt a többiekkel a városba. Eldadogta, hogy tüdőbeteg, a város kórházában kezelik évek óta. Nem nagyon kellett mórirkálnia, minusz harmincöt fokban jöttek végig az úton, le se tudták verni egymásról a zúzmarát, a melegen is alig tértek magukhoz. A bizottság elküldte a kórházba, Éry úgy igazolta, hogy alkalmatlan legyen. Meinrad Péter bevonult, kopaszra nyírva járt haza, bőre színe szinte fekete volt az örökös szabadlevegőtől. Péter katonáéknál se érezte rosszul magát. Mire leszerel, mondta büszkén, sofőr lesz, fűtől erre a falura. – Nem leszek irodakucac, mint te – tette hozzá –, de elmegyek. – Itt a katonák éjszaka gyakran elkezdtek szaladgálni, föl sorakoztak a betonudvaron a lámpák alatt, órákra, egy-két napra is eltűntek a környéken. Csapzottan, elcsigázva

jöttek vissza az erdőkből. Nekik, gazdaságiaknak, meg volt hagyva, a rövidebb erdei utakon csakis nappal járjanak, szürkület után a járőrök semmiért sem felelnek. A gazdasági földek a Dráva árteréig terjedtek, oda kapálni is csak külön igazolvánnyal lehetett volna bemenni. A folyó túloldalán az idevalósiak szerint nagy falu volt. Ha a meglehetősen mindenki inkább a kocsmáé el húzódott ki, hallhatták az odaítai éneklését, mondatokat, pörlekedést, a kutyák ugatását. Olyankor itt megcsöndesedtek. A katonák este szintén a kocsmá körül ügyeltek, persze fölöltözve. Mess már ismerte azokat, akik állítólag csak úgy kincstári gatyában jöttek át egy sörre, a parancsnok épp akkor lépett ki feleségével az igazgató lakásából, s meglátta őket osonni visszafelé.

Mess persze szintén ott ácsorgott esténként a kocsmában. Nem nagyon szeretett, de nem lehetett a szobában megmaradni. Kivált mióta az elbeszélését fölfedezték, mindjárt estek a megjegyzések, ha ki akart térni. Ritkán szólalt meg, inkább a nagyhangúakat hallgatta, félszegen hagyta magát elsodorni a kicsi, forgalmas söntés mellől. – Pardon, helyet az irodistáknak – mondta neki az egyik részeg, aki négy poharat egybefogva épp akkor fordult meg s meglökte Andrást. András megpróbált mosolyogni. – Tudod, mit az irodistáknak? – szólalt meg a részeg háta mögött egy másik, s szemhéja alól nézett mereven Andrásra. – Nana, kicsit több tiszteletet – mondta az öreg gazdasági ács, aki mellettük támasztotta a pultot. – Vén seggnyaló – dűnnyögte a behunyott szemű, már Mess háta mögött, a zsvajban. A főagronómus szintén közvetlen közelben állt, de meg se hallotta az egészet. – Kérjen ki nekem is egy pohárral, Mess – szólott az öreg a fejek fölött. Mindig a főagronómus volt, aki vacsora végeztével ajtóról ajtóra, szobáról szobára járt. Néha töménytelen sokat ivott, néha alig valamit. Átai után amolyan jól öltöző, mindig borotválkozó fiatal főagronómus jött, de mielőtt a gazdaság megrémült volna tőle, el is ment. Azután hozták ide az Alföldről az öregot. A főagronómuson semmilyen ital nem látszott meg másnap, a többiekén igen, neki legföljebb a nagytáskájú szeme lett valamivel bágyadtabb. Mess nem értett ahhoz, ki a jó mezőgazdász, de elhitte, ha mondták, az öreg az. Azt, hogy régi, csak sügva hangoztatták. A főagronómusnak a kocsmában oldódott a nyelve, napközben kurtán beszélt, a káromkodást be lehetett hallani az ablakon. „Wein, Weib und Gesang”, emelte föl a poharát, mindenki tudta, ez a hányadik, s ilyenkor András-hoz fordul: – Tegye át nekik ékes magyar nyelvre, maga beszél németül. Bor, nő, citera, etcetera – tette hozzá –, a gyöngébbek kedvéért. – Ha a hétvégeken is a gazdaságban maradt az öreg, nem zavarta Andrást, ki se mozdult a szobájából, részegségből részegségbe aludt.

András azért óvatosan gépelt, hátha az öreg egyszer annyira föleszmél s átjön megnézni, ő mit csinál. Egyik vasárnap estefelé hallotta nyikorogni az ajtót, aztán az öreg halkán hátraszólt: – Mess, hallja? András. – A szobájában egészen sötét volt, a fatáblák behajtva, bűdösség, borszag. András nem tudott tájékozódni. – Egy kis malőr történt – mondta a főagronómus a sötétben –, úgy látszik, elaludtam égő cigarettával, mert leégett a nadrágom egyik szára. – Mutatta volna, András semmit se látott. – Az a nagy baj, hogy nincsen itt nekem másik. Arra gondoltam – harakolt az öreg –, maga holnap idejében bemehetne a községbe, hozna nekem egy pantallót. De ne szóljon róla senki-nek, s el ne árulja, hogy itt vagyok. Az üzlet vezetőjének mondja meg, hogy nekem kell, majd hó elején fizetek. Tudja, ott ismernek engem. – András hétfőn korán indult, mire a többiek jönnek, már ne lássák. A keményre fagyott

dülőúton ment, hogy érdeklődővel véletlenül se találkozzék. Ugy félúton motorhangot hallott a kövesút felől a ködben, most ment a pénztáros. Az üzlet végre kinyitott, adtak nadrágot, András elmagyarázta, kinek lesz, az üzletvezető azonban blokkot írt. András nem merte mondani, hogy hitelben lenne. Elővette a pénztárcáját, amiben a bére volt, s fizetett. Iparkodott vissza, halkán kopogtatott a főagronómus ajtaján. A könyvelői szobából kilépett a munkatársa. – Te hol kóricálsz? – kérdezte. – Mégis hazautaztál? Most jöttél meg? – Igen, válaszolta András, lekéste a csatlakozást. – Az öreg nincs itt, hiába kopogsz – mondta a könyvelő. – Ő is lekéste valahol a csatlakozást. – András még egyszer kopogott. – Ezt hozták neki – mondta zavartan s letette a csomagot az ajtó mellé. Amikor néhány perccel később visszajött a szobájából, a csomag eltűnt az ajtó mellől. Késő délután odaadta az öregnek a blokkot. Az megköszönte, már érzett rajta a borszag, aztán rámeredt Messre: – Csak nem fizette ki? – András hallgatott. – De marha maga – mondta az öreg főnnhangon. Már nem érdekelte, hogy mások is hallják. – Megbocsáss, édes fiam – csóválta a fejét –, neked tényleg vigyáznod kell az életben.

Mess többször megpróbálta megírni az apja halálát. Egyszer oda is adta valahova, de már a lépcsőn lejövet legszívesebben visszafordult volna, hogy fönt elkérje, s a társaság szeme láttára eltépje. Túlságosan érzelmes, nem is az, érzélgős, erre hamar rádöbben, s igyekezett irtani a mondatokat, mint az acatot. Már az ujjai hátát is kérgesnek, földesnek, sebesnek érezte, mintha valóságos munkát végzett volna. Talán nagyon is a valóságos emlékeihez köti a történetet, azok nem engedik szabadon. Például ezek a birkák, velük Szávót is valamelyest föl akarta idézni, a fiú a történetben hivatkozik is juhászmeretségére, olyan mondatot ad a szájába: „Mikor volt az, hogy egy juhász azt mondta, amit gondolt?” Hiába emlékezett Mess, hogy Szávó valóban mondott ilyet, érezte, ki kell húznia az egészet. Ki kell dobnia alighanem az egészet, hogy aznap, amikor megkapta a táviratot, hogy apja meghalt, temetés Meinradéktól csütörtökön délután, neki reggel át kellett mennie Imlaligetre, megcsinálni az elkésett élőleltárt, ami magyarul annyit jelentett, meg kell számolnia az összes ottlevő birkát, a rojtos, csimbókos öreg anyáktól a ma született utolsó bárányig. Ő a bárányokat nézte a juhodály nyitott ajtajából, bent két juhász ki-kiragadott magának egy juhot s alomra fordította. A többi torlódott a homályos hodályban, Mess nem akart tájékozatlannak tetszeni, nem érdeklődött. Az üzemegységvezető, fiatal ember, fölhalt gallérral állt mellette. – Szépek a bárányaink – mondta. Mess ez a mondat földühítette, ő csak ezeket a didergő kis párákat látta, a báránykákat, hogyan bújnak a hodály sűrűjébe, igyekeznek a nagyobb testek melegébe, a szürke, cafatos gyapjas, faggyas hasak alá sodródva. Sírnak vékonyka hangon, reszketnek. Lábuk talán még túlságosan gyöngye, lágy is, hogy megálljanak. A hodályt fölöttük a huzat bolygatta, a tető rossz volt, a korhadt deszkák közt csúnya rések. Alom nem sok, a bűz se tudta meglanyhítani a levegőt. – Nem fáznak ám ezek anynyira, mint maga gondolja – lépett oda az egyik juhász. – Igaz, kínlódnak, ha ilyenkor jönnek a világra. Olyankor viszontagon vannak. Vigyázunk azért rájuk, amennyire tudunk. Zsöngének látszik mind, aztán ha kibírják, megérik a meleget, a legelést, még kos meg jerke korukban is táncot járnak. Nincs ami lebírja őket. – Mess elment a takarmányt megnézni, a kazlakat. Ezzel ugyan már nem volt dolga, de el akart onnan jönni. – Hát igen – szegődött hozzá az üzemegységvezető –, ez amolyan juhászbeszéd. Hullanak is. De azért igaz. – Az üzemegységvezető felesége meg akarta hívni ebédre. András azt

hazudta, valamiért hamar vissza kell érnie. – Eddig hány hullott el? – kérdezte. Az üzemegységvezető gyanakodva nézett rá. – Most csinálta meg a leltárt – mondta önrzgetesen. – Egy se. – Nem úgy értette, rázta a fejét zavartan Mess. Fölült a kocsis mellé, aki magára is, rá is pokrócot takart.

Apja nagyon szenvedhetett a végén. Amikor utoljára látta egy vasárnap délelőtt a kórházban, már a maradéka se volt magának. A kinti tél dacára csak vékony takarót dobtak rá, akik reggel megmosdatták. Látszott, alul nincs is semmi rajta. – Már teljesen fölfeküdte magát – mondta előbb halkán az anyja. Aztán szólítani kezdte a beteget. – Itt vagyunk – hajolt kicsit fölé –, András is. – Apja nem nyitotta ki a szemét. – Hátha alszik – súgta Larenc. Nem is szóltak többet, csak körülállták az ágyat. Apja csukott szeméből egy idő után kigördült a könny. Sokára nyitotta ki a szemét, mindent hallhatott, tekintete, úgy látszott, őt keresi. Szája is megmoccant, beszélni akarhatott. Ajka kúszkodott, aztán mégse jött ki rajta hang. Újból becsukta a szemét, pillái alól megállás nélkül folyt a víz. – Látod, ilyen gyorsan megy ez most már – mondta odakint az anyjuk. – Nem is tudom, mitevő legyek – ezt már csak a zsebkendőjébe sirta bele. András ezt a kórházi emlékét sokat földézte, évek múlva is. Abból az elbeszélésváltozatból, amit az egyik szerkesztőségnek odaadott, ezt mégis már kihagyta. Csak az utolsó napot írta le, a birkákat, a dühét, aztán a keserves utazást, hajnali kettő lett, mire Meinradékhoz megérkezett. A házban még mindenki fönt volt, csak Larenc aludt hátul a szobában. Anyja bevitte az előszobában kiterített halotthoz. Anyja nem sirt most. Talán neki kellett volna, de ő is száraz szemmel nézte az apját a szoba hidege miatt épp csak pislákoló mécsfényben.

Mess belelapozott az elbeszélésbe, amit visszaküldtek neki. Eldobni most már mégse akarta. Tudta, legközelebb a saját megyéjébe kell mennie valami miatt, magával vitte, s megmutatta régi szerkesztőjének. – Nekem se tetszik – mondta kurtán a szerkesztő. Hallgattak. – Figyellek én téged – tárta széjjel karját a szerkesztő –, amennyire innen tudlak. Látható, keresel valamit. De ez nem az. Itt kiderül, hogy egy ember keservesen meghal, ki tudja, hány esztendeje zabálta a rák, s mégse derül ki semmi. Minek ide ez a birkahistória? Szép ez; talán igaz is volna, egy másik helyen. Megint nem tudtad eldönteni, miről beszélj. Már meg ne haragudj. Apádról akartál írni, közben magadról fecsegsz. – Mess gyűrt egyet a kezében levő papíron. – Megbocsáss, kicsit igenis fecsegsz. Csak te fukaron méred közben a szót. Nézd, eldöntheti az ember, hogy csakis és ausgeschlossen magáról ír, ezt már néhány zseni beváltotta. Akkor mindent ki kell pakolni. Nem kerülgetjük a kását. Te ezt eddig nem tetted meg. Ebből persze nem következik, hogy nem vagy zseni. Fiatal vagy, lehetetlen is lett volna. Talán. Nem tetted meg a másikat se, megmondom, ehhez is fiatal voltál, hogy az emberek felé fordulj, az ő nyavalyáikra válj tanultan érzékeny, ne magadéra. Azt felejtse el, senkit nem érdekel. – A szerkesztő hirtelen megállt, zavarba jött. Észbe kapott, a tanult szó bármilyen formájára célozni Messnek kockázatos, életveszélyes. András azonban ülve maradt, arca meg se rezzent. – Jó – nyugtatta meg önmagát a szerkesztő s folytatta: – Te ezt is csak kerülgetted. Egy igazán jó írásod volt, ha így nézem, az az ácsról szóló, amit néhány héttel azelőtt, hogy innen elmentél, nekünk adtál. Az igen, élni a pusztán, kopácsolni, együtt inni esténként borostásan a katonákkal, akik akár aznap éjszaka lelőhetik, még a személyezetis apósának is lenni, s hajnal előtt csempészni az embereket át a folyón. Úgy, hogy még a család se tud róla. – Mess mosolyogva gyűrte tovább a papírt. –

Akkor azt mondtad, nem jó, az a baja, hogy valószínűtlen, meg befejezetlen is. – A szerkesztő biccentett. – Akkor úgy gondoltam, ilyesmi nem fordulhat elő, pláne olyan világban nem. S hogy akkor lett volna igazán feszült, ha valaki mégis tud az öreg viselt dolgáról s bármikor zsarolhatná, az öreg így is tovább csinálja, azt talán ma is tartom. Bár az lehetett volna a sematizmus. De talán azóta tanultam is. Attól, hogy rosszkedvű lettem, s öregszem.

Ha a szerkesztő nem ezekkel a szavakkal fejezi be szigorú gondolatfejtését, András talán elkeseredetten megy el. Így is kicsit úgy érezte magát, mint amikor első alkalommal keveredett ki innen az utcára. – Azt hiszem, erről a pontról kellene most neked elrugaszkodnod, ettől a gazdasági áctól – bólintott búcsúzól a szerkesztő –, azt hiszem. – András nagyon megküzdött a látogatással, visszafelé a vonaton, s aztán még hetekig a szerkesztő szavai rágták. Most épp úgy érezte, tud írni, iszonyodva gondolta végig azt a följövetele utáni két esztendőt, amikor egy ép sort nem sikerült kitalálnia, s inkább a lent, a megyei lapnál régebben közölt írásait próbálta újra megjelentetni, azokat úgyse ismerte senki. Nem voltak ezek rossz írások, a gyerekkoráról szóltak, idillikusak, talán kicsit a kelleténél fényesebbek, szinte mindet bele tudta venni első kis könyvébe.

Ő hiányzik neki, döbönt rá, fönt Pesten is, ilyen „hónalányuló”, ahogyan a szerkesztő időnként gunyorosan hívta magát, úgy látszik, csak egy akad az ember életében. S ha el talál menni onnan, ahol ráakadt, nem viheti, mint egy vekkerórát, magával. Akinek szerencséje van, annak akad még. Neki alighanem ilyen volt otthon Éry doktor, ilyen volt a tanító a nagyobb faluban. Ezek tudnak dühösek lenni, ha már muszáj, Messről a szerkesztő egyszer nagyobb társaság előtt is leszedte, talán igazságtalanul, a keresztvizet. Tudnak végső segítség lenni, a maguk módján, ha kell. Ami aztán mégse sikerül, az már túl van a szándékukon.

(Folytatjuk)

Talán partot érek

*Csattog a hab.
A vitorlák selyméből,
mint sirályok
röppennek föl a fények.
Elindulok a Nap telt batyujával.
Öltözz fehérbe!
Talán partot érek.*

Testvérek

*Mosom hajam az udvaron,
száríttatom a Nappal.
Elém toppan a dália
aransárga kalappal.
Meggérdi tőlem, hogy vagyok
s az egész világ hogy van.
Mutatok néki árnyakat:
kezemben, ablakomban.
Továbblépne, csak hajladoz,
kék pillangókat fogdos;
kinálja fénylő szirmait,
mint selymeit a boltos.
Ülök a rejtő udvaron,
a csillagokat nézem;
bólintanak, hát gondolom,
hogy mindegyik testvérem.
Uram, ezüst szakálladon
nyújtózkodunk fehérén.
Uram, Te vagy a legnagyobb
kertész a földön s égen.*

Csókjaimmal csillagozom

*Szeretlek, mint föld szeret Naphoz hajló levelet,
csókjaimmal csillagozom simogató kezedet.
Az éjszaka bájoló, aranylángú fénygolyó;
főlragyogva ölelkezünk, sose süvit be a hó.
Mulattatom szívedet, mámorítom testedet.
Tövistfogú fájdalomtól oltalmazom kedvedet.
Szeretlek, mint föld szeret Naphoz hajló levelet,
csókjaimmal csillagozom simogató kezedet.*

Piros ünnep

*Október-alkonyatkor
égnek a virágmécsek
Az ég nehéz palástban
Az árnyak éig érnek.
Fáklyák az útszegélyen
a fák. – A tűzbe tűnnek.
Október-alkonyatkor
a halál piros ünnep.*

Emléked arca

*Emléked arca élesül,
akár régi rézmetszeten
a véső biztos, kemény karca.
S mint röntgenkép, mely a szíven
a halál jegyét fölmutatja.
Tárgyias, hideg és remek,
mint képipró nagy mesterek
kegyetlen s halhatatlan rajza.*

Kárhozottak csöndje

*A Dies Irae végszava,
rekviemje a hűlt világnak.
Halott csillagok havazása.
A tenger, amely végleg véget ért.
Az özvegy part. S az olthatatlan alkony.
A föloldhatatlan hallgatás:
A kárhozottak izzó csöndjét hallom.*

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 2.*

BÁNFFY GYÖRGY

Fent a dombtetőn erősebb a szél, mint lent a városban. Szinte besodor a villa kapuján. Az emeletre kanyarodó falépcső elegáns vonala meg a feljárati helyiség falát elborító vadásztrófeák látványa már-már áhítatba ejtene, de meghallom a lakás távoli sarkából egy józan porszívó dorombolását, és nyomban fordulok a hang irányába. A házigazda, Bánffy György kalauzol beljebb. A sarokszoza hibátlan biedermeier garnitúrájához helyezett asztalközép babarózsái ugyanarról a kényes pedantériáról árulkodnak, mely csak a művész dolgozóasztalán tűri meg a feltornyozott, nyitott könyveket. Bánffy „Legkedvesebb verseiből válogat” éppen a rádió sorozatműsorához. Jöttömre a rendet pillanatok alatt körültekintően átrendezi: hatalmas albumokat emel ki egy szekrényből, ezek elborítják az asztalt, székeket. Bennük a közel négy évtizedes színészpálya dokumentumai – hiánytalan folytonossággal. – Innen minden kiderül – jelzi egy kézmozdulattal is, és leül kitölteni a kávé, amit a készséges hitves kínálón elének tett. Nyomban Pécsre fordul a szó, „azokat az éveket” emlegetjük; huszonöt éve... azóta mi minden... nevek... dátumok... címek... drámák, előadóestek... és közben mindketten diszkréten hallgatunk róla, hogy az évek nem múltak el nyomtalanul felettünk. De csak az számít, amit az évek hoztak-vittek!

– Nyilván tudja, hogy többen kétféle művészek tartják: színészek a szó színházi értelmében és előadóművészek...

– Hibásnak vélem ezt a szétválasztást. A színészmesterségnek alfája és omegája a művészi e-lő-a-dás. Legfeljebb a pályámon hol ez, hol az az eszköz, eszközzrendszer kapott nagyobb szerepet. A beszédeszköz fontossága azonban soha nem szorult háttérbe.

– Ha azt mondjuk: szép beszéd – sokaknak jut eszébe a Maga neve. Tiszta, mégis könnyed artikuláció, nyelvi pontosság és a kifejező tónus természetes egysége teszi a színpadi beszéd mesterévé. Kik voltak ebben művészi példaképei vagy ösztönzői?

– Ó, többen is! De ez szorosan összefügg színésszé válásom históriájával. Diákkoromban nem színész, orvos akartam lenni. Volt azonban családukban egy központi személyiség, az édesanyám, Pápay Klára. Színésznő volt, játszott vidéken – Pécsen is –, 41-től a Püskösti Andor-féle Madách Színházban, aztán a Nemzetiben. – Íróasztala fiókjából kiemel egy friss gyászjelentést, elem teszi. Az édesanyjáié. – Ugye, ismerte? – Bólintok. Kicsit hallgatunk. – Ó volt az, aki érdeklődésünket, vonzalmainkat, jórészt még a beszédkultúránkat is meghatározta. Mikor a felszabadulás után új törekvések jegyében szerveződő együttesekhez csatlakozott, az ő oldalán jutottam be Palasovszky Ödön akkori Dolgozók Színházába, ugyanakkor vizsgáztam a rádiónál – mert akkor

* A Magyar Színházi Intézet hangarchívuma számára készült beszélgetés alapján, a nyilatkozó művész hozzájárulásával.

még volt ilyen – és elég sokat szerepeltem. Ezzel el is dőlt minden. Mikor a színházak államosításával lehetőség nyílt egyes társulatok létszámának emelésére, meghallgatásra jelentkeztem a Nemzeti Színházban. Fölvettek három tanulmányi évre. Kisebb szerepeket játszottam, közben végeztem a főiskolát. De minden tanulásnál többet jelentett, hogy egy színpadon jelenhettem meg Somlay Artúrral, Bajor Gizivel, Rátkai Mártonnal, és folytatva a sort: Tőkés Anna, Ungvári László, Básti Lajos mellett.

– *Őket vallja mestereinek?*

– És még sokakat. Ungvári és Básti közvetlenül is tanítottak, a többiektől úgy próbáltam tanulni, hogy figyeltem őket. A főiskolán Básti Lajos volt az osztályfőnököm, róla csupa szép és jó emléket őrzök. Az idősebb, sikeres pályatárs varázsával hatott rám, kivételes beszédkulturájával meg különösen. Ő nem tűrt meg nyelvi pongyolaságokat, és meggyőzött róla, hogy ebben a színész nem tehet engedményeket. Ungvári színpadi mozgást tanított; örökre emlékezetes marad számomra egyik gyakorlatunk, egy *Hamlet*-jelenet: Hamlet barátaival a bástyán. Tucatszor végigcsináltuk más-más mozgásokkal, amiket ő – a maga végtelenül kicsiszolt, pontos mozgásával – irányított.

– *A színpadi beszéd általános és átlagos színvonaláról ma lesújtó kritikákat hallunk, a személyes tapasztalatok sem szívdertítők. Miben látja okát ennek az állapotnak?*

– Több oka is van. Egyik a főiskolai képzés hiányossága, jöllehet a beszédtanítás a legkiválóbb hazai szakember kezében van, Montágh Imrere gondolok. Csak hát az ő minden erőfeszítése sem elég ahhoz, hogy kellő időt és súlyt kapjon ez az alapvető képzési feladat. Fontosabb ok, hogy a rendezők ritkán fordítanak figyelmet a beszédre. A szövegmondás tisztasága, érthetősége iránt alig van igényük. Kevés rendező akad, aki leállítaná a próbát, mert egy színész beszédében pontatlanságot követ el, és azt mondaná: te, ebben a szóban hosszú a mássalhangzó, légy szíves, hosszan ejteni. A szép, érthető beszéd igényét valójában a szakma csak hangoztatja, a gyakorlatban elsiklik fölötte. Pedig a közönség éhes rá. A napi beszédtónus szürkesége, durvasága már megszokott, s talán éppen ezért sokakat felüdit az a természetesen megemelt beszéd, amit a színpadról – olykor mégis – hallhatnak. Élvezik a nyelv izeit, erejét, ha érvényesül, talán nem is tudatosan. Erről rengeteg élményem van színházból, pódiumról egyaránt.

– *Sok pécsi élmény is, gondolom.*

– Természetesen!

Megcsendül a telefon; Bánffy a rádió szerkesztőjével megbeszél egy műsort, aztán a ház másik szobájába kapcsolja át a készüléket. – Hol is tartotunk? Persze, Pécsnél! 1960-ban mentem oda, mert olyan lehetőségek vártak, mint a Faust, a Cyrano, később Othello, Claudius, Lear, III. Richard. A nagy, összetett feladatokban, talán nagyképűség nélkül mondhatom, kibontakozhatt mindent, ami bennem lappangott.

– *Már túl volt a harmadik X-en, de Pécssett rögtön elérte a népszerűséget. A hatvanas években, emlékszem, valóságos Bánffy-divat volt a városban.*

– Örülnék, ha nem divatnak nevezné. Persze kezdetben a pécsi közönség ismert el, de éppen a lehetőségeknek köszönhetően kezdett rám fölfigyelni a szakma, és országos érdeklődés jelei is mutatkoztak. A Dobai Vilmos rendezte III. Richard tévés közvetítése pedig forró, országos sikert hozott, még ma is többször emlegetik.

– *Richardja hatalmas skálán játszott végig a meleg bensőségtől a legcini-*

kusabb kegyetlenségig, és mindegyik magatartását mintha a legőszintebben élte volna. Egyöntetű elismeréssel méltatták a nézők, a kritikusok. – Az albumokra pillantok. – Vegyünk elő valamit ezekből! – Az oldalakon fotók, műsorfüzetek, plakátok (összehajtvva), újságkivágások a legnagyobb rendben, feliratokkal. Kis életművi kiállítás. Thierry Árpád elemzése a Dunántúli Naplóban azt a Richárdot ünnepli, aki „azért zseniális cselszövő, mert színésznek is az”. Kifogyhatatlanul sok arca, hangja van, a megtévesztés művésze – Bánffy alakítása szerint. „Mintha évek óta készült volna rá” a színész, gyűjtögette hozzá az eszközöket. „Ebben nincs is túlzás” – olvasom tovább – valóban hatalmas, klasszikus szerepek sora előzte meg. – Bánffy belepörget az albumba, közben mintegy folytatja az olvasottakat.

– No, és volt kitől tanulni. Talán azért sikerült ez a rendkívüli sorozat, mert nagyon jószellemű, aktív együttes jött össze, beleértve Eck Imre nagy híri balettjét is. Máiig sem felejttem Németh Antal *Faust*-rendezését – a városi Művelődési Ház oratóriumszínpadán –, szerepértelmezését, amivel a fausti problémát körüljárta, nemcsak velem, minden szereplővel. Lakásán híres külföldi előadások lemezfelvételeit hallgattuk meg, például Moissitól a *Faust*-monológokat vagy hatszor. A színházban *Cyranót* játszottam az ő színes, kellemes rendezésében. Nem sok színésznek jut osztályrészül, hogy éveken át egy-egy Shakespeare-főszereppel kezdhesse az évadot; nekem megadatott. Az *Othellóban* egy remek katonát próbáltam megformálni; egy nemes párducot, aki könnyedén ugrik másfél emelet magasból, hogy verekedő katonáit szétválassza, és aki Desdemonáját ölelve mond el ötperces monológot a megrendült líra hangjain. Aztán *Lear király*, az az ember, akinek élete mélységében, a viharban a pusztán bolyongva nyílik föl belső látása a nagy igazságra, hogy a hatalom veszedelmes az ember emberségére, démonaival szétrágja legtisztább értékeit, az önmagunk feletti hatalom emel csak föl. Úgy élt bennünk, Paál Laci kollégámmal, aki *Glostert* játszotta – remekül! – ez a fölismerés, mikor együtt roskadtunk le a vihartépte pusztán, hogy valóban gazdagabbak lettünk általa színészi és emberi voltunkban.

– *Ahogy alakításait idézi, kikiváncozik belőlem a kérdés: mi fontosabb a Maga számára, mások bőrébe bújni, más sorsokat átélni, vagy önmagát mutatni meg bennük?*

– Föltétlenül az előbbi! Az *Oidipusz király* volt pályámon a legfelejthetlenebb alkalom, mely egy másik sors átélésének súlyával és gyönyörűségével megajándékozott. Igen, mindig az az izgalmas, hogy át tudjam adni magam egy másiknak, ki tudjam tölteni egy másik sors lehetőségeit. Akármit mondanak, ilyen ritkán sikerül egészen, néha ugyanabban a szerepben sem egyenletesen, és egy-egy részlet örökre megoldatlan marad.

– *Melyik alakítását tartja utólag teljesen megoldottnak a III. Richárdon kívül? A Tiszták Perelláját talán...?*

– Nagy élvezettel játszottam. Illyés tragédiáját a *Bánk bán*hoz fogható műnek tartom. Abban a középkori várkapitányban nemcsak egy jó ügy védelmezőjének feladatát, elszánt pátoszát éltem át, de azt is, amire a szerep módot adott: egy kis nemzet életéért való harcának nagyszerűségét a túlerejű hatalmak ölelésében. Illyés Gyula maga nyilatkozott róla, hogy a pécsi előadás juttatta maradéktalanul érvényre darabjának szándékait. Jólesik a tudat, hogy ehhez hozzájárulhattam.

– *A klasszikus dikciójáról ismert színész 71-ben a pesti József Attila Színházhoz szerződött, melynek nem volt klasszikus szabású profilja. Mi hozta ide, és mi tartotta itt?*

– Egyszerű oka van: ide hívtak. Nézze, tizenkét éve vidéken, a gyerekeim kamaszok lettek . . . Ideje volt, hogy együtt legyen a család. A József Attilában akkoriban profilváltás ment végbe, ennek reményével fogadtam el Benedek Árpád meghívását. A tervek lassan megvalósultak, játszottunk Shakespeare-vígjátékokat és komoly, mai drámákat, például a nemrég elhunyt Maróti Lajos egy darabját, melynek egyik főszerepét alakítottam. De hát a színészi munkám persze nem úgy folytatódott, ahogy Pécssett megszoktam. Több lett a szabadidőm, és így fölmerült bennem egy műsor összeállításának a gondolata.

– *Nem előzmények nélkül, ugye? Pécssett és már előbb is rendszeresen mondott verseket, tömérdek irodalmi műsorban lépett föl.*

– Igen, de most másra készültem. Olyan anyanyelvi műsorra, mely nyelvünk színeit, szépségeit, zamatát teszi tárgyává. Így jött létre 72-ben az *Ékes, érdes anyanyelvünk*, majd 76-ban az *Anyád nyelvét bízták rád a századok* című két önálló estem. Mindkettőnek Pécssett, a Doktor Sándor Művelődési Házban, sok-sok sikerem színhelyén volt az ősbemutatója. Azóta ezeknek a műsoroknak az előadásszáma túl van az ezren, ami – úgy hiszem – páratlan rekord. Óriási visszhangot, érdeklődést támasztottak, még ma is élnek.

– *Mint egyik legilletékesebbtől, hadd kérdezem meg, minek tulajdonítja az előadóművészet visszaszorulását az utóbbi években?*

Nem örül a kérdésnek, de nem hárítja el. Lassan tagolja a válaszát.

– Részben biztos az az oka, hogy amit e téren néhányan elkezdtünk a hatvanas évek vége felé, azt tíz év múlva több százan csinálták. A közönség nem tudott befogadni ilyen tömegű produkciót. De a közönség is átalakult. Az élet tempója, az életmód formái gyorsan változtak, nem éppen javukra; új közlésformák árasztották el a „piacot”. A szabadosság, a pornográfia hullámai között, mit kezdhetnénk ma Petőfinek egy szerelmes versével? De nem kell Petőfivel sem példálózni, a mai költészet éppen elég nyers valóságélemet befogadott, talán túl sokat is, mégsem tudta a világ jelenségeit úgy földolgozni, hogy szóban közvetíthető művészet legyen, hogy a hallgatót megragadja a „rólam van szó” erejével. Gazdasági oldala is van a dolognak; az emberek ma az életüket elősorban nem megismerni, megérteni, hanem megszervezni akarják, Rákényszerülnek.

– *Az utóbbi években különféle alkalmak, színi vállalkozások keretében eljátszott egy sor történelmi alakot, nemzeti nagyságot. Úgy tűnik, ez tudatos tendencia . . . ?*

– Az anyanyelvi műsorok mellett értettem meg, hogy a történelem ismerete, megértése nélkül a nemzeti jelleg elvész. A nemzeti értékek, nemzeti múlt megelevenítése, a nemzettudat ápolása nélkül mit sem ér a nyelvi purizmus. Köztudott, hogy a fiatalok nemzedéke történelmi vakságban szenved az elmúlt idők közoktatási balítéletei folytán. Ez ellen kívánunk fellépni jó néhányan, ezt oszlatni a színpadról úgy, hogy történelmünk jeles alakjait mutatjuk fel.

– *Évekig tanárkodva alaposan ismerem a fiatalok elképesztő történelmi tájékozatlanságát, ami műveltségükben, magatartásukban pótolhatatlan hiányokat okoz. Történelmi ismereteket, élményeket valóban szerezhetnek eredeti és megragadó módon a színházban. De nem marad ez töredékes, esetleges pótlás csupán?*

– Remélem, hogy indítást, érdeklődést is ébreszt. Nem tétlenkedhetünk! Ha Dérynééknek a magyar szó polgárjogáért kellett harcolniuk, ma az a fel-

adata a magyar színésznek, hogy a nemzeti értékek felkutatásában és felmutatásában vállaljon részt, mert erre a színpad kiválóan alkalmas.

Oly kategórikus, hogy semmi kétségem nem marad: a szívügyénél vagyunk. Ami nem magánügye, hiszen művészeti díjak, kitüntetések is jelzik a társadalmi fogadtatást.

– Az egri várban éveken át mutattuk be régi irodalmunk remekeit, a *Ponciánus históriáját*, Balassi Szép magyar coemédiáját igen kiváló színészgárdával. A Bethlen Miklós *Önéletírása* alapján Nemeskürty István válogatásával készült *Noé galambja* című monodrámát 78-ban szintén Egerben mutattam be a várbástyán, aztán sokáig játszottam még Pesten. Egyik kritikus azt írta rólam, „a kancellár elszámol életével”. Én meg színészi kultúrámmal számoltam el az ő alakjában. Hitelesítenem kellett a 74 éves ember halála előtti visszaemlékezéseit, ítélezéseit feladatairól és teljesítésükről, átforrósítanom a visszafiatalodását, újravivnom küzdelmeit és megszenvednem a kudarcait. Az egri vállalkozás azóta áttelepült Budapestre a Magyar Színkör nevű színházi intézménybe. Résztevőit az a szándék egyesíti, melyről az imént beszéltem. Ebben kívánok teljes odaadással munkálkodni.

– *A kőszegi várjátékokon is ezért lép föl?*

– Pontosan. Azok a nyári előadások is a Magyar Színkör munkái.

– *Az elmúlt időkben a reformkor nagy alakjait, kimagaslóan Széchenyit jelentette meg a Vigadó-beli produkcióban. A legnagyobb magyar című monodráma mellett játszotta Jósikát is másutt, a rádióban meg Kossuthot. Akkor-tájt a közéleti emberek orátorok is voltak. Nem hiszem, hogy találkozásá ezekkel a személyiségekkel pusztá véletlen lett volna.*

– Valóban nem. Már bevallottam történelmi vonzalmaim eszmei alapját. A reformkor tele volt a nemzeti megmaradás lázával, aktivitásával, ami nagy egyéniségekben nyilvánult meg. Legelsősorban Széchenyi Istvánban. Siklós Olga az ő irásaiból, leveleiből válogatta, szerkesztette és rendezte azt a műsort, mely a legnagyobb magyart élete válságos végpontján állítja élénk drámai szerkezetben. Mikor a bécsi rendőrminiszter Döblingben tudtára adja, hogy valódi bolondokházába szállíttatja át, ahol minden élet- és munkalehetősége megszűnnék. Ebben a véghelyzetben éli újra pályája nagy fordulóit, meghatározó élményeit, és jut el a végzetes pisztolylövésig. – Egyik albumhoz nyúl, kinyílnak a lapok. Széchenyi-alakítását több kritikus telitalálatnak minősítette. Főleg azt emelték ki, hogy alig állt rendelkezésére külső eszköz, mégis roppant szuggesztíven idézte meg a hős életének korábbi nagy pillanatait, szinte odavarázsolva maga köré a tűnt szituációkat, volt vitapartnerait: Metternichet, Kossuthot. Egyik kritikus különösen nagyra tartotta, hogy átfűtött alakításában új, érzelmi tartalmat kaptak olyan száraz fogalmak, mint hitel, közgazdaság, ipar, adózás és így tovább. – Ahogy lapozgatunk, egyre élénkebb lesz Bánffy arca, fáradtsága eloszlik. – Az első próbák óta tetőtől-talpig megtöltött ennek az óriási egyéniségnek a kisugárzása, továbbadásának a szándéka. Valósággal megszállt; kimeríthetetlen feladatomban lett. Vele szemben senki sem maradt közömbös soha. Éles szarkazmusára felszisszentek a kortársai. Zsúfolt, rohanó, gyötrődő gondolatai gyakran mondattöredékekben villantak el...

– *Szeszélyesnek nevezték elég sűrűn. Vajon össze lehetett-e ötvözni ezt a sajátságát a színpadi beszéd szigorú tisztaságával?*

– Nem erőltettem ezt, főleg nem a magasabb eszmei, erkölcsi hitelesség kockázatára. Széchenyi „stílusát” inkább a tempóval próbáltam érzékeltetni,

a kétórányi írott szöveget körülbelül húsz perccel rövidebb idő alatt mondom el. A lendülettel nemcsak Széchenyi beszédsajátosságát kívánom visszaadni, hanem zaklatott lelkiállapotát, fel-felhorgadó öngyöttrését is ábrázolom.

– *Túlzás nélkül mondható, hogy ezzel az alakítással ismét pályája magá-
sára lépett?* – Bölint. – *Emellett sem volt érdektelen Jósikát és – hangban –
Kossuthot megformálni?*

– Sőt! – nagyon érdekes volt. Jósikáról felkérésemre Nemeskürty István írt darabot, szívesen játszom már két éve a Reflektor Színpadon, nemrég a rádióváltozata is elhangzott. Jósikának lehettek emberi hibái, írói életműve – vagy egy része – talán megmosolyogható, de azt nem lehet tőle elvitatni, hogy minden tettét a hazaszeretet fűtötte, nemzete fölemelkedésének és függetlenségének ügyére tette föl mindenét. Ezt a tartást, ezt az erkölcsi emelkedettséget megmutatni gyönyörű feladat. – Hangját szigorúan fegyelmezett szenvedély fűti. – Higgycs el, rossz divat az, hogy színházi rendezőink és kritikussaink zöme csak azt értékeli, ami az abszurd vagy absztrakt felől közelít az emberi problémákhoz. Ma a magyar színházművészetben egy saját hagyományaitól elforduló, kozmopolita tendencia vált uralkodóvá. A nemzettudat nélküli, kapkodó keresés jellegtelensége érvényesül; előadások sora szürkül el, mert nincs központi akarat, amely karaktert, profilt alakítana. A *Csik-somlyói passió* elsöprő sikerét annak köszönheti, hogy elevenen egyesíti az általános emberi értékeket a nemzeti hagyomány értékeivel, a szó hatását a színpadi mozgalmasság hatásával. Valahol erre kellene keresni a továbbhaladást, és nemzetivé lenni színjátszásunknak.

– *Van-e újabb terve, munkája ezzel a programmal?*

– Van! A Magyar Színkörben *A két Bolyai* előadását tervezzük némi átdolgozással. Németh László írt és még több ízben beszélt arról, hogy ha annak idején ismerte volna a Bolyai Jánosra vonatkozó kutatások későbbi eredményeit, drámáját másképpen írta volna meg. Az író özvegyéhez fordultam, hogy ha a hagyatékban erre vonatkozó kiadatlan jegyzetet, feljegyzést vagy forrásanyagot találhatnék, ezeknek alapján az író szándékai szerinti változtatásokat elvégezzem. Nagyon sok anyagot kaptam. A produkcióban az atyát, Bolyai Farkast játszom, de már az előkészítés munkája hasonlíthatatlan élmény volt. Főleg az apa és fiú levelezéséből vett szövegekkel igyekeztem János alakját markánsabbá tenni, benne nem a lázadó ifjút, hanem a kiforrott, öntörvényű lángelmét kidomborítani. Úgy, amilyen volt, a maga páratlan, egyetemes emberi és tudósi értékeivel – beszorítva a magyar valóság szögletébe. Az író családja már ismeri a „változatot”, néhány korrekciós kívánságukat természetesen teljesítettem, így hozzá is járultak előadásához.

– *Nem fél a pátosztól?*

– Jó ügyért szólva – nem. Bárhogyan is legyen, a magam feladatát mindenkor, mindenben a nemzet kohéziós erőinek szolgálatában, az emberi méltóság megmutatásában látom, ebben szeretném teljesíteni.

– *Nevezhetem ezt a Kiváló Művész ars poeticájának?*

– Föltétlenül.

Biztos megilletődve pislogok, mert elneveti magát és elém könyököl. – Van egy igen könnyed tervem is, kétszemélyes műsor, egy férfi és egy nő mondja el benne a szerelemről azt, ami abban édes meg keserű, felejthetetlen

és fájo, kedves meg csipös . . . Még nem kész, nem vagyok egészen elégedett vele; elevenebb és pikánsabb tónusú összeállítást szeretnék malackodás nélkül.

– *Mi lesz a címe?*

– Azt hiszem az, hogy *Pukkadj meg, szívem!* Szóval megfér az élet derűje, sőt élvezete is a közéleti felelősséggel.

– *Nem kétlem. A vadászat is élvezet, úgy tudom . . . A lépcsőn feljövot láttam a falon a trófeákat.*

– Láttá? – Felvillanó mosolyára dadogva mentegetőzöm, hogy szakértelem híján aligha tudom érdemük szerint méltányolni ezeket, de nagyon impozánsnak találom a gyűjteményt. És nagyon kedvesnek az időközben előtrapolt szép, barnafoltos vizslát, márcsak azért is, mert mindössze megszemlélt, de nem esett nekem.

– *Az életében mi a helye a vadászatnak? Illik Magához, de nem tudom, miért?*

– Nézze, én benne élek a szakmám sűrűjében, zaklatott rohanásában, csinálok a színpadi színész munkájától kezdve a beszédtanári katedráig . . .

– . . . *ezt hol és hogyan?* – lepődöm meg.

– A Zeneakadémián mint egyetemi docens 78 óta oktatom az énekszakosokat szövegejtésre. Változatos, érdekes, talán nem is eredménytelen ez a munkám. Mostanában végzett énekeseinknek mintha érthetőbb volna a szövege. De visszatérve a vadászathoz. Nos, hát semmi nem megnyugtatóbb, szebb, mint kiszakadni olykor a napi feladatokból. Elbolyongok egy éjszaka az erdőben egyedül, vagy a hajnalhasadást élvezem, órákat töltök a magaslesen, szívom a fanyar, illatos levegőt . . . Apró vadra ritkábban megyek, ritkán érek rá. Nem a lövésmámor izgalmas nekem, de az a közvetlen közelség a természettel . . . Húsz év emlékei a Pécs környéki erdőkből, a Tenkesen! Szívesen megyek oda. A város is visszavonz, a környéke is.

– *Noszta!gia? Netán hajdani szerepek, színészi pillanatok után?*

– Igen, az is él bennem, nem tagadom. Nem lehet felejteni a nagy Shakespeare-szerepeket, az Oidipuszt, de szívfájdítón kedves emlékem *A kutyás férfi* főszerepe is. A Csehov-novellákból Czimer József által adaptált játékban kilencféle figurát játszottam el végtelenül kellemes előadásban. – Kezét ráteszi az albumokra. – Máig vallom, hogy a tizenkét pécsi év életem legragyogóbb időszaka volt.

Szedelőzködöm. Bánffynak előadása van a színházban, indulnia kell. A köteteket visszarakja a helyükre, a terítőt az asztalra, közben felajánlja, hogy levisz a városba. Röptében kap be néhány kanál vitamin-salátát vacsoraként.

Kanyargós, meredek utcákon ereszkedik le a kocsi, néha oldalának feszül a szél, de benn nem érezni az erejét. Halk muzsika zümmög a rádióból. Bánffy György számára, azt hiszem, két dolog nélkülözhetetlen az életben: a munkája és az, ami kellemessé teszi.

– *Úgy tudom, vadásznak nem szabad szerencsét kívánni . . .*

– De színésznek . . . ?!

Kívánok hát sok *sikert* – amihez mindig kell *szerencse* is; és eltűnődöm a siker, a szerencse sokféle lehetőségén.

A művészt a közelmúltban országgyűlési képviselővé választották.

Ami következett

Csend

*könyvespolcok rendjének csendje
ajtó téglalap alakú csendje
feleség úrbeli profiljának csöndje
karjának kettétört integetése
csönd
hazatalálásom szőnyeg alatti aluvás
hajnalban lassú torgolódás nesze
tovább lépés levegőben egy-kettő-három
visszhangzó csend
emlékek halkulása rikoltása
billiárdgolyóként ütköző
tapasztalatok észleléseim
magamat kézenfogva csak előre
pillanatomból a jövőbe
cik-cakkból egyenesbe
mintha mindig így lenne
a volna helyett a lehetne
ne hihessem
lobbanó délutánok alkonyok
közt tanácstalan tűzoltó vagyok
másokban bennem
dübörgő csend
kérdő- felkiáltójel pont
utánuk rend*

Egyik a másikról

*A szemközti háztető
beékelődik az égbe
marad utána bordázata
a padlás röntgenképe*

*Lejebb az álmatag szem
félíg-huzott redőnyü ablak
berne számokra örökké
közelvegők távolodók haladnak*

*Őket feledni feledtetni
ha győzném is hiába
mert tűnnek előjönnek
egymás után sorjázva*

*Ím szemben a tetőtlen ház
lehet talán csak képzeletem
valót a valótlannal váltja
hogy egyik a másikról tanuskodjon nekem*

Változatok

*Ne úgy hátra,
hogy mindig önmagamhoz,
de úgy,
ahogy jelenbe a múlt
az időlegeből valami
időtlent visszahoz.*

*

*De jó lenne végre!
Te lassan, kacskaringózva,
fejem felett,
míg alul én,
tegnapjaink körül,
és mindig szerfelett!*

*Mégis az örök libikóka:
hol alatt, hol felett.*

•

*Hányan is, akiket szerettem?
Köröttük köröző madár lehettem –*

*aki értük emberré váltam,
járok homlokig érő valóságban.*

AZ EROSZ TELJESSÉGÉNEK VÁGYA

(Tisztázó vallomás Babits Timár Virgil fia c. regényében)

1. (A belső, a lélekalakulás zárt ökonómiájú, személyes vonatkozású rajza.) Örök vitakérdése marad az elbeszélő művészetnek, különösen az elbeszélő prózának szakemberek körében is, közolvasókéban is: személyes, alanyian mélyen átélt, saját élet- eseményekből, élettörténekekből alkothat-e hitelesebbet az író vagy képzelet szülte, hallomás-táplálta, olvasás-kölcsönözte históriák szabad alakításából-e? Mindkét álláspont híveinek állnak rendelkezésére művekben megtestesülő érvek bőven. Azt, természetesen, mindkét félnek hamar be kell látnia, ha csak egy kicsit is szakszerűen gondolkodik, hogy a világszemléleti összpontosításon, a létérzékelési egybefogáson, az esztétikai átélésen s a reá alapozó művészi alakításon mindkét esetben át kell mennie a történeteknek, különben nem jön létre valódi irodalmi élményt sugalló és előhívó mű. A magyar epikában kevés szerzőnél áll élesebbre ez a kérdés, mint Babits Mihálynál.

Sokan vélik ugyan, s nem is jelentéktelen műértők, hogy ő elsősorban és minde- nek előtt költő (és költőfordító), a másodikban értekező és csak a sokadikban elbe- szélő, prózai elbeszélő. A kritikai ítélkezésnek s az olvasói izlésnek az utolsó félszáz- zadban való átalakulása azonban ma már elhárítja epikusságának, mégpedig elsőren- dű epikusságának kérdőjelét. Az iránt azonban méltányolói és méltatói között sincs egyetértés, mely művei állnak epikája élén s egyben a hazai elbeszélő művészet él- vonalában is. A statisztika, amelyet a róla szóló java tanulmányok kiadnak, minden- esetre, túlnyomórészt két mű mellett szól: a *Timár Virgil fia* az egyik, a *Halálftiai* a másik. A kettő között aztán megint csak nem egyértelmű a döntés; az utóbbinak szé- les társadalmi igényű átfogását, mély történeti ambíciójú folyamatrajzát, gazdag színeképű mentalitásábrázolását hozzák föl; az előbbinek viszont hibátlan hangnemű stílusbiztonságát, tiszta logikájú szerkesztését, teljes hiteles lélektanát.

Nehéz is, nem is lehet s tán nem is kell ebben a kérdésben dönteni. Mert igaz, hogy a *Halálftiai* utolsó harmadának lélek- és környezetfestése (híres Epilógusát le- számítva) némileg elnagyolt, s inkább kijelentő és fogalmian elvont, semmint elemző vagy cselekményesen megjelenítő; az előző részekben azonban egy társadalmi, egy történeti helyzet lelki következményeinek s az ember örök kérdései összefonódásának olyan felejthetetlenül mély egyedi megvilágítását és atmoszférikus megérzékítését nyújtja valódi epikában, mint Kemény és Kosztolányi mellett literatúránkban alig valaki is. A *Timár Virgil fia*, bár a történeti helyzet egyedi lélekrajzban és hangulat- sugárzásban megragadható lényege éppenséggel nem hiányzik belőle, a *Halálftiai* tár- sadalmi tágasságával és sokrétűségével nem rendelkezik; viszont végig nemcsak azonos művészi módszerekkel dolgozik, de azonos művészi szinten is marad. S ha a nagyregény, a *Halálftiai* néha ismétlésekbe s bőbeszédű magyarázatokba téved (megteszi ezt pl. Tolsztoj is számtalanszor), ez a nagynovella, ez a kisregény, a *Timár Virgil fia* maga a megtestesült ökonómia.

Azt, mindenesetre, mutatni s igazolni látszik ez a két regény, hogy Babits epikai tehetségével elsősorban személyes, alanyian átélt, saját élethelyzetet és élettörténetét tud átváltoztatni, kibővíteni, földúsítani művészeté. Az objektivitás iránt való, az objektív tárgy és alakítás iránt való ama vonzalma, amely lírájában is folyvást jelen van, itt a konkrét, jelentős életsorsmozzanathoz való kötődést jelent. Amely élet- sors, persze, külső is, belső is lehet; többnyire együtt a kettő, ám jól érzékelhető hangsúlykülönbségekkel.

2. (Az *Erosz két alapjátája elválasztásának lehetetlensége.*) A *Timár Virgil fia*-ban a belsőre, ha tetszik, a lélek sorsára, a lélek történéseire esik tehát a hangsúly. Re-

génye kezdő lapján maga az író is „a lélek fajfönntartási ösztönében” jelöli meg hőse belső cselekményvilágának mozgató indokát. Az olvasó, persze, első olvasásra jobban szeretné, ha „a lélek *önfönntartási* ösztöné”-ről szólna inkább, mint ahogy azt is szívesebben venné, megint csak első hallásra, ha *Darwintól* vagy legalább Darwin szembeforduló tanítványaitól venné ezt a megjelölést s nem Goethétől; jobban átgondolva azonban, másodjára már belátja: a megfogalmazás is, a forrás is így igazán jó. Mert bár a szerző nagyon is kedvvel él Darwinnal is és az ő biologizmusával ellen a *lélek nevében* lázadó utódainak is az élettanos jellegű szóhasználatot – lázadásuk ellenére is – erősen megtartó kifejezőkincsével, a központi fogalom, amelynek mindezt alárendeli s amelynek jegyében mindezt értelmezi, mégis a keresztény, az ágostoni platonizmusnak Spinozán és Goethén átszűrt *Eros-fogalma*, *Eros-képzete*.

Az általa értelmezett biopszichologikus képzet- és fogalomkincs, persze, erősen vissza is hat a központi, a regény világát értelmező Eros-képzetre és Eros-fogalomra, s magához is alakítja azt. Konkrétan annyit jelent ez, hogy az életnek az a megragadása, amelyet a századvég és a századelő biopszichologikus alapozású világ- és emberszemlélete Babitsnak nyújtott, az élet végső, nála akkor már erősen platonias cél- és értékjelöléseit megkülönböztetően karakterizáló erővel hatja át.

Ennek jegyében azt is mondhatnánk teljes fogalmi, gondolati elvontságára szűrve és szűkítve: Babits regénye azt a folyamatot ábrázolja, amint a lélek testetlen, nemiség nélküli, időtlen sem életet, sem halált nem nemző szerelme a szellem iránt testi-séggel, nemiséggel, életet és halált időbeliséggel telik el. Vagy másképp, s az ő szavaival: a csonka, a csonkított *erosz uraniosz* a maga csonkaságára ébred s a telt és termékeny *erosz kroniosz*nak kénytelen átadni, vagy legalább vele megosztani a helyét, azzal az elégikus kihangzással, hogy ezzel viszont egyrészt lebegő időtlenségének, örökkévalóságának, mulandóság és halál fölött állásának érzetéről, képzelt tudatáról, illúziójáról kell lemondania, másrészt anyagtalan, harctalan, szenvedéstelen, tisztán szemlélődő kívül- és fölülállásának tárgyiaságától is meg kell válnia. *Vitányi Vilmos* materiális világának valódibb voltát, ki nem iktatható jelenlétét tudomásul kell vennie *Timár Virgil* lebegő lelkiségének, engednie kell neki, vágyvigasztal azzal a halványan csillanó melancholikus reménnyel, hogy „közös” fiukban, *Pistában* majd egyesül s kölcsönösen kiegyensúlyozódik és kiegészül a kettő.

Közel volt Babits a negyvenhez, midőn e regényét írta, s éppen annyi volt, mire az olvasók elé került e regény mint könyv. Szerelmvágyat, szerelemmozdulást, szerelemimpressziót és -illúziót jegyeznek föl életrajzai ez idejéig néhányat – sodró, mindent átható, mindent betöltő szerelmet azonban nem vagy alig. (Mert a fogarasi Emma-idill, cukrászlány-szerelmem nem igazán kölcsönös testi-lelki élmény.) Viszont, ha nagy alapozó tanulmányainak keletkezéssorát, eldöntő szellemi találkozásainak időrendjét tekintjük át, nyugodtan mondhatjuk, hogy a szemléletét meghatározó könyvélményeken, – amennyiben ezek egyáltalán meghatározók lehetnek, – immár túl van. Megírta a *Bergson*-t, megírta a *Nietzsche*-t, a *Leibnitz*-t, a *Kant*-t, a *Dante*-t, a *Szent Ágoston*-t, a *Platon* (Játékfilozófia)-tanulmányát; számba vette hazai elődei az *Arany*- és *Petőfi*-ról, a *Komjáthy*-ról, a *Péterfy*-ról, a *Vörösmarty*-ról szóló dolgozataiban; szembenézett kora szellemiségével és irodalmiságával, például a *Kéthekés kötelessége*, a *Ma, holnap, irodalom*, az *Istenkáromlás*, a *Népköltészet*, a *Veszedelemes világnézet* c. studiumaiban és cikkeiben; szolt néhány külföldi ihletőjéről, *Swinburne*-ről, *Meredith*-ről, *Browning*-ról, s körvonalazta irodalomelméleti fölfogását is. Baráti kapcsolata akadt néhány, bár olyan, mint aminő a fiatal Kosztolányival indult és korán megszakadt, aligha egy is. Sok és szerteágazó szellemi érdeklődés, de kevés és intenzitás nélküli lelki kapcsolódás fűzte ekkori jóismerőseihez. Eros uranios bőven, – eros kronios viszont alig volt életében.

3. (*A klasszikus realizmus egyesítése és korszerűsítése századelős lélekrajzzal.*) Babits egyenes alteregójának, direkt doppelgängerének, azonos Spiegelbildjének mégsem szabad Timár Virgilt gondolnunk, s a regényét sem közvetlen vallomásnak hinnünk. Hiszen a bajai-pécsi színekkel megfestett szerzetes-tanár külső, napi életmenetének s lelke külső, szellemi burkának megteremtésében Babits nagyon is tárgyias.

A szelíd és visszahúzódó, a félenk és nemes szellemű cisztercita egészen pontosan abban az egyházas klasszikus s abban a világiasan egyházas műveltségvegyületben érzi biztonságosan és barátságosan, bensőségesen és emelten otthon magát, amely a századforduló világában az egyházához, a vallásához, a rendjéhez, a hazája kultúrájához egyaránt hűségese lenni kívánó finom és érzékeny ízlésű paptanárokat jellemezte. És viszont: az a kirívóan frivolkodó, az az ordenáréan hazafiaskodó, az a parlagiasan eszem-iszom, az a kisvárosiasan kvaterkázó s az a gyűlölködően ultramontán hangnemevegyveleg is, amelyben Timár pályatársai napjaikat töltik, tárgyyszerűen jellemző e kor „úri” voltát élvező, vallásos hitében és erkölcsi magatartásában azonban egyaránt egészen közömbös szerzetestanárainak jelentős részére. S Timár érintkezése tanítványaival s közeledése a törvénytelen származású Vagner Pistához szigorú tárgyiassággal, egy szerzetes tanár szellemi mozgásterében és életviteli modorában játszódik le és bontakozik ki. S e mozgástérből való, s e modorból történő kilépése is csak annyira megy el, amennyire ez a realista tárgyszerűség sérelme nélkül lehetséges.

Mert Babits ebben a kisregényében erős szűréssel és takarékoszággal ugyan, de a századforduló szétágazó elbeszélő módszerei és eljárásai közül végig a *realisztikus*-hoz ragaszkodik, három bővítő és megkülönböztető vonás állandó alkalmazásával. Az *elsőre* e vonások közül már utaltunk: bőven él annak az iránynak biopszichikai képzet- és fogalomkincsével – s így ez metaforikáját is áthatja –, amely a lélek külön, saját-elvűsége jegyében már szembefordul a pozitívista-darwinista biológizmus közvetlen determinizmusával, életfunkciós logikájával és természeti kauzalitásával, de még sokat megtart nyelvezetéből. A *második* is szorosan kapcsolódik ugyan ehhez, de az elszakadást immár erősebben érzékelteti: a belső gondolati-lelki folyamatok, bár külső miliő- és eseménykötöttségűek is, mégis van saját belső autonómiájuk is, s így a belső monológok, ill. eszmélődések nagy teret nyernek, anélkül azonban, hogy szecessziós, szabadtársítású álomiaságba, képzeletiességbe, érzelmiességbe váltanának át. A *harmadik* viszont e második folytatása s egyben magasabb szintre emelése: művelődéshistóriai és gondolkodástörténeti utalások és vonatkoztatások sora színezi mind a kép- és motívumkincset, mind a lelki folyamatok leírását és motívumát.

Egyik mesteri s jellemző szerkezeti s elbeszélői fogása, példája Babits e három vonással egyedivé tett realisztikus módszerének és modorának, hogy mindazt, ami egy szerzetesi, egy puritán fegyelmű, egy hivatási gátlást természetévé fogadott lélektelen nem fogalmazódhat meg a maga meztelenségében és nyersségében, azt az ellenpontot jelentő Vitányi Vilmos asszociációzuhatagának, beszédözönének, Timárról mondott affektált jellemzésének torzító tükrében érzékelteti, tudatosítja Timárban is, az olvasóban is. Mert a szecesszió mindenhez értésében, de mindenhez felszínesen értésében tobzódó Vitányi ugyan csupa frázisos féligazságot, felszíni tapasztalatot, lélektelen szellemességet mond; de Timár határozottságot és egyértelműséget kívánó klasszikus fegyelmű lelkiségének zártan és fojtottan forrongó mélyrétegeiben telítettséget nyernek ezek, teljes igazságú élet- és léttartalmi megfogalmazásokká és következtetéseké válnak.

Elég egy példa: Vitányi csupa antológia-szentenciát és -aforizmat idéz Szent Ágostontól, anélkül, hogy történeti összefüggéseiket, szellemi háttérüket, lelki kontextusukat ismerné. Timár fülében viszont mindezek mégsem csak műveltségmutogató pusztá frivolitások, bármennyire érzékeli e vonásukat is, hanem tudatosítani nem bírt, tudatosítani nem mert megfogalmazások is lesznek, magára vonatkozó izzó alanyi háttérrel.

4. (*A személyes vallomás és választás motiváló szerepe.*) A regény sokszoros áttétellel ugyan, de itt valóban vallomásossá, önabrázolóan lélekrajzossá, sőt, határozottan számvetéssé is lesz. S világossá, hogy Babits egyik nagy lelki sorsfordulóját írta meg, egyik szemléleti tisztázását vitte végbe e regényében.

Három szerkezeti mozzanatra, elbeszélői módszerrelve, modális, hangnemi-hanghordozási sajátásra kell e tekintetben különösen figyelniünk.

Az első egy lapnyi sűrítő, értekező hangú summázat beillesztése, amelyet nyom-

daily is hézaggal választ el az előző s a rákövetkező szövegtől is. Akkor illeszti be ezt, midőn Vágner Pista anyja, az egykori félvilági nő meghal s az árva fiú gondját Timár veszi magára. „A negyvenedik felé járó férfi” szorongató élet- és létproblémáit, menekülést immár nem engedő érték- és célkérdéseit, érték- és célválságát foglalja össze az elbeszélő személytelen hangneméből át-átcsúsztatva a többes első személy valóságos alanyiségába: Timár túl volt „azon a koron, melyet a nagy katolikus költő *életünk közepének* nevez, s mely oly kritikus kor a magányos férfiúra.” Amire aztán egy platonias-szentágostonias elmélkedés következik arról, hogy mindaz a hevület, amelyet eladdig a szellemért, a tudományokért és művészetekért érez az ember, legyen akár a legmélyebb s leghőbb istenszereletbe ágyazva is az, visszajára fordul ekkor, s tartalmasság helyett élete sivárságát mutatja meg ezután az *embernek* sokszoros hatványozással. „Az ember, ha már nem fiatal, az Istennel sem elég többé önmagának. Timárban földerengett az élet titkos igazsága: hogy csak az él igazán, aki másért él. A szeretet Isten grádicsa”. Platon és Szent Ágoston helyett, persze, szólhatnánk itt arról a „*pluralista pantheizmusról*”, azaz arról a közösen és egyedien egyszerre és együttesen megélt pantheizmusról, amelyet kedvelt bölcselelő pszichológusa, W. James oly szívesen ajánlott megoldásként.

A második fontos mozzanat az, amely már Vitányinak, a frivol litterátor-zsurnalisztának, aki, – mint Pista anyjának egy halála előtt írt leveléből kiderül, – a fiú természetes apja, egy öntetszeglően cinikus-rezignált elmélkedése nyomán az előbbihez hasonló szerzői summázatként illeszkedik a szövegbe, csakhogy most Vitányi karakterének, szemléletének, erkölcsiségének megfelelő hangnemből és konklúzióval. „... . beégetés érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek: minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a lilomtiprás vágya, a kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családtalan emberek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a családi, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van: ez az Oidipusz-komplexum. Az apa és fiú szerelmesek és vágytársak egyszerre.”

A harmadik mozzanat szövegszerűen is a kettő között helyezkedik el s a kettőt egyesíti, mert bár szorosabban Timár lelki helyzetét summázza, egyben azonban a *tanárét*, az igazi, a lélek szerinti, az erossal telt bármi fajta *nevelőét* általában is; még az adeptusokat gyűjtő zsurnalisztáét is. S így a kettő: Timár vágyakozása s Vitányié valóban egyesül benne. Nem véletlenül példálódzik a szerző a peripatetikus séák tanítóival meg neofita ifjaikkal. Apai érzést is táplál a nevelő s így gyöngéd féltést is, de szerelmet is s így önző féltékenységet is; látja életbontakozása, lélekkiramlása fogyatkozóra fordulását s ezért eltelik kapaszkodó irigységgel is a fiatalság iránt; érzi a termékenység éveinek visszahozhatatlan mulasztását, s ennek következtében kétségbeesetten igyekszik a mulasztottakat megélni tanítványában; sejtí lénye lényegül vélt tudása meddőségét léte végességével szemben s ezért is tovább akarja éltetni azt mindenáron legalább növendékeiben.

A „nevelőn”, persze, itt nemcsak az iskolai foglalkozású és hivatású embert kell érteni, hanem minden valódi életű embert, legyen benne mégoly tudattalan és tudatosítatlan is „nevelő” volta. Timár mellett nemcsak Vitányit, hanem mindenkit, akit igazi Erosz éltet. Babits az Erosz boldog és tragikus kettősségét ismeri s nyitja is föl itt. Az Eroszban mindenki kötni akar, szülő a gyermeket, nevelő a növendéket, idősebb az ifjabbat. De az Erosz, természeténél fogva, maga kíván választani s teremteni magának saját köteleket, lerázza az önkaratán kívülit, az eleve adottat; s minél inkább ragaszkodni igyekszik az eleve adott, annál inkább szabadulni a kötött, a maga választása irányába. Minden vezető kezét elengednek, levegőben hagynak, ha a vezetett már megérett vagy legalább kinyílt a maga Eroszára. Az Erosz a nagy magány-elűző is, s a nagy magány-teremtő is, végtelenül önzetlen és végtelenül önző is egyszerre. Mert az eleresztett kéznek méltánylás, hála, megértés, részvét, gyöngédség mind juthat, csak Erosz kroniosz nem.

5. (A *kétféle Erosz egységének és egyensúlyának a remény távlatába vetítése*)
Keveset, szinte semmit sem tudunk Babits s a magához fogadott fiatal Komjáthy Ala-

dár kapcsolatának biopszichológiai jellegéről, esetleges rejtett, nem tudatosított, tudatosítani nem engedett homoerotikus vagy homoszexuális színezetéről. De alapjában nem is fontos többet tudnunk róla: mert ez a regény világosan és olyan egyértelműen szól arról, hogy Babits az ember- és létszemléletének tengelyében álló Eroszfogalomról végképp tisztázta, elfogadta, hogy abban a szellemiség, a lelkeség mindig kötvé van az anyagosság, a testiség minőségéhez s hogy a kettő ugyan folyton küzd egymással, de egyben elválaszthatatlan is egymástól s mindenkor csak együtt teljes a kettő. Ez az igazi platon-ágostoni Erosz az, ez a belső, önmaga keltősségével küzdő szeretet az, mely „Isten grádicsa”. Nem arról van tehát szó, hogy Timárral szemben Babits Vitányinak kénytelen igazat adni, mellette kénytelen állást foglalni. Annak a végleges fölismérésnek ad igazat, azt fogadja el, hogy az a lény, amelyet a világot betöltő Erosz vonzalma mozgat, a maga elfogadott dualizmusának örökös belső küzdelmében kell, hogy megteremtse azt a helyes cél- és értékhierarchiát, azt a tiszta cél- és értékegyensúlyt, amelyben azzá lehet, ami: az égi, földi erost befogadó, az égi, földi erossal eltelte emberré.

A regény két felének látszatra ellentétes, egymásba fogódzó két főalakja, Timár és Vitányi művészi megformálásának módszerét és hangnemét tekintve joggal merül föl a kérdés: van-e elég művészi-lélektani hitele az utóbbinak, Vitányi alakjának? Nemcsak kérdezhető, előhívó, tanító alkalma-e az előbbinek, Timárnak minél teljesebb és vonzóbb rajzához? Azt a kérdést rögtön zárjuk ki, amely valójában irodalomközéleti, esetleg társadalom- és mentalitástörténeti kérdés: igaz-e, hogy Ignatusról vette a mintát Babits Vitányihoz, s ha róla vette, igazságos-e vele szemben. Lehet, hogy róla vette; legalább részben minden bizonnyal. S minden bizonnyal igazságtalan is vele szemben, legalább részben, ha róla vette.

De ez nem érinti sem az alak regénybeli funkciójának, sem korjellemző szerepének kérdését. Mert e vonatkozásokban tökéletes a rajz. Mégpedig az teszi oly tökéletessé, hogy egyrészt a szatirikus, az ellenszenvvel teli, az elutasító hangot keresztel egy rejtett csodálat, féltékenység, elkívánás a világgal kiábrándult *úgy* szemben álló ember iránt, hogy az, bármi felületesen, de *megtapasztalta* a világ lehetőségeit. Másrészt és főleg az, hogy az önállóság felé kinyíló fiú végül is őt választja. Érzékelteti, természetesen, a szerző, hogy ez a választás nagyon is problematikus, egy fiatal lélek kíváncsiságának is, egy ifjú ember dackorszakának is, egy sértő környezet elleni kihívásának is terméke, de nem tagadja azt sem, hogy olyan teljesség-ígéreteket lát Vitányi magatartásában Pista, amelyek eleve hiányoznak Timáréból, sőt, Timár városából, rétegéből, miliójéből is. Timár keresztény sztoicizmusával is majdnem tragikus alak. Babits finom és remek jelképgesztusa, hogy a Vitányival végleg elutazó fiú a hajóról tanárára, s egyedül rá, most már nem dacból, hanem immár közömbösségből rá sem tekint.

A befejezés különösen szép mestermunka. Mestermunka azért, mert az irodalom minden műfajának egyik legősibb jelképét, az *elutazást*, s az elutazásnak pedig egyik leginkább költői szimbólumát, a *hajót* használja föl úgy elbeszélésre, hogy a pillanat sorsfordító drámaisága és mélyen telített sorsfélő lirizmusa igen biztos osztású arányban van benne jelen. S ami fontosabb, ezt a jelképesse emelt helyzetet úgy aknázza ki, hogy magyarázat nélkül, reflexió nélkül csupán a cselekmény gesztuskincsén át a három alapszereplő magatartását villantja meg még egyszer összegezően és magatartásuknak jelentését külön-külön is és egymásra vonatkoztatott egységében is sugallani tudja. Miközben az egész jelképes jelenet a lehető legtermészetesebb, ha tetszik, legmindennapibb logikájú befejezése a történetnek.

Timár tudomásul veszi fájdalomtól áthatott elégiával, hogy élete csonka élet volt és az is marad; és hogy erre éppen az a nagy kísérlet ébresztette rá igazán, amellyel ezt a csonkaságot igyekezett kiiktatni. Mégis csak majdnem tragédia az övé, mint mondtuk. Mert annak a belátásnak az elégiájában oldódik, hogy a világot, a mindnyájunkat mozgató Erosz vonzásának és sürgetésének vágyképeihez és álomlátásaihoz képest minden élet csonka élet. Vitányi frivol rezignáltságba burkolt félelme is rádöbbenésből fakad s ez is belátásban enyhül. Hogy életének eddigi telítettsége jórészt a világ színpadának szóló látszat volt, talmiság s nem valódi érték, ezt

sejti meg, s azt, hogy semmiféle múlt nem töltheti meg, nem pótolhatja ki az üressé lett jelent. Míg azonban Timár a ráébredés után maradt lehetőségeket erkölcsi számvetés belátása alapján igyekszik fölkatatni és kitölteni, Vitányi a szerencsejátékos vakreményes fatalizmusával. Mégis emelkedik ő is, hisz pusztán ösztöne hajtotta korábbi szerepeihez és kapcsolataihoz képest, ha pózolva is, egy erkölcsibb, szellemibb, lelkibb kapcsolat és szerep felé fordul s az öntetszelgő játék pusztá sikeröröme helyett a vállalás vágya is föltámad benne. Pista maga a megtestesült várakozás, vállalkozás, kíváncsiság. Az Erosznak benne még sok fajtája, minden fajtája kibontakozhat és sokfajta módon, mindenfajta módon ötvöződhet.

Babits remeklése éppen az, hogy ezzel a hirtelen bekövetkező s rendkívüli tömörséggel rajzolt elutazással két magatartást tudatosít tulajdonosaiban és zár le úgy, hogy további mozgásterület lehetőségét erősen behatárolja: túl vannak a bontakozáson, „túl az emberélet útjának felén”. A harmadiknak viszont, a fiúnak az ő szubjektív érzetében szinte végtelen sokféle lehetőséget enged s szinte egészen szabad választást a magatartáslehetőségek jövődő mozgásterében. Bár Timárnak a fiúra vetülő melancholikus s Vitányinak hozzá társuló rezignált elmélkedése és hangulata együtt sugallja, hogy bármennyire végtelennek és szabadnak érzi is a fiú az ő maga lehetőségeit, sem nem végtelennek, sem nem abszolút szabadok azok sem, de a *jobb* választásának lehetősége annál, amit „két apja” választott, csakugyan előtte van.

6. (*A teljesség hiányának tudomásulvétele – a teljesség vágyának főnntartása*) S ezzel vissza is jutottunk a jelzett szerzői helyzethez: mi a jelentése Babits pályáján ennek a regénynek?

A minden érzés, gondolat, élmény kötetlen átélhetősége és tárgyiasító megformáltsága boldog omniscenciájának, omnipotenciájának, omnivolenciájának lebegő tudatában és gyönyörködő érzetében élő költő, úgy látszik, arra az értelmi meggyőződésre, arra a lelki belátásra, arra az életérzésbeli állapotra jutott, hogy csak a konkrét, személyes társasléti dologhoz, történéshez, személyhez kötődő s e kötődésben átél, tárgyiasult és megformált érzés, gondolat, élmény részelteti igazán a világot, a létet mozgó Erosz kiáradásában és összefogó erejében, célt és értéket teremtő képességében. S arra a meggyőződésre látszott jutni, hogy a soha senki által el nem érhető tökéletességet és teljességet ilyen konkrét, személyes társasléti kötődésben megképződő erosz közelítheti meg leginkább, legalább intenzitásában és autenticitásában, bensőségben és érvényben. Ami, természetesen, egyáltalán nem jelenti, hogy eddigi műveiben a személyes, társasléti jelenlét és kötődés nincs meg, s nem játszott alakítóan közre. Az ilyen jelenlét és kötődés szándékolt, hangsúlyos, ha tetszik, programmá lett előtérbe jutásáról van szó.

A regényben oly sok kimondással, utalással, rájátszással emlegetett negyvenen túliság, életút felén túliság hozta-e ezt? A háború borzalma, a megjárt környezetek nyomorúsága, az ország összeomlásának érzete, egy világ letűnésének előérzete? Nyilván, mind együtt. S egyedi karakterű, belső fejleményű személyes érvénykörű váltás volt ez csak? Elsősorban nyilván ez; de nem kizárólagosan. Rába György ki-tűnő Babits könyvének egyik fontos mentalitás- és kortörténeti eredménye, hogy rá-mutatott Babits gondolkodásának amaz iránytól való befolyásoltságára, amelynek, W. James volt egyik jellemző alakja. Rába sem említi, nyilván mert Babits sem, amelyt annak a belátásnak a jelzésére használt W. James, amit a liberalizmus alapján állók közül a századfordulón és -előn sokan vallottak magukénak: a meliorizmus fel-fogását (W. James: Pragmatism, 1907; Meridian, New York 1974). Azaz anélkül, hogy pesszimisták vagy optimisták lennének, anélkül, hogy az embert eleve jónak vagy eleve rossznak tételeznék föl, anélkül, hogy az abszolút jónak, az abszolút tökéletesnek, az abszolút teljességnek az elérését lehetőknek és elérhetőnek tartanánk, ha tevékenységünk személyesen kapcsoló erkölcsiségével, reménykedésével, vágyával vagyunk jelen a világban, a társasléten, – egyre jobbak leszünk magunk, lesz tevékenységünk, lesz a világ, a társas lét. Ez a szűkítő belátás, ez a személyítő tárgyiasítás (konkretizálás), ez a vállaló tevékenységakarát s ez a föl nem adott reménykedés és vágyakozás van jelen e regényben is s ez e magatartásalakulásban is.

Ha megjön a hó

*ismét az elégiák évada
a hiába-lázongásoké
esők szálkái
képtárak szaga
s egy másik időben
vékony fiútest remegése
mintha csak egyetlen fiamé
ahogy állok a képzelt hóesésben
szavak után kapkodva
régiből akár
valahonnan mert dadogva is
szebb a szó mint a némaság*

*azt hiszem ez már nem az a város
melyre gondoltam egykor
semmi sem ugyanaz
csak a költözések ismétlődő mozzanataival
az utazás emléke
s ha megjön a hó
a szemközti ablakban
nem áll majd senki*

Mint fáradhatatlan delfinek

*mint fáradhatatlan delfinek
játszik velem filléres gond
így leszek ha leszek bolond
de örülök majd a semminek*

*neked is kell már másik kabát
s én csupán verset ígérhetek
mért vagyunk – mondod – ily élhetet-
lenek s bánt e régi némaság*

*hogy öllek bár és álmodom
hűvös vizek jövő szagát
bánat bársonya homlokodon*

*el kellene utazni talán
vagy játékboltok kirakatát
bámulni vasárnap délután*

PILINSZKY JÁNOS

Pilinszky költészete a kortárs magyar líra talán „legeurópaibb” jelensége. Csak válogatott verseit írta meg; verseinek rostálását nem bízta az utókorra. „Kevés olyan költőnk van, aki költészetével annyira adekvát, mint Pilinszky János” – mondta Weöres Sándor. De az is igaz, hogy kevés olyan költőnk van, akinek költészete oly mértékben eltávolodott a költő személyétől, annyira levált a költő életéről, egyéni sorsáról, mint Pilinszkyé.

Írói munkássága – életműve egészét tekintve – igen sokféle, műfajilag roppant változatos. Írt verset és prózát, filmnovellát, költői oratóriumot, verses mesét, lírai színműveket, esszét, kisprózát, publicisztikát, szívesen adott interjút. Vallomásai sokszor meghökkentőek, a beszélgetésekben megfogalmazott válaszai szokatlanok, a vártól eltérőek. A műfajilag gazdag életműben nem volna nehéz néhány ellentmondást is fölfedezni. A visszatérő azonos kérdésekre gyakran eltérő válaszokat ad, máskor a különböző kérdésekre hasonló megfogalmazások születnek. Kedveli a parabolisztikus fogalmazást, ami magában rejti a félreértés, a félremagyarázás lehetőségét.

Pilinszkyról sokan és sokfelét írtak. Egy idő után csaknem sikk lett róla dicsérettel és elismeréssel szólni. De csak látszólag könnyű beszélni róla. Nem a szóvirágokat akarjuk szaporítani. Jól tudjuk, hogy a mű az igazán fontos, az, amit Pilinszky lírikusként, esszéíróként, színpadi művek alkotójaként létrehozott. De azt is tudjuk, hogy életrajz és mű nem szétválasztható, a mű megértése nem nélkülözheti az alkotó személyiségének az ismeretét, élet és mű kölcsönhatásának vizsgálatát, még akkor sem, ha ez a viszony nála áttételesebb, s ennek elemzése itt nehezebb, mint általában. „Mert minden látszat ellenére és minden önzőségünk és rohadtságunk ellenére, menthetetlenül egyek vagyunk...” – mondja, külön kiemelve a „menthetetlenül egyek” kifejezést.

*

1921. november 27-én, vasárnap született Budapesten. Ellentétben a költő életében, 1965-ben megjelent Magyar Irodalmi Lexikon adatával, mely tévesen két nappal korábbra teszi a dátumot.

Minden világnézeti katekizmus egyik alapkérdése: mi végre vagyunk a világon? Az egzisztencialista filozófia, amelyhez Pilinszky világképe sok tekintetben a legközelebb áll, sem tér ki az emberi létezés magyarázata elől. Az ateista egzisztencialisták egyik sarkalatos tétele: „egyedül vagyunk, könyörtelenül”, az ember „ki van taszítva a világba”, „az ember szabadságra ítéltetett”, ugyanakkor „az ember képtelen... túllépni az emberi szubjektivitást”, „választásunknak értéke van”, „felelős vagyok magamért és mindenkiért”, „az ember felelős szenvedélyéért” (Jean-Paul Sartre). A keresztény egzisztencialista emberszemlélet szerint egyfelől „nem magunk teremtettük magunkat”, „nem önmagunk által vagyunk”, „nem magunknak köszönhetjük magunkat”, másfelől „az ember alapvetően több, mint amit magáról tudhat”, „szabadságunk tudatában vagyunk”, „minél inkább szabad az ember, annál bizonyosabb számára az Isten” (Karl Jaspers). Mindkét „iskola” válaszában közös: anélkül születünk, hogy e létet akartuk volna, de nincs elég erőnk arra, hogy e létet megszüntessük. Pi-

Az Arcok és vallomások sorozatba készült könyv (Szépirodalmi Könyvkiadó) néhány fejezetének rövidített változata. A szöveget folytatásokban közöljük.

linszky ezt így mondja: az ember drámai lény, számára a létezés egyszerre szenvedés és öröm, egyaránt átéli a létezés tragikumát és tragikus derűjét.

A huszonkét éves költő a maga születésének tényét – létélményét – így fogalmazza meg:

Én tiltott csillagon születtem,
a partra úzve ballagok,
az égi semmi habja elkap,
játszik velem és visszadob.

Én nem kívántam megszületni,
a semmi szült és szoptatott,
szeress sötétben és kegyetlen,
mint halottját az itthagyott.

(Tilos csillagon)

Anyakönyvi kivonata szerint a VIII. kerület Rökk Szilárd (ma Somogyi Béla) utca 35. (helyesen 33.) szám alatt, a Budapesti Bábaképző Intézetben született. (Ma a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gerontológiai Kutatóintézete működik az épületben.) Az apa, Pilinszky János harmincöt, az anya, Baitz Veronika (akit a családban Erikának hívtak) huszonkilenc éves. Fiuk világra jötte előtt két évvel korábban, 1919-ben kislányuk született. Kereszteléskor a kislány az anya, a fiú az apa nevét kapta. (Húgát ugyancsak Erikának becézték.)

A család a Belvárosban, a Gróf Károlyi (ma Ferenczy István) utca 5. szám alatt, a Gróf Károlyi és a Magyar utca sarkán álló bérház egyik második emeleti lakásában él. Pilinszky szelíd csecsemő: „Mesélték, hogy szüleim operába mentek, és édesanyám elfelejtette a szoptatást. Amikor sokára rádöbbenek erre, s hazasiettek, nagy csönd fogadta őket: belefeledkezve játszottam az ujjaimmal.”

A költőből – tényként, nem megrovásként mondjuk – hiányzott mindenféle dinasztia-élmény, nagycsalád-tudat. Míg mások fontosnak tartják kiterjedt családfajuk ismeretét, s számba veszik az országban szétszóródott rokonaikat, neki nincs „családi krónikája”, ő nem folytonosan önéletrajzot író költő, baráti körben is ritkán beszél szüleiről, rokonairól, s még kevesebbszer ír róluk: a vérségi köteléknél számára többet jelent a szeretet összefűző ereje.

Az apai ág – a névből ítélve – minden bizonnyal lengyel eredetű. A családi emlékezet szerint a dinasztia-alapító ős bajai hentesmester. A költő apai nagyszülei már Pesten élnek. János nagyapja katonai tisztképző főiskolát végzett. Őt fia született. A Pilinszky-fiúk édesanyjuk Váci úti házában nőttek fel. Felesége később elvált férjétől, és a nagypapa a válás után Bajára vonult vissza, ott élt tanárként. Fiatalon, még ötvenedik éve előtt meghalt. Felesége újból férjhez ment egy Magyar nevű ügyvédhez, akitől két gyermeke – Magyar László és Magyar Marica – született. Később második férjétől is elvált, s a Pilinszky-fiúkat – féltestvéreikkel együtt – anyjuk egyedül nevelte föl. A Pilinszky-fiúk: Zsigmond, Géza, Tibor, Attila és János. Tibor szociáldemokrata érzelmű tisztviselő lett. Attila a „nagy mesélő” hírében állt, valószínűleg érettségizett, de nem iskolai végzettségéből, hanem találékonyaságából élt meg, afféle szerző-mozgó ember volt, valóságos Jókai-figura, az első némafilmekben például főszerepeket játszott. A testvérek közül a legtöbb hírt Géza és Zsigmond szerezte, mindketten a zenei élet területén működtek, s nevük a lexikonokba is bekerült.

A legidősebb fiú, Pilinszky Zsigmond (1883–1957) pályáját „harangöntőként” kezdte abban a haranggyárban, amely anyja hozománya volt, majd kiváló operaénekes lett. Ő az a nagybácsi, akiről a költő többször megemlékezik: „nagybátyám egyike volt, sőt a 30-as években biztos, hogy a legnagyobb Wagner-énekes volt. Vele készítette az amerikai Columbia-társaság a világ első Wagner-opera felvételét, a Tannhäuser-t, Toscanini betanításában.

A másik nagybácsi, Pilinszky Géza (1891–1970) még szerteágazóbb zenei pályát járt be: operaénekes, brácsaművész s néhány zenekari művet is komponált. A budapesti zeneakadémián tanult, kezdetben elsőhegedűs volt az Operaházban, majd a Vá-

rosi Színház tagja lett. A húszas évek végétől Németországban élt, ahol előbb hőstenor szerepeket énekelt a hamburgi operaház szólistájaként, majd főként brácsaművészként lépett fel.

Pilinszky a zene iránti vonzalmát s különös, egyéni hangját minden bizonnyal családi örökségként kapta. Bár később azt mondta, hogy eleinte elzárkózott a zene elől, és a zene birodalma csak a hatvanas években nyílt meg számára, valójában a hajlam már sokkal korábban jelentkezett. Gyerekkorában Marica nénye tanította – igaz, nem sok sikerrel – zongorázni, később több éven át szerepel az iskolai énekkarban.

Az apa 1886-ban született; mérnöknek indul, majd mezei úton jogot végez, s így a doktori cím viselésére is jogosult. Tanulmányait az első világháború után fejezi be, s a postánál helyezkedik el. Itt végigjárja a hivatalnoki ranglétra fokait; előbb posta- és távirdatiszt, majd főtiszt, aztán postafelügyelő, végül a postafelügyelői rangig jut el.

Az anyai ág, a Baitzok ősei francia eredetű, Elzász-lotaringiai telepesek voltak, akik a bánsági, többségi – ugyancsak telepes – német környezetben elnémetesedtek. Az anyai nagyapa, aki a Torontál vármegyei nagyközségben, Kiskomlóson (ma Comloşul-Mic, Románia) a kádármesterséget űzte, már tudott magyarul is, s szavazatával a kiegyezés korában a 48-as pártot támogatta. Eszes ember hírében állt, találmányai voltak, fából mosógépet szerkesztett, mely még Bécsbe is elkerült. Martin-lányt – valószínűleg ugyancsak francia eredetű család lányát – vette feleségül. A Martinok között tudós ember is akadt, Martin Péter, kegyesrendi tanár, tankönyvíró, a költő anyai nagyanyjának a testvére, aki ugyancsak Kiskomlóson született 1847-ben, s akire a költő mindig büszkén hivatkozott. Amíg az apai ágon a költő csupa nagybácsikat tarthatott számon, anyai nagyapjának – kisgyermek korban elhalt fiai után – csupa lányai maradtak életben: Baitz Erzsébet, Borbála, Veronika és Mária. Erzsébet, Veronika és Mária (Mári) előbb cseregyerekként Szegeden magyar nyelvet tanulnak, majd – mikor a szülők meghalnak – Borbálával együtt Budapestre kerülnek. A négy lány közül csak Veronika ment férjhez.

A költő egyik kései – kevés számú – önéletrajzi versében négy szóval, két-két ellentétes tartalmú fogalommal jellemzi szüleit:

A félelem s az álom
volt apám és anyám.
A folyosó meg a
kitáruló vidék.

(A többi kegyelem)

Apja szigorú, kemény ember, lánya miatti haragjában is gyakran fiát veri meg kegyetlenül, holmi nevelői céllal, mintegy a nők iránti lovagiasság hangsúlyával. Anyja törékeny, beteges asszony. Az érzékeny kisgyerek anyjához vonzódik jobban, apjára félelemmel néz. Tizenhat éves, amikor apját elveszti. A következő évben, 1938-ban jelenik meg nyomtatásban első verse, címe: *Anyám*. A korai, kiforratlan, kötetbe föl nem vett, de először publikált vers a férjét gyászoló anya vonásait hangsúlyozza a portréban:

Az életed kihült üveg,
csiszolt és készre alkotott,
hogy rajta át
a szép halált
szabad szemeddel láthatod,
amint a lelked ablakát
elállja minden fény elől
mely megbonthatná
belső alkonyát...

Anyjához bensőséges, meleg viszony fűzi. Egyik korai versében (*Könyörgés anyámért*, 1941) végtelen érzéseket kapcsol össze. Tudja, hogy a szerelem, a másik nemhez, a másik emberhez fűződő viszony lesz majd a fiúi szeretet próbája:

Tág szemmel már csak engemet figyel,
mint néma tó a néma csillagot,
nem mer beszélni, szólni hozzám, mégis
ha megölném is, hinné: jó vagyok.

Az édesanya lánynak megmaradt testvérei közül két nagynéni, Mária és Borbála játszik döntő szerepet a költő életében.

Mária keresztanyja volt Pilinszkynek, s ez a tény mindkettőjük számára egész életükre meghatározó kapcsolatot jelentett. Ennek fontosságát Jánosnak Máriához írt sok szép levele is tanúsítja.

Borbála, akit a családban Bébinek becéztek, soha nem tanult meg tökéletesen beszélni. Nem tanult meg magyarul se egészen (önmagáról például mindig harmadik személyben beszélt), de ennél is nagyobb baj érte, amikor ötéves korában szerencsétlenül járt, állítólag leesett a padlásletráról, fejsérülést szenvedett, s egész életében alig jutott túl a dadogáson, beteg, szellemileg korlátozott maradt. Pilinszky az anyanyelvet – vallomása szerint – nem édesanyjától, hanem tőle tanulta. Másutt viszont azt mondja, hogy Bébit is ő tanította beszélni. Valójában egymástól tanultak beszélni, ugyanis amikor János született, Bébi csak németül tudott. Pilinszky ezzel hozza kapcsolatba azt a tényt, amit költészetéről a kritika unos-untalan emleget: nyelve disztelen, puritán, kevés szót használ, költői kifejezőmódja az eszköztelenségig egyszerű.

Az anyanyelv ismereténél, a nyelvi kifejezés egyszerűségénél valami sokkal fontosabbat is kapott nagynénjéről: életszemléletet, azt a gondolkodást, amely az esetek, a lélekben szegények, a szerencsétlenek iránt érez mély részvétet és szeretetet. Egy kései interjúban mondja: „Egy gyerek, egy idióta, esetleg – sőt valószínű – sokkal mélyebben, közvetlenebbül érintkezik a világ egészével, ha nem is tud róla különösebb információkat adni.”

A Baitz-lányok közül Erzsébet volt a legidősebb (a családban Tete volt a neve). Erős egyéniség, a lányok közül ő az irányító. Amikor a század elején a testvérek Kiskomlósról felköltöznek a fővárosba, Erzsébet és Veronika a postán dolgoznak, Mária óvónőképzőbe jár és varr, Bébi látja el a háztartást. Körülbelül az első világháborús évekig tart ez az életforma. Akkor Veronika megismerkedik későbbi férjével, Erzsébet viszont – aki a háború alatt Veronikával együtt önkéntes ápolónőként dolgozik – kapcsolatba kerül Páter Marchi Cirill olasz származású szervitarendi pappal. Marchi 1903-ban került Magyarországra, s olasz állampolgárságát az ötvenes években bekeverte haláláig megőrizte. A kedélyes, testes olasz pap valósággal beépült a család életébe. Ő korrepetálja majd latinra a kisgimnazista Pilinszkyt. A férfi szervita kolduló rendnek az első világháború idején Magyarországon már több kolostora működött, de hiányzott a rend női ága. Páter Marchi Cirill arra tette föl az életét, hogy a női szervita rendet is meghonosítja Magyarországon. Ez azonban különféle okokból nem sikerült, s ezért a páter önálló rendet hozott létre, a szervita rend magyarországi női ágát. A rendbe Erzsébet is belépett, sőt csakhamar annak általános főnöknője lett. A rendtagok őt „anyánk”-nak, Páter Cirillt „atyánk”-nak szólították. Mária nem lépett be a rendbe, ő továbbra is varrt, de a testvérek, Tete, Mária és Bébi sokat tartózkodtak együtt, a kapcsolat a Baitz-lányok között rendkívül intenzív maradt.

A Páter Marchi és Baitz Erzsébet által alapított rend gyors fejlődésnek indult. A szervita nővéreknek sorra alakultak az országban különféle intézményei, de a központ, az anyaház változatlanul a Rákospalota-Újpest határában fekvő Klarisszeum Gyermekmenhely maradt. Az épületben árvaház és leányjavítóintézet működött. (Mai címe: IV. kerület, Árpád u. 199., s fala között a Bányai Júlia Ifjúsági Nevelőotthon működik.)

A húszas évek második felétől itt él Baitz Erzsébet, és ide jár ki rendszeresen a Belvárosból a másik nagynéni, Bébi kíséretében a lassan iskolás korúvá serdülő kis Jancsi. Sok időt tölt az anyjuktól, szüleiiktől elválasztott, intézetben elhelyezett gyerekek között. Jóformán olyan, nálánál több évvel idősebb, de még mindig fiatal lányok között nő föl, akik csavargással töltötték életüket, de akikben heves és mérhetetlen

szeretetvágy működik. Itt érik azok a meghatározó élmények, amelyek életre szólóan fölébresztik szeretetvágyát, ekkor találkozik azokkal az arcokkal, emberi sorsokkal, amelyek meghatározzák a világról való véleményét, a tényekhez, a valósághoz való viszonyát, kialakítják benne a szeretet és a részvét, a tudás és a tapasztalat, az értelem és a hit fogalmát; „egy életre stigmatizálják”.

A Belvárosból, egy viszonylagos polgári-kispolgári jólétből, a kirakatok, a fodros ruhák világából, felszínes védettségéből érkezik a kisfiú a fiatal csavargók, a kinőtt ruhájú intézeti lányok, a munkára fogott prostituáltak közé. Ha vasárnaponként kijön a gróf Károlyi „vadászkastélyban” berendezett javítóintézetbe, apácák és fiatal prostituáltak veszik körül a maguk ismeretlen vonzalmaival. Ők az első, életre szóló barátai és játszótársai. Ezek az élmények fölébresztik érzékenységét, figyelmét, tovább mélyítik a kismimmizettek, a szerencsétlenek iránti ragaszkodását, fokozzák sérülékeny, visszahúzódo természetét, társaságba vágyó, de ott tanácstalanul mozgó egyéniségét. A fölgýülemllett emlékek főként élete utolsó évtizedében írt verseiben törnek majd felszínre.

Elsüppedek a hőésésben,
eltűntem, eltűnök
a fiatal intézeti lányok,
ligetek, fák,
első játszótársaim,
a fiatal és gyönyörű börtöntöltelékek
áhitatos szemléletében.

(Monstrancia)

A rendhagyó környezet, a szokatlan, veszélyeztetett gyerekkor, a meghökkentő érzelmi indítás meghatározó szerepére gyakran visszatér vallomásaiban. „Akkor nem tudtam, de ez a kolostor börtön is volt, fiatalokú prostituáltak börtöne. Utóbb arról is tudomást szereztem, hogy büntetésül a mosókonyhában lánckarikához kikötötték őket. Olyan egység volt ez, amelybe én – bársonyruhácskában, habos ingemmel – sehogy sem illettem bele. Volt ott egy lány, 15–16 éves lehetett, ő meg rabruhát viselt. A kis ligetben naponta vártam őt...” Életének ezek az emlékei – vagy inkább képzeletének e fölnagyított motívumai? – később beépülnek költészetébe, illetve e nyilatkozatok felől vizsgálva jobban megértjük költészetét, a vallomások föltárják a versek önéletrajzi vonatkozásait, világosan utalnak azok topográfiai hitelességére. A mosókonyha és a lánckarika-motívum például a *Szabadulás* című versben válik versszerző elemmé. A bársonyruhácska és a rabruha ellentéte, valamint a 15–16 éves lány emléke tér vissza a *Vázlat*-ban.

Ha jól meggondoljuk, talán nem is voltak olyan különlegesek azok az élmények, amelyek gyermekkorában érték. De ellentétben másokkal, akik rendszerint elfelejtik gyerekkorukat, ő nem temette el emlékeit. Pilinszky is vallja, amit Antoine de Saint-Exupéry mond *A kis herceg* ajánlásában: „Minden felnőtt gyerek volt először. (De erre csak kevesen emlékeznek.)” Éppúgy gyerek-párti, mint a francia író. „A felnőttek maguktól soha semmit nem értenek meg, a gyermekeknek pedig fárasztó újra meg újra megmagyarázni nekik... Ilyenek a felnőttek. Nem szabad rájuk haragudni. A gyerekeknek nagyon türelmeseknek kell lenniök a felnőttek iránt” – olvasuk Saint-Exupérynél. A kis herceg mesébe oltott igazságai Pilinszky-nél világnézete tartópilléreiként térnek vissza. A költő lélekben tudott gyerek maradni. Megőrizte a gyerekkor tisztaságvágyát, őszinteségét, álomszerűségét. A felnőtt költő is a gyerek szemével nézett a világra. Megőrizte Ádám, az első ember csodálkozását: úgy nézett a dolgokra, mintha először látná őket, igénye maradt, hogy „ne összefüggéseiben lássa a dolgokat, hanem a keletkezésükben”. S megőrizte a gyerekkor időélményét, álomszerűségét is. Ahogy a gyermekkorban még nincs időélmény („a gyerekkor ideje áll, a gyerekkor napja áll” – mondja), ahogy a gyermek az állandó jelenidejűségben él, s nem ismeri a múltat és a jövőt, Pilinszky időélménye is ilyen „időtlen”. És nem felejtette el a gyermekkor érzékenységét, szorongásait, félelmeit sem, a felfoghatatlan dolgokkal való találkozás emlékét, a rácsodálkozást, az átélés, a más sorsába való behelyezkedés képességét, az átképzés lehetőségét.

A gyerek külön helyet kap költői világképében. A gyerek, a gyerek-szempár, a gyerek tisztasága költészetének egyik alapmetaforája, a csönd, az igénytelenség, a csodálkozás megfelelője. Párhuzamként, analógiaként gyakran hivatkozik rá vallo-másaiban. A Gecsemáni-kerti jelenet dramaturgiáját a gyermekélet egy pillanatához hasonlítja. Ami itt Jézussal történt, az alváshoz készülő gyerekek ártatlanságára emlékezteti. „E jelenetben az a gyönyörű, hogy valamiképp még az is megtörténik benne, mint mikor a gyerekek elalvás előtt megkérdezik egymást: alszol már?” A gyermek alakja, a gyerekkor világa, saját gyermekkorának emlékei sűrűn visszatérnek verseiben, színpadi műveiben. Hősökként, témaként, vagy csupán egy-egy motívum erejéig. Ők vonulnak föl az erőszak ellenpárjaként a *Gyerekek és katonák* végén. Főként ők a szereplői az *Élőképek*-nek. Gyerekek és aggastyánok a hősei a *Kopogtatások* című, 1977-ben írt művének („opera, három képben”). S a *KZ-oratórium*-ban az Öregasszony mellett végig a két másik szereplő a Kisfiú és R. M., a fiatal lány „szólama” fogalmazza meg a szeretet erejét és az embertelenség, a brutalitás elleni tiltakozás gondolatát.

Még nem tölti be a hatodik évet, amikor 1927 őszén szülei beiratják a Cukor utcai „községi” elemi iskolába. (Ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Apáczai Csere János gyakorló iskolája, bejárata az Eötvös Loránd utca felől nyílik.) Nagyon akarta, hogy nővére után mielőbb ő is iskolába járhasson. Az elemi iskola mind a négy osztályát itt végzi. A negyedik osztályos bizonyítványában tizenhárom kitűnő és dicséretes magaviselet szerepel.

Tizenegy éves koráig a család a Gróf Károlyi utcában lakik. Minden reggel innét indul el a közeli iskolába. Károlyi utca, a rossz hírű lányairól ismert Magyar utca, Egyetem utca, Cukor utca, Szerb utca, Réaltanoda utca, Egyetemi templom, Angolkisasszonyok temploma, Szerb templom, Károlyi-palota – a Múzeum körüttől határolt Belváros akkor még kisvárosias, csöndesebb, nyugodtabb, az Erzsébet és a Ferenc József híd közötti fele: ez gyermekévéinek a színtere. Ha második emeleti lakásuk ablakához áll, a Károlyi-kertre, az U alakú, egyemeletes, barokk palota mögött elterülő, akkor még magas kőfallal övezett rejtélyes, zárt parkra lát: a dús lombú fákat, az utakat gereblyéző öreg kertészt, a virágokat öntöző asszonyokat látja. A magas kőfalat, a szép, nagy kertet, a puha, zöld pázsitot, szemlélve ugyanazt éli át, amit Oscar Wilde meséjének, *Az önző óriás*-nak gyerekhősei érezték, amikor a kert körül emelt falat és a fölállított tilalomfát meglátták: „A kertbe lépni tilos!”

A girbe-gurba utcák, a sötét kapualjak, a kopott, régi bérházak, az egyszerűbb üzletek, műhelyek, egy-egy különleges bolt, a Duna-parton ögelgő hajósok, az utcán siető kereskedők, hivatalnokok, a vasárnapi sétára kiöltözött kimenős cselédek furcsa képe mélyen bevésődik emlékezetébe. Ez a vidék, ez a társadalmi környezet lesz a szülőföldje. Később is, annyi lakásváltoztatás és költözés közepette mindig ehhez a tájhoz vonzódik, s egy-egy eleme díszletként ott szerepel költészetében.

1931 szeptemberében megkezdí középiskolai tanulmányait a piaristák – más néven; a kegyestanítórend – pesti gimnáziumában. A Váci utcában álló, négy utcára néző, 1913 és 1917 között elkészült épületegyüttes a Belváros egyik legimpozánsabb, palotaszerű épülete. (Ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara működik itt.) A déli kvadrum volt a rendház, az északi, ugyancsak négyszög alakú udvart körülzáró épületrészben kaptak helyet a tantermek. A pesti piarista gimnázium a két háború közti időben az ország egyik legkiválóbb középiskolája. A mintegy hétszázötven-nyolcszáz diákot – évfolyamonként két-két osztályban – többnyire kitűnő pedagógusok, a tudomány és az irodalom terén is kiemelkedő tanárok tanítják. Akkor, amikor Pilinszky gimnáziumi tanulmányait végzi, Sik Sándor már nem működik az intézetben (Szegeden az egyetemen tanít), de ott van a nagy tanárnemzedék sok jeles alakja. 1935-től a gimnázium igazgatója a tudós történész, Bala-nyi György, aki a nyolcadikosok történelemkönyvét írta, s nyolcadikban Pilinszkyt tanítja.

Gimnáziumi éveit, életének tiztől tizenennyolc éves korig terjedő szakaszát, ifjúkorának eseményeit a magyar kegyestanítórend budapesti gimnáziumának értesítőiben és anyakönyveiben kísérhetjük nyomon. Amikor beiratkozik az I. B. osztályba,

több mint ötven osztálytárs közé kerül, amikor leérettségizik, alig vannak harmincan. A szülők foglalkozás szerint főként tisztviselők, értelmiségiek és nyugdíjasok, de akad köztük egy-egy gróf, vitéz, nagybirtokos és tőkés is. Sűrűn változnak tanárai: a nyolc évfolyamban három osztályfőnöke és három magyartanára van. Később a legtöbb szeretettel két piaris'ára emlékeznek: az idősebb Ohmacht Nándorra, aki nyolc éven át hittanára és lelkiatyja, valamint a fiatal Szita Imrere, aki a gimnázium utolsó két évfolyamában osztályfőnöke s matematika- és fizikatanára volt. A nyolcadik osztályban készült csoportképen ő ül osztályfőnöke mellett.

Nem tartozott a kitünő, a kiváló tanulmányi eredményt fölmutató tanulók közé. A tantárgyakból általában jeles és jó eredményt ért el, de gyakran becsúszott egy-egy elégséges is főként latinból, természetrajzból, mennyiségtanból, s voltak tanévek, az ötödik és hatodik osztály, amikor jelest csak magaviseletből, hittanból és testgyakorlásból kapott. Bár nem mutatott kiemelkedő vonzalmat az idegen nyelvek tanulása iránt, a középiskolában mégis módja volt nyolc éven át latint, a felső négy osztályban pedig franciát és németet tanulni. Ha osztálytársai rá emlékeznek, nem a jó tanuló diák alakját idézik maguk elé, inkább a zárkózott, a jól sportoló, sokat korszolyázó és teniszező diákról beszélnek.

Kisdiák korában érik az első nagy, életre szóló olvasmányélmények. „12 éves voltam, semmit sem tudtam Dosztojevszkijről. Latinórára mentem, egy olasz páterhez, egy kirakatban volt négy Dosztojevszkij-könyv, Megmételyezettek, így fordították akkoriban... Iszonyú szégyenkezve bementem, és hetven fillérért megvásároltam a négy kötetet, 12 éves voltam, éreztem, hogy nem gyerek kezébe való. De hát a boltos odaadta, térdnadrágom volt, egy régi, elnyúzott térdnadrágom, és becsúszttam kettőt-kettőt, de a kapocs rosszul fogott már. Ez egy dosztojevszkijes jelenet volt, ti. miközben az accusativus cum infinitóval stb.-vel küszködtem, a kötetek állandóan ki akartak csúszni a nadrágból. Én azóta nem olvastam ezt a könyvet, de mindenre emlékszem.”

Az első „érintést” újabb élmények, hatások követik. S ha a kezdés Dosztojevszkij nevével történik, később sem adhatja alább. Az iskolai kötelező olvasmányok nem érdeklik, a szokásos ifjúsági irodalom nem köti le figyelmét. Ha beteg és lázas, Dickensst vesz elő borogatásnak, Andersennel, Tolsztojjal gyógyítja magát, Homérosszal hűti homlokát. „Amikor az Iliász-t elolvastam, azt mondtam: utána már csak gyöngébb következhet” – emlékezik.

Tizennégy éves, negyedik gimnazista, amikor újabb, elhatározó erejű irodalmi élményben van része. Megismerkedik a francia szimbolistákkal és a Nyugat nagy lírikusaival, találkozik a valódi költészettel. Még alsós, hivatalosan nem lehet tagja az önképzőkörnek, de egy alkalommal részt vesz az ülésen. „Bevallom, gyerekkoromban, az iskolában, amikor a magyarórákon Arany János Toldi-ját elemeztük, öt-hat versszakot egy egész éven keresztül, tulajdonképpen az volt az érzésem, hogy a költészetet a gyerekek nyuzására találták ki. S akkor titokban, egyszer beszabadultam az önképzőkörbe, beszöktem oda, ahová csak az ötödik gimnazisták járhattak, és ott egy – ma látom – rendkívüli fiú, aki aztán meghalt a háborúban, egy sorozatot rendezett, ahol is a modern költőket mutatták be. Kik voltak, kik szerepeltek akkor mint modernek? Baudelaire, Rimbaud, Verlaine... Claudelre emlékszem, Francis Jammes-ra, Ady Endrére, Kosztolányira, Edgar Allan Poe-ra... Kivéve egy-kettőt, saját korukban lényegében margóra szorított költők voltak, mégis a gyerekek belecodálkoztak abba a zsenialitásba, mely egyszersmind éhhalálra volt ítélve, vagy örületre, vagy elnémulásra, mint Rimbaud esetében. Ezek a sötét sorsok számomra még ragyogóbbá, még érvényesebbé tették a hallott verseket.” (Az emlékezőt az iskola nyomtatott értesítője igazolja; a negyedik osztályban magyar irodalmi tankönyvként valóban Arany-Lehr *Toldi*-ját használták.)

A fiatal diák valósággal megmámorosodik a versektől. Megérti, hogy mi a költészet lényege. „És egyszeriben kiszínesült a világ.” A *Romlás virágai* költőjéért rajong. Egy ideig folytonosan az ő verseit olvassa. Majd Paul Valéry következik. Megismeri Rilke költészetét, és elkápráztatja. Aztán a drámaírókat veszi kézbe: Pirandellót, Ibsent, Hauptmann-t, Shakespeare-t. Olvasmányai között változatlanul szere-

pelnek a nagy orosz prózaírók: Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov. Nyitott lélekkel, nem kritikusként olvas. Figyel és átél mindent, önmaga gondolatait, vágyait keresi olvasmányaiban. A szavak még máséi, az érzések kölcsönöztek, de a remekművek önmaga mélyebb megismeréséhez segítik. Rövid ideig tart ez a minden szellemi értéket habzsoló, hidegrázásos korszaka, de roppant intenzitással falánk. Jóval később – a háború után – majd halványul tisztelete a francia szimbolisták iránt, meglátja Baudelaire-ben a „művészies”-t, fölismeri Rilke költészetében az artisztikus vonást, s Ady modora sem vonzza már, de amikor több év múlva, élete végén *Ők* címmel saját versmondásában hanglemezen idézi föl legkedvesebb költőit, ifjúkora nagy költő-eszményeitől választ szövegeket. Kiket szólaltat meg ezen a lemezen? Blake, Poe, Hölderlin, Rilke verseit, a Bibliát, a magyarok közül Vörösmartyt (*Előszó*), Kosztolányit (*Halottak, Szeptemberi áhítat*), Babitsot (*Ősz és tavasz között*). Több száz kedves költője közül válogatva azokat a műveket idézi, „amelyek ifjúkori eszmélésem idején rányitották szememet a költészet közléseken-túli közléseire. Megannyi hajnalcsillag ők, de úgy, hogy sugarukban a befejezés is ott van már.”

Költői megszólalásához a döntő indítást Adytól kapja: „ő volt az, aki fölnyitotta szemem a költészetre.” Előbb csak hallja verseit, majd maga is megpróbálkozik szavalással, végül tollat vesz kezébe, és papírra teszi első verssorait. „Tizenhárom éves koromban hallottam először Ady-verset szavalni az önképzőkörben. Hatására, shakespeare-i kifejezéssel, úgy döntöttem, hogy költő leszek. Az ember kamaszkorában a legmeggondolatlanabb.” További ösztönzést majd az önképzőkörtől kap, előzőleg azonban szólni kell egy, a család életében bekövetkezett tragikus eseményről.

1931-ben, amikor fia az első gimnáziumba lép, az apa Balatonkenesén telket vásárol, és kis nyaralót építtet rá. Ettől kezdve a család a nyári vakációkat a tó partján tölti. Pilinszky korai költészetének számos mozzanata, tárgyi eleme, a part, a hab, a tó, a víz, az öböl, a hajókürt motívuma innét, a balatoni, diákkori nyaralások emlékéből származik. Az esti tó, a víz, az öböl, a hajó dudája már első nyomtatásban közölt versében, az *Anyám*-ban jelen van. A Balatonhoz köti az első szerelem emléke is. Apja, aki az első világháborúban gyomorfekélyt kapott, sokat kínlódott betegségével. 1937 nyarán Budapesten megoperálják, de a műtét után – ötvenegy éves korában – meghal. A két testvér, Jancsi és Erika – aki édesapja halála előtt egy hónappal ment férjhez – a Balaton mellől utaznak föl a temetésre.

Apjához furcsa, ambivalens érzés fűzte. Szerette, tisztelte, fölnézett rá, de félt is tőle. A magára maradt édesanya egyedül neveli föl gyermekét. Apja elvesztése után a kisfiút csupa nő veszi körül: anyja, nővére, három nagynénje. Most még nagyobb ragaszkodással fordul anyja felé, de az anya nem adhatja meg fiának azt, amit csak apjától remélt. Az apjához fűződő, a szigor jegyében fogant, s érzelmileg át nem élt kapcsolat befejezetlen, kibontatlan marad. Halálával az apa végérvényesen kilép a fiú életéből, s ami most anyjához fűzi, egészen más jellegű érzés, mint amit apjától várt. Apja halálával mély lelki megrázkódás éri: zárkózottabb, ingerlékenyebb lesz, s tanulmányi eredménye is átmenetileg romlik.

Hogyan dolgozta föl Pilinszky pszichéje az apja elvesztése okozta megrázkódást? Ő maga erről sosem beszélt, sosem irt, jobbára jelzésekből, távoli utalásokból, kortársak emlékezéseiből tudunk rá következtetni. Eleinte a gyász velejárója nála is a fájdalmas hiányérzet, a nyomott hangulat, a melankólia. Aktivitása, a külvilág iránti érdeklődése csökken, befeléforduló, érzékeny lesz. De csakhamar sikerül túljutnia a gyász okozta mélypontra, legyőzi kisebbségi érzését, s képes helyreállítani, sőt továbbfejleszteni személyiségét. Ugyanakkor apja halála sok tekintetben életre szólóan meghatározta az emberekhez és a világhoz való viszonyát, egész egyéniségét. A halott apa fiára hagyta a fokozott érzékenységet, az önvád, az önleértékelés, az elviselhetetlen büntudat érzését, a rengeteg gátlást, a depresszióra való hajlamot, amely akkor is kísérti, amikor az időben egyre jobban eltávolodik már a tragikus eseménytől. S az árvaság állapota motiválja, táplálja szeretet utáni sóvárgását is. Apja halála után csak az elképzelt minta maradt benne, a vágy a viszonzott szeretet után, amit a későbbi csalódások és keserűségek tovább fokoznak benne.

(Folytatjuk)

JÉKELY ZOLTÁN KOLOZSVÁRI TESTAMENTUMA

II. Dózsa-unokák sereglése

A kolozsvári *Képes Újság* (főszerkesztője Nagy István) 1945 nyarán körkérdeéssel fordult az írástudókhoz: „Mit dolgozik az erdélyi magyar író?” A megkérdezettekéről (az 1945. augusztus 1–15-i, 6. számban: Asztalos Istvánról, Horváth Istvánról, Jékelyről, Kacsó Sándorról, Kiss Jenőről, Méliusz Józsefről, Nagy Istvánról és Szabédi Lászlóról) a válasz közlése előtt pár soros jellemzést ad a lap. Jékely Zoltánról a következőt tartják szükségesnek elmondani: „Az emberiség eszményének hirdetője, aki egyedül a szépségben és a békességben látja az ember életének egyedüli értelmét. A »Világosság« irodalmi rovatát szerkeszti.” S a nyilatkozat: „A túlélő tépelődésével és vívódásával éldegelek tovább. Gyakran kísért a nálam érdeesebbek eltűnése, azoké, akik az intézményes emberirtás esztendeiben szörnyen bizonyos vagy bizonytalan sorsra jutottak. Élek, tehát restelkedem. Lehetséges ugyan, hogy ebből idővel valami mű is lesz – egyelőre azonban nagyon Nárásztájéves állapotban leledzem, Tyihonov hősenek formái jó korszakában, akinek alakja a torlóó eseményeket: élményeit folyamatosan feldolgozni s magát művésziileg egyensúlyban tartani nemigen tudó író klasszikus példája... Már-már csak akkor érzem magam annak, aki voltam, amikor valami nagyon különöset, nagyon meseszerűt álmodom.”

Az ön jellemzés találó – és mégis pontatlan. Legalábbis hiányos. Hiszen a nyilatkozat idején Jékely már közel egy éve cselekvő részese a Romániai Magyar Népi Szövetség napilapjában érvényesülő irodalom- és művészetpolitikai, bizonyos vonatkozásban a politikai irányvonalnak. (Jegyezzük ide, a pontosság és a jobb tájékozódás kedvéért a *Világosság* változó ön-minősítéseit Jékely munkatársi jelenléte alatt; 1944. október 18.–december 5.: az erdélyi magyar dolgozók lapja; 1944. december 6.–1945. január 31.: az erdélyi magyar nép lapja; 1945. február 1. és május 12. közt csak ez olvasható az újságcím alatt: „Mindent a győzelemért”; 1945. május 13.–július 18.: a romániai magyar nép lapja; július 19.–augusztus 19.: a romániai magyar nép politikai napilapja; 1945. augusztus 20-ától válik hivatalosan a Romániai Magyar Népi Szövetség központi napilapjává. Ezekben az években mindvégig Balogh Edgár a főszerkesztő, bár 1945. március 7-ig Nagy István neve is szerepel, felelősként.) Jékely publicisztikai jelenlétét csak 1944. december 17-től jelezhetjük a *Világosságban* (költoi megszólalása után majdnem két hónappal), ám erre a legfőbb magyarázatot – Nagy Istvántól idézhetjük. Ő írja ugyanis a hangadó, az írók számára is teret nyitó cikket a lapban, 1944. november 26-án (*Szorítsunk időt az irodalom számára is*); a felszólítás, a felkérés félreérthetetlen: „most már elérkezett az ideje, hogy irodalompolitikával is foglalkozunk”. És még ugyanebben a lapszámban, sőt ugyanezen az oldalon találunk egy másik – immár az irodalmi szerkesztőre és kezdő irodalompolitikusra, Jékely Zoltánra valló közleményt is: a *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon 1514-ben* tulajdonképpen dokumentumközlés, ám a néhány soros bevezető Jékelyt sejteti (mielőtt a *Termés* szerkesztője – s a kolozsvári Egyetemi Könyvtár alkalmazottja – lett volna, hosszabb tanulmányúton járt Olaszországban!); „Brutus János Mihály olasz humanista, Zápolya Jánosnak, az 1514-es jobbagyfelkelés leverőjének udvari történetírója jegyezte fel »Magyar História« című munkájában Dózsa György híres ceglédi beszédét, melynek főbb részeit közöljük itt Márkos Albert kolozsvári unitárius kollégiumi könyvtáros új fordításában. A fordítás eredetileg a Ter-

més folyóirat számára készült, azonban a fasiszta cenzúra miatt nem jelenhetett meg.” (Szabédinek is bizonyára szerepe volt a *Termésben* előkészített közlésnek.)

Nem sokkal később Jékely visszatér a Dózsa-kérdésre, egy friss könyvkiadói esemény kapcsán: a kolozsvári magyar művelődési életet mondhatni az új hatalomváltás első pillanatától szervező Józsa Béla Athenaeum kiadásában (amelynek épp ebben a periódusban vezetője Szabédi László), illetve a Méhkast, a Móricz Zsigmond Kollégiumot, a Lepage könyvkereskedést, az ARLUS-t (a Román–Szovjet Baráti Társaságot) stb. nevezve meg kiadójának, egyre-másra jelennek meg történelmi-művelődéstörténeti vonatkozású kis füzetek; az új hagyománykeresésnek ebben a pillanatában szerkeszt Dózsa-számot a *Magvetőben* Szabó István fiatal kolozsvári diák, az erdélyi magyar falu számára. *Dózsa-unokák sereglése* címmel méltatja (1945. január 25-én) Jékely ezt a kiadványt, Ady Endre 1906-os Dózsa-szobor felállítását követelő cikkéből indulva ki. Végigkíséri az olvasót az alkalmi antológián, és kommentálja az írói jelenléteket – a XX. századiaktól visszafelé. „Az elsikkadt, tervükben megölt Dózsa-szobrokat csak egy-egy költő felrázó célzatú, de pusztaságba haló verse igyekszik helyettesíteni, Ady Endre, Juhász Gyula és Illyés Gyula fájdalmas és dühödt szözei.” Idézi Horváth Istvánt, „a parasztkirály kései lelki ivadékát”, utal a gyűjteménybe szintén felvett Kós Károly-műre, a *Budai Nagy Antalra*. „Így kerülnek e kis füzetben egymás mellé a korai erdélyi szabadsághősök, románok és magyarok alakjai, mintha csak sugalmazni akarnák a román–magyar egymásrautaltság mai erdélyi követelményeit.” E sereglést Cosbuc híres verse (*Földet nekünk!*) és „román népversek egészítik ki, olyanok, melyek mindegyike annak bizonyítéka, hogy ezen a földön a népek sorsa azonos”. Azok a költők és műfordítók (Ács Károly, Kibédi Sándor, József Attila, Áprily Lajos, Kádár Imre) szólalnak meg újra itten, akik valaha, még a 20-as és 30-as évek folyamán, hinni mertek a román–magyar közeledés szellemi megalapozásának fontosságában.”

A magyar történelem és irodalom forradalmi hagyományait tudatosan keresi, ébreszti Jékely a *Világosság* hasábjain. Előbb egy érdekes irodalomtörténeti apróságot ad elő anekdotikusan, az 1944. december 17-i lapszámban (*Táncsics Mihály Kolozsvárt. A népszabadság apostolának esete az erdélyi cenzúrával*), a karácsonyi számban azonban már nyílt irodalompolitikai eszmefuttatással áll a közönség elé. Az *Írók a szabadságtól alatt* (1944. december 24.) Petőfi-mottóval indul – soha nem volt nagyobb Petőfi-kultusz, mint 1944 ősze és 1948 között Erdélyben! –, természetesen A XIX. század költőivel. A mottóválasztást alighanem belső indíték, derűlátás-szükséglet, önbuzdítás is magyarázza – gondoljunk Jékely 1944–45-ös verseire! (A második szakaszt idézi: „Pusztában bujdosunk, mint hajdan / Népével Mózes bujdosott, / S követte, melyet isten küldé / Vezérül, a lángoszlopot. Újabb időkben isten ilyen / Lángoszlopoknak rendelé / A költőket, hogy ők vezessék / A népet Kánaán felé.”) A költő megkülönböztetett társadalmi-közéleti szerepét Jékely magyar sajátosságként tárgyalja, de hozzáteszi, hogy a román irodalomban is hasonló jelenség figyelhető meg. Adyval kapcsolatban szól „az elnyomott más nemzetbeliek érdekében” megnyilatkozó költőkről (ezekben a sorokban vagy szövegezési zavar, vagy lényegi tisztázatlanság is kísért.) József Attila verse, *A Dunánál*, Medgyes Lajos ekkoriban sokat emlegetett (a Magyar Népi Szövetség pályázatának eredményeképpen meg is zenésített) XIX. századi *Békeszózata* alkalmat ad a cikkírónak a „dunamedencei hivatástudat” kiemelésére. Ezután következik a karácsonyi Jékely-írás önvallomásként olvasható része: „... majdnem minden költő »kifog« egy olyan korszakot, mely hirtelenséggel ráparancsol, hogy az eddigi »cicorászás« helyett vadabb fájdalommal verje lantját”. Csokonait említi elsőként, „de jó példa erre Reményik Sándor is, aki alkata szerint eredendően elefántcsonttoronybeli lélek, akár Rilke – s Erdélyben, ime, a kisebbségi fájdalom költője válik belőle.” Közvetlenül is szól Jékely a nagy trauma, a második világháború utáni bizonytalanságról, a hallgatásról, illetve a megtévelyedettekről és a peccsenyesítőkről – az írói lelkiismeretről, amelynek szavait még többnyire az asztalfiókok őrzik.

Egy lezárandó múlt, a továbblétehető hagyományok és az új közéleti nyitás bizonyult problématickájá 1944 utolsó napjaitól kezdve mind gyakrabban együtt jelent-

kezik Jékely Zoltán publicisztikájában – nemegyszer az állásfoglalás és cselekvés megkövetelte egyszerűsítés kristályosságával. December 28-án vezércikket ír (*A Román Opera megnyitásakor*): „Erdély művészei belátták, hogy elsőrendű kötelességük tettel is kifejezésre juttatni: a fogat-fogért elvnek végleg befellegzett ebben a sokat szenvedett hazában. Megérezték s meg akarják a tömegekkel is éreztetni, hogy az őszinte megbékélésre végre elérkezett a nagy történelmi alkalom.” Régebbi és újabb kapcsolattörténeti példákat idéz bizakodással, azokat a szerencsés találkozásokat, „midőn e két egymás mellé rendelt népet egy-egy ihletteljes estére egymáshoz ölelte a művészet szent internacionalizmusa”. A század elején épült nemzeti színházi, immár közös épületben megnyíló kolozsvári Román Opera első előadását köszöntve szép együttműködést, felhőtlen jövőt álmodik: „Népeink emberséget hirdető fiai, a szellem békés katonái fognak itt ma s remélhetőleg a jövődében is, meg-megszólalni. Bartók Béla Román táncai, Bretán Miklós Ady-dalai, Madách Tragédiája románul, Caragiale- és Blaga-darabok jelennek majd meg, s a bíborfüggöny előtt áhitatgerjesztően lendül Gheorghe Enescu vagy Kodály Zoltán karmesteri pálcája...” (Három nappal később „színházi naplóban” is beszámol az esemény politikai és művészeti jelentőségéről, a kritikailag megörökítendő egyéni és közös érdemeikről – a „Bretánok”, Takáts Paula, Kallós József, Rónai Antal és a többiek teljesítményéről.)

A nagy cél érdekében Jékely igencsak lelkiismeretesen vállalja az „aprómunkát”: figyelemmel kíséri a román lapokat, az irodalmi és a művészeti, különösen a színházi élet történéseit. Ebből a kezdeti román, illetve román-magyar szemlézésből két cikket idézzük. Egy bukaresti szakszervezeti újságban megjelent nekrológ alapján a mindmáig ismeretlen, „magyarnak született, de románul író” munkásköltőről, Sárvári Józsefről emlékezik meg (1945. január 18.). Tudatában van a téma kényes voltának. „Érdekes szociológiai feladat volna – utal a kérdés személyen túli jelentőségére Jékely – az eredettől kezdve pályája végéig felgöngyöltetni ennek a különös jelképpé vált magyar munkáséletnek alig látható szárait, meg-megállapodni egy-egy állomásán s belemélyedni abba a sorsba, mely – tudjuk – néhány emberöltő óta oly sok erdélyi magyar közös sorsa.” Sárvárit a szocializmus közössége emelte ki „a megvetett »boanghen» sor”-ból. „Ezen a közösségen belül találta meg, a maga módján, elhivatását: magyar szabadságharcos költők műveinek román nyelven való tolmácsolását, hogy a két civakodó és nacionalista jelszavak drótsövényével elválasztott népet egymáshoz vigye és siettesse várva-várt megbékélésük folyamatát.” Ezt a vállalat Jékely oly jelentősnek tartja, hogy „szerény belépőül” szolgáló művei alapján Sárvárit nagylelkűen betessékeli „a Medgyes Lajosok, Ady Endrék és József Attilák Pantheonjába”. – A másik cikk egy Caragiale-bemutatóról szól. A kolozsvári Városi Színházban románul előadott *Megtörülés* (azaz a *Nápastá*) a kritikus szerint „a román néplélek balladás tárnáiból hozta fel” ezt a tüzes fényvel ragyogó ékkövet, „s távolról sem a korabeli párizsi hamis ékszerbörzén vásárolta”. Caragiale drámai művét Jékely élesen állítja szembe a népszerű bulvárdarabokkal – amelyek ellen mindvégig sikertelenül hadakozik a kolozsvári magyar színház kritikusaként, s a jeles román szerzőt Móríc Zsigmondhoz, sőt Shakespeare-hez méri. („Ez az a darab, melynek megfelelőjével a népszínművek álnépies bódulatában tobzódó magyar századvégiség adós maradt egészen Móríc Zsigmond fellépéséig.”) Nem csupán közéleti megfontolásból, hanem művészi meggyőződésből is fakad tehát a magyar olvasókhöz, tanárokhöz, diákokhoz címzett figyelmeztetése: „Az első román klasszikus előadást minden románul tudó magyar s főleg középiszóláink figyelmébe ajánljuk.”

Az irodalompolitikai nyitás befelé irányuló dokumentumainak egyik legfontosabbikát épp az idézett színíribírálat tözsomszédságában találjuk. *Hol vannak a magyar írók?* – teszi fel a kérdést Jékely a *Világosságban*, 1945. február 13-án, sokkal tágabb ölelésben, mint Jancsó Elemér tette (még 1944 decemberében, csupán az háború végén, úgy tart igényt Jékely Zoltán arra, hogy szemlét tartson a magyar írók fölött. A költő-szemlézőt nyilvánvalóan a „bűnös nép”, a „fasiszta nemzet” akkorta gyakran hangoztatott hamis állításának megcáfolása ösztönzi, amikor siet leszögezni: „A magyar írók egyáltalán nem vállaltak közösséget azzal a kormányzattal, mely az országot okatlan háborúba sodorta. Lettek légyen bármilyen: világnézeteket

vallók, a szovjet birodalom ellen egyetlen valamirevaló írónk se mártotta tintába a tollát. A márciusi német megszállás idején a legtöbben hanyatt-homlok követték volna francia kartársaik példáját, s valami szomszédos baráti országba vagy egyenesen a világ végére menekültek volna – de hol volt az a baráti ország, mely magyar emigránsokat nem szolgáltatót volna ki? Magyarországra akkoriban körös-körül ellenséges indulatú, ugrásra kész hatalmak vigyáztak. Az írók tehát – tehettek volna mást? – elbujdostak, vagy akiket nem fenyegetett közvetlen veszedelem, a maguk módján igyekeztek menteni a menthetőt, esetleg gyötrő tépelődésben lapultak.” Az olvasók érdeklődésére való tekintettel sorra veszi az egyes írókat. Hogy miért kezd a számbavételt éppen Tamásival, az már az első félmondatból kiviláglik. („... az erdélyi irodalom vezéralakja, Tamási Áron, az októberi napok idegörlő, eszeveszett zürzavarában, a személytelen elkallódás veszedelme elől menekülve, október 9-ének reggelén, egy autóbusszal, mely a Király utca 14. számú ház kapujából indult, Heszke Béla társaságában, Pest irányában, elhagyta Erdély fővárosát. A napokban, Debrecenén át érkezett pesti hírszerint, szerencsésen átvészelte a budapesti rém-napokat.”) Veres Péter, Zilahy Lajos, Kovács Imre, Darvas József, Kállai Gyula, Márai Sándor, (a Baumgarten-díjas, *Tükör*-szerkesztő) Révay József, Szabó Zoltán, Illyés Gyula hollétének, pillanatnyi státusának rövid jellemzése következik (érdekes, Jékelyre és a *Termésre* jellemző a névsor!), majd jönnek zömmel az erdélyiek: Benedek Marcell („tán minden író közül leghamarabb érte meg a változást: Kisbaconban, még szeptember folyamán”), Tompa László, Molter Károly, Szemlér Ferenc (a *Népi Egység* szerkesztője), Kacsó Sándor („érthetetlen és igazságtalan eljárás következtében – idestova hat hónapja – senyvedt a tircuzsiu internálótáborban”), Szentimrei Jenő (Mátyásföldön lemaradt a hadseregétől), Gaál Gábor (mint katona nyugatra sodródott), Kós Károly („főleg az EMGE újjászervezésére fordítja fáradhatatlan energiját; ez újabb varjúnemzetiséges idők még nem váltottak ki belőle szépirói megnyilatkozást. Messze földön híres sztánai Varjúvárat a környékbeliek irtózatosan megdúlták, berendezését, muzeális értékeit széthordták, elpusztították”), Bartalis János, Kovács László, Berde Mária, Nagy István („az idők követelményeinek megfelelően, eddigi magatartásához következetesen, minden erejével belefeküdt a mozgalmi élet szervezésébe; »műzsái« azonban e nagy szellemi csata zajában egyelőre hallgatnak”), Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Szabédi László (franciánán, „de még más intézmények is gyakran látják apácaicserejánosi arcélét”), Kiss Jenő (az EMKE újjászervezésével foglalkozik), Bözdői György után ér Asztalos Istvánhoz (röla még nincs hír 1945 februárjában); Horváth Istvánnal, Hegyi Endrével és az akkori fiatalokkal, Derzsi Sándorral, Létay Lajossal, Jánosházy Györggyel, Ficzy Dénessel zárja e ma sem érdektelen mustrát. (Természetesen csak izelítőt adtunk jellemzéseiből.)

Gaál Gábor, a két világháború közötti *Korunk* szerkesztője, a szocialista alapon újjászerveződő irodalmi élet irányításának várományosa majd csak tova októberben érkezik haza, nyugati hadifogságból, az itthon levők – és köztük nem utolsósorban Jékely! – azonban nem ülnek tétlenül. Kevéssel az idézett „számvevő” Jékely-írás után, a *Világosság* 1945. április 18-i számában hirfej közli, hogy a kolozsvári magyar írók értekezletén elhatározták „egy írói szövetség” megalakítását és irodalmi folyóirat létrehozását. „Az értekezleten ideiglenes ötös bizottság alakult. Tagjai – Szentimrei Jenő, Nagy István, Szabédi László, Kiss Jenő és Jékely Zoltán – elvállalták a kolozsvári írók megszerzésének végrehajtását s a többi erdélyi városban élő magyar íróval, valamint a Román Írók Szövetségével való mielőbbi érintkezés-keresést.” Megindult tehát „Erdély szertehullott irodalmi életének összefogása”, demokratikus alapon. A következő lépésről Derzsi Sándor cikke számol be (*Szervezkednek az írók*. Világosság, 1945. május 9.): május 6-án ugyancsak Kolozsvárt gyűltek össze a magyar írók az ország minden részéből, és kimondták a Romániai Magyar Írók Szövetségének megalakulását. Figyelemre méltó az elvi indoklás: „Románia magyar írói hitet tettek, hogy együtt akarnak élni, közös arcvonalon akarnak harcolni a velük együtt élő román írókkal, népeik testvériségének teljes megvalósításáért az általános országos keretben. Ezért viseli a »romániai« jelzést az írói szövetség, amelyik magyar. Magyar mivolta pedig nagy feladatot hordoz magában. A hidverés fel-

adatát Magyarország felé. Annak a hídnek a megalkotását, amely Magyarországot és Romániát örök testvériséggel fogja egymáshoz kötni. Nem elszigetelő hát a »romániai« jelző, hiszen a »magyar« jelző hidvérese messzemenő távlatokat nyit a jövődbe, amikor a világ összes magyar íróit magába foglaló írói közösség határokon felül és azoktól függetlenül fog kezet nyújtani más nemzetek hasonlóképp gondolkozó íróinak, hogy elől járjanak a népek testvériségének a megvalósításában.”

Jékely irodalompolitikai-irodalomszervezői szerepének megértéséhez, légkörteremtő szerkesztői munkájának értékeléséhez ismernünk kell korai interjúit, amelyek ugyancsak előzményei a korszerű intézményteremtésnek. László Gyulával, a kolozsvári egyetem régész professzorával (a *Termés* munkatársával) egyrészt kijevi tapasztalatairól, a múzeumszervezésről, másrészt saját tudományos munkájának távlatairól beszélget el a riporter (1945. április 1.). „Román–magyar megértés nélkül nincs tárgyilagos Erdély-kutatás” alcímet visel az interjú utolsó része. „A magam területén – nyilatkozza László Gyula – igyeksem a tudományos munkaerkölcs magasrendű szolgáltatára s meggyőződésem, hogy már egyszerűen ezzel a ténnyel adva van az ugyanilyen szellemben dolgozó román kollégákkal való megértés és munkatársi viszony. Én az én népemén át figyelem az ember kibontakozásának természetrajzát, kollégáim pedig a magukén. Meggyőződésem, hogy eredményeink egyezni fognak. Ahol eltérés lesz közöttünk, ott vagy a más környezet és más társadalmi fejlődés okozta erős dialektikus eltérésekből adódik vagy pedig abból, hogy közöttünk közül valamelyik tévedett. Ez utóbbi esetben egymás munkatársi megsegítése olyan légkört teremthet, amelyből két, egymásra utalt népünk figyelő fiai is meg kell értsék, hogy valami olyan történet közünk, ami egyedül méltó az új társadalomban a valóság kutatására hivatott emberekhez.” Jékely így összegezi a beszélgetést: „Megköszönjük a fiatal tudós felvilágosításait. Valóban, felvilágosítások voltak: a tudományos becsület, hit és értelem sugarai. Mintha Körösi Csoma Sándor lelkével találkoztunk volna.”

A másik interjú – már elkészültének tényével meglepő. Hiszen Jékely Zoltánnak vajmi kevés köze lehetett korábban Gergely Sándorhoz. És mégis, valami összeköti ezt az 1945. április 5-én közölt beszélgetést a László Gyula-interjúval: mindkettőben a jövő keresése a döntő, ezen belül a szovjetunióbeli tapasztalatokkal rendelkezők vállalása. Jékely nem titkolja magatartásának kettősségét a Kolozsvárra látogató Gergely Sándorral szemben. „Nagy tanácstalanságunkban orákulum módjára kerestük fel, hogy egyet-mást kérdezzünk tapasztalatairól s útbaigazítást kérjünk a jövőre.” Távolgágtartás s talán némi önironia is kiérezhető ebből a mondatból, amelyet a megkérdezett eléggé objektív bemutatása követ. A riporter elmondja, hogy Osvát Ernő nem szeretett Gergely írásainak „proletárságát”, de állandó harcban állott Gergely Sándor Kassákkal is, Móricz Zsigmonddal viszont mindvégig jó kapcsolatban volt. „Gergely Sándornak egyébként az a véleménye, hogy ő is magában hordozta a magyar írói tragédiát: bizonyos társadalmi szűklátókörűséget, mely az egész magyar író-társadalmat is determinálja és idő előtt való kátyúba jutással fenyegeti a legáradóbb tehetséget is.” E bevezetés után Jékely felteszi Gergely Sándornak a kérdést: „Hogyan képzeli mármint Erdély, eme különleges történelmi és néprajzi adottságokkal megáldott országrész íróinak szervezkedését?” A vendég azt tanácsolja, hogy „alakítsanak minél hamarabb egy erdélyi magyar írói szövetséget, mely mint alosztály kapcsolódjék bele a Romániai Írók Szövetségébe, de ugyanakkor tartson fenn legtekintetesebb együttműködést a Magyar Írók Szövetségével is. Érthetetlen, hogy erről egyáltalán beszélni kell, már régóta meg kellett volna e szövetségnek alakulnia. Valamint azt is furcsállom, hogy Erdélyben nem került a kezembe irodalmi folyóirat, amikor itten a technikai eszközök is sokkal inkább rendelkezésre állanak, mint például Magyarországon és az erdélyi sorsban is sokkal bátrabb fejlődést vívtak ki, kisebbségi elnyomottságban is, a szellemi életnek, mint a magyarországiak.” Beszámol Gergely azokról az élményeiről is, amelyeket magyar hadifogoly-táborokban szerzett; 25–30 éves erdélyi emberek politikailag-társadalmilag érettebbeknek mutatkoztak, mint a máshonnan odakerült idősebbek; az erdélyi szellemi életben ezt az energiát kellene felhasználni. (Az interjú többi része tájékoztató jellegű: a diósgyőri parti-

zánmozgalomról, a szovjet irodalomról, Gladkovról, Alexej Tolsztojról, Kuprinról, Szimonovról nyilatkozik.)

Jékely – és a *Világosság* – figyelme egy pillanatra sem kerüli el a tegnapi társak életét, munkáját. Tanulságos szemleciikket ír a *Szabad Szó*, a Magyar Nemzeti Párt lapja alapján, *Írók az országvezetésben* címmel. Innen sem hiányzik a politikai betájolás: „Egy megveszekedett eszmei frazeológia dadogói és demagógjai, a »vérvalóság« és más hibbantság megszállottjai az ingatag magyar tömegeket ostoba és gyalázzal végződő háborúba szédítették.” A haladó szellem emberei hallgatásra, bujdosásra kényszerültek. A megújuló országot vezetni hivatott nemzetgyűlésbe most olyan írókat és tudósokat jelölnek képviselőnek, mint Kovács Imre, Darvas József, Szabó Pál, Ortutay Gyula, Supka Géza, Bölöni György, Illyés Gyula, Veres Péter; Szentgyörgyi Albertet, Bartók Bélát, Vámbéry Ruzsümet a Nemzeti Kormány hívta meg a nemzetgyűlésbe. Jékely kommentárja e hírhez: „Íme, az íróknak és művészeknek – kissé kései rehabilitálása eredményeképpen – végre lehetővé tették, hogy közvetlenül befolyásolják az országvezetést. Megadatott nekik, hogy hazájuk romjain, Kölcsey Husztjának biztató végszavait jelszól véve, a reakció fő-fő kerékkötőtől megszabadulva, népük roncsolt hajóját csendes és békességes vizekre vezessék.” Ezt az inkább politikai, mint irodalmi tájékoztatást ugyanennek az évnek a végén, a *Világosság* karácsonyi számában részletekre is rávilágító ismertetés egészíti ki (*Virág a tört derekú cseresznyefán*). Ezúttal Ady-mottót választ Jékely: „Az élet, ez az eltört derék, / Kigyós örömmel üti fel fejét.” Egy rom-irodalom hangulatképét vázolja fel, helyenként költői erővel. „A magyarországi író manapság kísértétként kóvályog egykori lakása romfalai közt, könyveinek és bútorainak hamvában gázolva, mint Márai Sándor, vagy a háború névtelen katonaaáldozatainak sírjára tereget egy-egy szál virágot, mint Illyés Gyula...” Darvas József „nagy könyvét” (*Város az ingoványon*) méltatja, ír a Moszkvából visszatért írók tapasztalatairól, ismerteti Zilahy Lajos politikai szerepvállalását, józannak minősíti Barabás Tibor cikkét „a megreformált” *Új Idők*ben a három irodalmi irány egymás mellettiségéről, kiemeli Tamási Áron írását egy színházi hetilap hasábjairól („melyekben Tamási a messziről jöttek csodálkozásával csóválja fejét egy s más színházi jelenség ügyefogyottságán”). A legérdekesebb e szemlében a szintén Erdélyből elszármazott és ugyancsak a színházi lapban publikáló Török Sándor kritikai gondolatainak hangsúlyozása; Török „a fölényes humorista csipkelődéseivel rúgtat neki úgyszólván hétről hétre a világnézeti kizárólagosságot hirdető irodalmi és művészi berkek túlzásainak.” Visszaulva Barabás Tibor cikkére, Jékely sokat sejtetően jelenti ki: „Mi innen, 500 kilométer szűrőjén át, mindkét hangot szükségesnek és építőerejűnek tartjuk.”

A kritikai szemlézéssel is az építést szolgálja Jékely a *Világosság*ban, hosszabb-rövidebb, olykor csak szignóval jegyzett vagy névtelenül maradt recenziókban. A Józsa Béla Atheneum kiadványai (Petőfi, József Attila, Nagy István, Jordáky könyvei) mellett sort kerit „vidéki” megjelenésekre csakúgy (például Vasvári István Nagyváradon kinyomatott verskötetére), mint Budapestről vagy Bukarestből érkező folyóiratokra, irodalmi, színházi, képzőművészeti eseményekre. Az „Új Szellem” címmel 1945 februárjában megindított tájékoztató művelődési rovatot nemegyszer ő jegyzi, de az aláíratlan közlemények mögött is gyakran őt sejtethetjük. Jegyezzünk ide egy 1945. június 3-i hírt: végleges címet kapott az új, irodalmi lap; az *Utunkat* Szentimrei Jenő, Berde Mária, Jékely, Nagy István és Szabédi László szerkeszti; hetente kétszer, kedden és pénteken van hivatalos fogadónapja a szerkesztőségnek és kiadóhivatalnak (a főtéri sajtóklub helyiségében); az első szám előreláthatólag június közepén jelenik meg (Asztalos István, Balogh Edgár, Benedek Marcell, Horváth István, Janovics Jenő, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, László Gyula, Nagy István, Szabédi László és Tompa László írásaival).

A terv, a kéziratok, a rajzok végül is az irattartókban maradnak – még jó egy évig a *Világosság* az a műhely, ahol az irodalmi és a művészeti élet fontosabb eseményeit számon tartják, sőt részben szervezik őket.

Jékely Zoltánra, a *Világosság* irodalmi és művészeti rovatvezetőjére, a költő-publicistára tehát nagy munka vár.

Egy verseskönyvvel kezemben

Kálnoky László halálára

*Jött a hír, hogy beteg, hogy a
Balaton mellől haza kellett mennie.
Aztán, hogy kórházba került.*

*Pár száz kilométerre innét egy agyongyötört test,
kezemben meg egy gyönyörű könyv
ilyen sorokkal:*

*„Ne hidd, hogy odatúl találkozunk,
én sem hiszem. A végtelen időben
nem ismétlődik kétszer ugyanaz.”*

Vagy:

*„Ki tudja, hova lett H. Sz.,
a csetlő-botló versfaragó?*

*Ki tudja, mit csinál
valahol a seholban?”*

Vagy

*„De H. Sz. mélyen alszik, mozdulatlan.
‘Halott szegény’, – mondja a tiszt a hölgynek.
S továbbmegy a hajó.”*

*Pár száz kilométerről is láttam szemét:
ilyen szelid szemmel az iszonyúba,
ilyen nyugodtan . . .*

*S nemsokára a rideg közlemény:
„Kálnoky László költő 73 éves
korában elhunyt.”*

*És itt e gyönyörű könyv,
most már kőbe vésve minden sora,
nincs egyetlen szaván se változtatni mód
az idők végezetéig.*

*Ó, hogy ma is születnek
(született most is, szült a költő) mítoszok!
Magát szülte mítosszá furcsa módon,
a szokással épp ellentétesen:
megkicsinyítve, elrontva személyét
szinte a teljes tagadásaig,
fogyasztva holmi
„elűszó dallammá”
amely, bár „disszonáns, de mégis fülbemászó”.*

*S ez a Kálnoky-dallam,
ez az „elűszó, disszonáns, de mégis fülbemászó”
és ez a többé-semmi-költő,
íme,
mítosz lett, mítoszunk lett:
magyaráz, egybetart, vezet, vigasztal,
röviden: van, van – létezik javunkra,
és lesz, lesz – létezik javunkra,
legalább úgy, ahogy a víz, a föld s a levegő.*

Kálnoky László ravatalánál

Mi példázhatná szebben a szellem megváltó erejét, mint Kálnoky László pályája? Hiszen nála aztán igazán nemcsak célszerű kép, hogy „fölfelé megyek vánszorogva belső hegyomlásom görgetegén”. Ez a „belső hegyomlás” benne gorombán fizikai valóság volt. Naponta érezhette a szívósan védekező szervezet folyamatos roncsolódását, a ziháltató kapaszkodó irgalmatlan légszomját. Az elháríthatatlan betegség akárkit csüggedésre, megadásra bírhat. Kálnokyt is meg-megkísértette (ott van a nyoma a verseiben is) a kór ostromgyűrűjében egyre szűkebb körbe húzódó élet mozdulatlanságra, tetszhalott várakozásra indító tudata. De végül is mindig „fölfelé ment”, ha vánszorogva is, újra és újra talpra állt. Nehéz élete tele volt a testi- lelki feltámadás csodáival. Bizonyos, hogy nemcsak elpusztíthatatlan szíve segítette, hanem az a valami is, amit közönségesen léleknek szoktunk mondani. Konok türelemmel, aszkétaszigorral, mindig egyensúlyba álló kedéllyel menekítette jobbik részét „a hús túl romlandó sövénye” mögül a – mondhatom-e másképp? – romolhatatlan művekbe.

Mennyire rávall, hogy már jó ideje mondogatta: tíz kötetem lesz, még be kell fejeznem a tizedik kötetemet. Néhány nappal a halála előtt gyenge hangon, de az elvégzett munka érezhető örömeivel jelentette: kész vagyok a tizedik kötetemmel. Vannak emberek, nem mindennapi emberek, akik valahogy hasznukra tudják fordítani az állandó fenyegetettséget. Akiket a közvetlen életveszély nagy teljesítményekre sarkall. Akik a közelében voltak, tudják, tapasztalták, milyen józanul vette számba a lehetőségeit, milyen szenvtelenül mérte fel életének „az orvostudomány mai állása szerint” várható hosszát. Nagyon kurtára becsülte már három-négy évtizeddel ezelőtt is. Nem rémülten, nem is színpadiasan. Olyan tárgyszerűen, ahogy a verseiben is. Mert ugyan minden sorában érzik szenvedélyes személyes jelenléte (éppen a szenvedély hevét tudta a vers legfontosabb elemének), érzik az önmagát is a hideg értelem éles műtőfényébe állító kívülállás is. Nemcsak a világot, közvetlen és távolabbi környezetét, az örökkévalóság színe előtt megállított pillanatot kietlenségét, az emberi és az anyagi-biológiai történelem mindig fenyegetéssel terhes körképébe fonódó emborsorsot, a tartalmukat, jelentésüket vesztett tárgyakat, helyzeteket, az elsilányuló, elszívargó életet – irgalmatlanul éber, tárgyilagossággal nézte önmagát is. Mintha egyszerre két tudata működött volna. A szenvedésnek kiszolgáltatott – és a szenvedést átvilágító, az anyagból a salakot kiegészítő, a csak a katartikus műre figyelő.

Mert mindig szorongatott helyzetben írt, nem engedhette meg magának a rögtönzést, a félreérthető beszédet.

Úgy nézd a jelenségeket,
mint ahogy a be nem kötött szemű fogoly
látja a fákat, bokrokat
egy pillanattal a sortűz előtt.

– ajánlotta magának munkamódszerül. Pillantása egyszerre fogta át az egészet és az egészre mutató, mindig mélyen belérögződő, kinagyított részleteket. Mindig a végső, a végleges számvetés kényszerében. Ritka céltudatossággal vitte tökélyre eredendő hajlamait. Már az Árnyak kertjében, a még ködös érzelmekből, elmosódó hangulatokból, gondolatokból szőtt versekben is szembeszökően biztos a megformálás. Gyorsan vetkezi le a feleslegest, kialakul az egyetlen sorból is felismerhető Kálnoky-vers. A már-már rögeszmés pontosság, a forma, a szöveg mértani rendje, a hibátlan arányérzékkel megtervezett tiszta szerkezet, amely olyan jótékonyan fékezi a lírai túláradást. Az olykor múltszázadias, nemesen emelkedett nyelvi anyagot tüntetően prózai, kihívóan száraz, hivatalnokias vagy köznapian nyers elemekkel elegyítő stílus. A sokáig kedvvel művelt mutatványos rímei, amelyek egyszerre tetszenek a mesterséget főlényesen tudó költő bravúrjának és a túlságosan is szép hangzatokon való csúfolódásnak. A kancsalul éles látás, az elrajzolt, a képtelen, a látványt fonákjára fordító és épp ezzel olyan hiteles képek, a vérfagyasztóan mulatságos, magát sem kimélő sötét humor. A bonyolult, mégis olyan természetes iramú versmondattal, amelyben semmi sincs a véletlenre hagyva. Az érzékletes és a fogalmi megejtő ötvözete. Az az erőlködés nélkül emelkedő versív, amelyet a Szanatóriumi elégiáiban csodálhattunk meg először.

De Kálnoky László első olvasására olyan klasszikusan-hagyományosan pontos, tiszta lírája mégis csupa bonyolultság, mögöttes derengés. Csakhogy az ő bonyolultsága nem csinált homály, modernsége nem látványos cifrázat, hanem a vers mélyebb rétegeiben munkáló erő. Verseinek olvasásakor első élményünk a „higgadt fővel” létrehozott rend. De aztán megérezzük a rend mögött a súlyos élmények, indulatok formátlan gomolygását.

Kezdetől fogva van ebben a tagadhatatlanul sötét lírában valami fausti felfelé-nyújtózás, az ember sorsával játszó istenek ellen forduló prométheuszi dac. Nemcsak kételyek szaggatta, fájdalmas hittel sugárzó nagy hitvalló verseiben, a Hamlet elkallódott monológjában, a Letépett álarcokban. Hanem abban is, hogy hisz a szó, a megfogalmazás, az igazat mondás megváltó erejében. Hiszi, hogy ha szavainkba zárjuk a bennünk és kívülünk ólálkodó szörnyeket, valahogy erőt is vehetünk a pusztulás hatalmain. Higgyük így mi is, ez idő szerint még ezen az égitesten barangoló barátai.

KÁLNOKY TÉLEN

A versesnapló margójára

Pontosan tudtuk mindannyian, hogy legalább egy emberöltő óta valamilyen rejtelmes erő irgalma tartja csak életben Kálnoky Lászlót, miközben tehetetlenül szemléljük, hogyan roskasztja lényét, ugyancsak egy emberöltőn keresztül, valamilyen rosszindulata és gonosz ítélet sziklasúlya. Az örökösen kitámadó szenvedély, ahogyan ez verseiből is kiolvasható, a létezés testi-lelki rémségeinek valóságos panoptikumává változtatta életét, de ez a jótékony és megmagyarázhatatlan eredetű élan vital hosszú évtizedeken át a kinok fölé emelte őt, és a kettős feltámadás kegyelmében részesítette. Nemcsak a testi végzet várható klinikai következményeit hatálytalanította jó időre – miután „a sebész kivett hét bordarészt belőlem” (*Szanatóriumi elégia*, 1943) –, de egy történelmi apokalipszis és a személyes élet egymásba nyíló depresszióinak a szakadékaiba zuhant Kálnokynak, aki évtizedeken át „buzgón töltögette vérét idegen szellemekbe” (*A műfordító halála*), a legnagyobb szellemi kielégülést: a költői feltámadás és újjászületés gyönyörét is megadta. S bármekkora együttérzéssel olvassuk is legújabb kötetének (*Egy mitosz születése*. Alcíme szerint pedig *Téli napló 1982–1983*) egyik versében (*Hála*, II. 22.) a rezignált sorokat, hogy „nem valami nagy öröm a rozzant testben duzzadó szellemi erővel sinylődni;” most, a költői pálya földi részének a lezárulása pillanatában bátran kimondhatjuk, hogy ezért a sinylődésért nem akármilyen kárpótlást kapott cserébe a sorstól Kálnoky László. Az élet utolsó szakaszában, az „őszikék” életidejében egy nagy költészet kiteljesedésének az eufóriáját élhette át, amely fölött – s ez sem csekélység! – az őszinte és forró közönség-siker, az igazi, és a költőt joggal boldogító népszerűség fényes napja delett.

Mi pedig, személyének a barátai, de verseinek növekvő számú olvasói is, lassan-lassan kezdjük megszokni, természetesnek és rendjén valónak érezni a Kálnoky-jelenségben alakot öltő valószínűtlenséget, amely alatt az életben maradásnak és a költői kiteljesedésnek a kettős csodája együtt értendő. Kezdjük megszokni ezt a csodát, mintha éppen őrá, az elmúlással olyan látványosan „meddő harcot” folytató emberre vonatkoztatva lehetne szó szerint érvényes mégis költészetének teljes hittel kinyilatkoztatott szugesztíója: „nem veszhet el – ki újraszüli önmagát.” (*Letépett állarcok*) Így például, amikor 1985 májusában először fogtam kezembe a *Magvető* gondozásában a *Könyvhétre* megjelentetett, izléses, szép kiállítású, új könyvét, noha tőle magától is értesültem róla, hogy ismét betegeskedik, mégsem gondoltam volna, hogy pár hónap múltán majd éppen ezeknek a verseknek az olvasása közben kísért föl minduntalan az emlékezetemben nemzedéktársának, Radnóti Miklósnak egyik kései, s ugyancsak a halál előérzetében fogant verssora: „mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már.” Rögtön az első, a kötetnyitó vers pompás, váratlanul merész és mégis elemien természetes költői képének is: „A szivdobogás a fatörzsből, / a mellkasban szaporodó évgyűrűk szorítása / intő jel. Nem tartozol többé a láthatatlanok / közé, kiket nem vesz észre s elmegey mellettük a halál. / A te időd már megszámllaltott.” (*Ami hátravan*, XII. 1.)

•

Nem az olvasó „lelkére” akarok hatni ezekkel a kínálkozó képzetársításokkal. Az érzelmi megrendültség ellenére is azt tartom a kritikai erkölcs elsődrendű parancsának, hogy ennek a kiemelkedően eredeti és jelentős pályának a lezárulása után,

amely most már aligha szolgálhat többé olyan váratlan és meghökkentő fordulatokkal, mint a hetvenes évek második felének a verseiben hirtelen végbement forma- és hangváltás (az *Egy magánzó emlékirataiból* ciklus és a költő-alakmás, Homálynok Szaniszló-történetek anyagára gondolok, vagyis a költő leplezetlenül és áttételesen ön-életrajzi jellegű költeményeire); tehát a véglegesség tudatában (bár a végső mérleg megvonásának még nem érkezett el az ideje, hiszen tudjuk, hogy sajtó alatt van, és a közelebbi vagy a távolabbi jövőben meg is jelenik majd a költő posztumusz kötete, az *Egy mítosz születése* óta írt verseinek a gyűjteménye) kíséreljük meg jellemezni ennek a kilencven rövid versből összeszőtt téli naplónak a természet, s körülrajzolni kritikailag a (már lezárult) életműben a helyét. Egyszóval éppen arról kell beszélni, aminek esztétikai értelemben még a halál se adhat más távlatot, mert a benne rejlő érték vagy probléma immanens és időfölötti. Egyébként talán Kálnoky emberi emlékének: megvesztegethetetlenül tárgyilagos szellemének és gyémánttisza jellemének is tartozunk vele, ha megjegyezzük, hogy ebben az esetben a szigorú tárgyiasságra törekvő kritikai jellemzés nem hozhat de facto felszínre olyan gondolatokat, amelyeknek a nyílt megfogalmazásától bármikor is visszatarthatta volna a kritikust az élő költő személye iránti kötelező tapintat, mert Kálnoky László életének és művének nem voltak hallgatást parancsoló, kétes és kínos vonatkozásai. Különben is: a kritikus megjegyzéseknél, ha ingerelték is természetes költői hiúságát, vagy ha nyilvánvalóan rosszindulatú, vagy süket okvetetlenkedések voltak is, Kálnokyt sokkal mélyebben kínozza, s depressziójának is egyik kiváltója lehetett az a gondolat, amelyet a téli napló születése táján adott interjújában is így foglalt szavakba: „A költészet kegyetlen mesérség, mert a közepes majdnem annyira fölösleges, mint a gyöngye, míg egy közepes mérnök vagy orvos hasznos munkát végezhet a maga területén, ha tisztában van képességeinek a határával, s nem vállalkozik erejét meghaladó feladatokra.” (Alföldy Jenő: Beszélgetés Kálnoky Lászlóval. Kortárs, 1982/9.)

*

De a költő, ha ad magára, mert nem közepes tehetség, tulajdonképpen újra meg újra kénytelen erejét meghaladó feladatokra vállalkozni; „istenkísértésekre”, ahogy a franciák – és nálunk Illyés Gyula – nevezik annak a kimondását, amire csak versben lehet próbát tenni. S ennek az „istenkísértésnek” a pecsétje a téli napló versein is rajta van, de még inkább a versek együttesén, mert ez a mű, kompozíciója következtében egy egzisztenciális közérzet és létérzet egységes kifejezése, amely három hónap szinte minden megélt pillanatát betakarja, mint egy futószőnyeg. Ha ezt nem vesszük tekintetbe, sem az egyes verseket, sem pedig együttesük költői többletét nem érthetjük meg igazán.

„Valamennyi verseskötetemet, amennyire lehet, megkomponáltam”, írta Kálnoky László összegyűjtött verseinek utószavában. (1980.) Ez a kompozíciós elv azonban sohasem az időrend volt; a költő mindig másfajta kohézió szerint rendezte anyagát. Most először azonban látszólag az időrend, a napok egymásutánja az összekötő kapocs. Magasabb értelemben azonban nyilvánvaló, hogy a naptári időrend mögött az igazi összetartó erő az, amit Bergson „tartam”-nak nevezett, amelyet a lélekkel észlelt időnek is nevezhetnénk, vagy olyan közvetlen adottságnak, amelyben eltűnik mindenfajta száraz, spekulatív absztrakció; az el nem pusztuló pillanat, amelyeknek sorozatában közvetlenül éljük át a létezés tiszta minőségét. S ebben a bennünk lévő időben, amely minden pillanatban más és új és visszafordíthatatlanul egyirányú, „benne van – ahogyan Babits írta – egész múltunk, sőt őseink egész múltja... minden jelen pillanat magában foglalja az egész múltat, és valamit ad hozzá. Eszerint minden jelen pillanat lényegileg különbözik az összes megelőzőktől, mert egyik sem foglalhatott magában annyit, mint emez, és sohasem térhet vissza *ugyanaz éppen úgy*, ami már egyszer elmúlt.”

Ennek a belső folyamatnak az elbeszélésére, megfestésére törekszik tehát ez a versnapló; az „elbeszélő költészet új formában való életre keltésének a kísérlete” folytatódik benne, ami a hetvenes évek vége óta tudatos programja a költőnek. Csak-

hát ellentétben az önéletrajzi költemények többnyire groteszk, bizarr, fantasztikus, de mindenképpen fordulatos és regényes eseményeivel, ennek a műnek a „cselekménye” a belső időnek a múlása, amelynek természetesen megvannak az elkerülhetetlen gondolati kicsapódásai, sőt: eseményszilánkjai is, de az egész napló mégsem önéletrajzi történetekre alapozott ideologikus, gondolati-filozófiai természetű költészet, hanem a „tartam” drámája, ahogyan ezt Kálnoky megélte 1982–1983 – és élete – telén, és kifejezte a sajátos módon értelmezett és alkalmazott elbeszélő költészet álruhájában, amelynek egyébként az üvöltő remény és a teljes fásultság között hánykolódó egzisztenciális szorongás az uralkodó festékanyaga. „Voltaképpen lemondunk / valami bizonyosról, hogy sokáig / tengődhessék még a remény, / járjon föl és alá szűk ketrecében, / üvöltsön fel kétségbeesve.” (*Palackposta I. 14.*) Ez az egyik pólus. A másik: „Nincs magasabb gondviselés, / földi vagy másvilági / ítélkezés, igazság- / szolgálatás. A bírák / parókája, talárja lenn a porban, / s a Véletlen pótolja őket. / Legtöbbször fonákul cselekszik, / néha mégis megteszi, ami kell. / Úgy ítél, mintha gondolkodni tudna, / mintha benne is élne érzés.” (*Igazságszolgálatás I. 30.*)

Hogy ezeknek a gyötrő és kimondhatatlannak tetsző érzéseknek: a lidérces álmom, az iszonyat változatait idéző képzelgés és a rettenetes, sivár való hármashatárán húzódozó tartamnak testet adjon a szavakkal, Kálnoky a lírai kifejezés – eddigi munkásságához mérten is – újszerű megoldásait hozta létre. S ez a lírai újdonság a könyv legérdekesebb és legértékesebb vonásai közé tartozik. Tökéletesen igaz Határ Győző megállapítása, hogy „mint vérbeli költő – Kálnoky – akkor excellál igazán, ha a bölcséleti hőkkenetek, az epiktétoszi moráliák helyett a Lét visszásságait, egzisztencialista tragikumát, az álmok ijedelmes bohózatát, a prófétiás pillanatok drámáját érzékelteti a líra hatalmas eszközeivel.”

*

Kálnoky téli naplója visszatérést jelez a kötöttebb-kimértebb, többnyire jambikus lüktetéssel folyó versmeder felé. A kompozíciós elv után ez a második, s rögtön a mű bőrén is érzékelhető különbség Kálnoky korábbi elbeszélő költeményeihez képest. De legalább ilyen fontos és jellegzetes a költői képnek a versekből szőtt futószőnyeg minélátában megjelenő újszerű, s nagyon furcsa változata. Olyan hasonlattípusról van szó, amely nem a hagyományos lírai logikából vagy a meghökkentően és szertelenül modern utalásból nyílik ki, hanem fogalmakból épít képet, de ezek a fogalmak – s ez az igazán meghökkentő ebben az eljárásban – tulajdonképpen a nemlétezőt nevezik meg, a Semmit díszletezik körül, s úgy sugározzák a Nihil borzadályát. – „Mi az idő, mint értelmetlen ásás / félreismert talajban?” – kérdi, illeőleg állapítja meg (*Ásatások II. 27.*), s tudomásul kell vennünk, hogy kép ez is, de ki tudná megmondani teljes biztonsággal, hogy a képes beszéd hagyományos vagy modern szintjei közül hol, melyiken helyezkedik el?

De a számos, kínálkozó példa közül hadd idézzek csak egyetlenegy, amely – számomra legalábbis – még különösebb, még döbbenetesebb. „Főlöszlegesen forgó színpadok, / hol meg nem írt tragédiákat / játszanak rögtönözve a szereplők. – Kezdődik a *Félszeg tragédiák I. 26.*, és lehetetlen nem érezni, milyen fojtogató erővel fejezi ki, a Semmi változatait halmozó, fogalmakból összeszőtt kép a valóság értelmiségét, mármár a fokozhatatlanság érzetét keltve. De a költő tovább tud menni. – Minden szavuk következtelen, a rosszul fölcent / festék könnyektől mázolódik el. (– Kikről van hát szó? kérdezhetnénk, tanácstalanul.) – Koromsötétbe ugrunk, / nem tudhatjuk előre, alacsony zsámolyról-e vagy torony- / tetőről. – (Rólunk van tehát szó, akárki („everyman”) elvégezheti ezt az értelmetlen és szörnyű ugrást a koromsötétbe, s nem is tehet mást.) – Félbeszakad a cselekmény, / a levegőben tanácstalanul / függ a félig kigondolt jelenet, / elmarad a kifejlet. – Gondolom, ezt már nem is szükséges megfejteni.) – Összevissza / hadonásunk csak a fejünkre / szakadó díszletek között.” – Talán nem képtelen föltevés, ha azt mondom, hogy ez a tizenenny

soros költemény, amely szonett is lehetne, tulajdonképpen a romantikus líra borzongató hatását árasztja, annak negatív anyagából.

Természetesen ott vannak a mintázatban a borzadályra való kényszeres odafigyelés szinte szemérmetlen precizitással kifejezett képei is, például a „patkányképű apostolok – Jézus elrajzolt torzképe körül” vagy az onanizálás, a mitikus és kozmikus fajtalankodás Hieronymus Bosch-i megjelenítései „H. Sz. Jelenései”-ből. Vagy az olyan hasonlatok, s ezek is költői képek: „Mint hogyha két arc közeledne / egymáshoz, de az egyik hidegen / fordulna el, odvas fogak / bűzétől undorodva.” Továbbá részvét és kegyetlenség különös ötvözetei, mint „az életükért könyörgő némák nevetéséges erőlködése”, vagy az „élettelen koldusok ölébe dobott alamizsna.” – Végül egyetlen képet még, a Végítélet látomását, amely az Írás szövegében is helyet foglalhatna, már amennyiben Kálnoky László szövegezte volna a Jelenések Könyvét: „Nem láttuk meg a gazda markát, / mikor ocsúként embereket szórt / a láthatatlan szárnyasok / csőre elé. Ugyan tudja-e / a legbölcsebb is közülünk, / miért hizlalnak minket, / vagy kiket hizlalnak velünk?” (*Elpazarolt életek I. 10.*)

Kálnoky azonban másmilyen Titkok Könyvét írja, illetőleg ennek ürügyén, a levegőből az asztalára hulló könyv kapcsán, amelyet „ismeretlen nyelven irtak”, a Mindenség titkának és gondolkodásunk lehetőségeinek metafizikai összeférhetetlenségéről beszél. „Megfejtethetlen ábrák / és meg nem oldható egyenletek. / Minden titoknak magyarázatát / tartalmazza talán e könyv, / csak hogy emberi gondolatrendszerünknek / idegen törvényeket és tényeket / közöl. Hogyha olvasni tudnánk, / abból se lenne semmi hasznunk.” (*A titkok könyve II. 9.*)

*

Bóklászva abban „a sose látott, lakatlan homoksivatagban”, amelynek tájait az új Kálnoky-könyv versei az olvasó elé villantják „egy elfelejtett álom vagy egy korábbi élet föl-fölvillanó emlékeivel” (*Lábnymok II. 1.*), azokkal a „homokba rajzolódó, semmitmondó leletekkel”, amelyekkel a költő sem tud mit kezdeni, előbb vagy utóbb fel kell még valamire figyelniünk, amiről érzésem szerint nemigen beszélt eddig a Kálnoky költészetével foglalkozó kritikai irodalom. Ez pedig nem más, mint a Doppelgänger-motívum elhatalmasodása a naplóban. Homálynoky Szaniszló ugyanis, akinek a mítosza a költő hite szerint már megszületett, és éli az életét egy „már nem szénlanc-alapú” világban, s az új kötet címadó verse értelmében „valószínűleg teste sincs, élűző dallam, diszsonáns” – csak az egyik alakmása ennek a költészetnek. De hát egy másik, s ugyancsak Kálnokyból kihasadó alakmás az is, aki „fél fülét vagy fölőseges zsigereit vérrrel átitatott papírba” csomagolva a költő címére postázza, s a költő talán még ezt is elviselné, „ha nem a saját nevemet olvasnám, mint a küldemény feladóját.” (*Posta-fóbia II. 11.*) S akivel, mint saját tükörképével szemben áll, („kurta vasbotot szorit jobb kezem, / hasonmásom bal keze szintén . . . / Átlépek véres arccal, / de győztesen, / legnagyobb ellenségem / maradék körvonalain”), s akiről másnap azt jegyzi föl, „ne hidd, hogy tőlem megszabadulsz”, mert „mi egymás kedvenc mérgei lettünk” (*Párviadal II. 2. és Szövetség II. 3.*) holtbizonyosan nem azonos Homálynoky Szaniszlóval. – De hát *kicsoda?*

Kálnoky egyszer azt mondta, hogy a „költeményt személyiség hozza létre, s ennek nyomát, ha tesszik, ha nem, magán viseli.” – De *melyikét?* Ezekre a kérdésekre a kritikus, ha nem kedveli a misztikus magyarázatokat, aligha tud megfellebezhetetlen biztonsággal válaszolni. Legfeljebb arra hívhatja föl a figyelmet (aminek a tünetei – igaz, jobbadán látens módon – már korábban is megvoltak ebben a költészetben), hogy a jelek szerint Kálnoky is ivott az ördög bájitalából, amelyet a monda szerint a Sátán ajándékozott Szent Antalnak, ezért ő csakugyan látja is valóságosan ezeket a titokzatos jelenéseket, akik pontosan úgy viselkednek, mint a romantika kettős lényei, akik egyik felükkel egy szürke, poros, hétköznapi sivar világba vannak befalazva, ellenben lényük lidérces felével szabadon ki-bejárnak egy másik elembe, amelynek a Rendjét, leírását talán az asztalra hulló Titkok Könyve tartalmazza. Kálnoky Doppelgängerei a fantasztikum és a realitás között ugyanazokon a légifolyosó-

kon közlekednek, mint ETA Hoffmann Anselmus diákja vagy Brambila hercegnője. Ihletének természete folytán e versesnapló költője a Szerapion testvérek egyik 20. századi leszármazottja. S ha van különbség, legfeljebb annyi, hogy Kálnoky iróniája feketébb, mint a *Fantáziadarabok* múlt századi szerzőjéé, aki a művészet és filiszterélet konfliktusában találta meg írói világának a tengelyét. Kálnokynak azonban észre kellett vennie (s ez nemcsak az ő érdeme, de a világ bűne is), hogy a démiurgosz, a múlt század világszemléme milyen rosszindulatú varázslóvá züllött, minek következtében az emberiség önmagát oltja be a borzalmak szérumával. „Egyelőre a kísérletezők / nem merik szabadon engedni / teremtményeiket. Veszélyesek lehetnek. / Mit nem fognak látni ükunokáink!” (*Zürzavar I. 18.*)

*

Milyen elmozdulásnak a nyomát viseli még magán Kálnoky László versesnaplója? Említettem már, hogy ez a könyv a kötöttebb versbeszédhez való visszatérés jegyeit is magán viseli. A teljes igazság gyaníthatóan bonyolultabb. Kálnoky versbeszéde a hetvenes évek közepéig szinte, egyfajta kötött-fesztes formákba rendezett, magasfeszültségű, időmértékes zenéjű, klasszikus értelemben sűrített versmaximum megvalósítására törekedett, majd önéletrajzi verseiben azt kezdte keresni, hogyan lehetne megvalósítani egyfajta versminimumot, amely csak néhány csöppet tartalmaz a költészetet a prózától elválasztó és megkülönböztető titkos esszenciából, de közben a régi hangot is folytatta. Úgy vélem, hogy az *Egy mítosz születésé*-ben Kálnoky költészetének a deltája: a két ágra szakadt versbeszéd kezd ismét egymásba folyni, egyesülni, megőrizve közben mind a két versminőség jellemző jegyeit és Kálnoky világára valló sajátosságait. Része ez is a folytonos költői megújulás folyamatának, ami az ő utolsó korszakát jellemezte, s talán ennek is része volt abban, hogy éppen ebben a kötetben szakadt ki belőle a következő vallomás: „Talán most tudnám megírni, / amire egy életen át / készültem. Most, hogy minden elsötétül.” (*Kialvó lámpák II. 19.*)

*

Egyszer valahol azt mondták, vagy írták róla, hogy közéleti költő is volt. Annak ellenére, hogy a kifejezés jelentéstartománya a közelmúlt időkben rendkívül heterogénné vált, ennek a jellemzésnek is megvan a maga jogosultsága. Azzal a kiegészítéssel, hogy illúziótlanabbul, de erkölcsi értelemben felemelőbb módon volt az, mint amit a kifejezés szokványos jelentése takar. Illúziótlanabbul, mert az emberi lét egyik keserves és megemészthetetlen igazságát ebben a kötetében is félreérthetetlenül és messzehangzóan ki merte fejezni, például az *Erőszak II. 20.* című versében: „Megalázza a gyöngét az erősebb, / – – – Tetszés szerint / formálhat belőle aljas besűgőt, / hitetlen prédikátort / vagy esküvő előtt kihérélt vőlegényt, / süketnémát, vakot, élőhalottat.” És felemelőbben is, mert „a belülről nyomasztó súlyról” beszélve, amely nélkül „felelőtlenebbül élhetnénk”, meg tudta írni; a sokfajta szenvedés és méltánytalanság sziklabörtönébe zárt életének a hitelével alá tudta írni a nemes sztoicizmus erkölcsi fékjeit és gátjait vesztő mai világunkban is érvényes igazságát, hogy az ember mindenéből kifosztva és mindenek ellenére mégiscsak a lelkiismeret erkölcsi imperativusában találhatja meg azt az arkhimédeszi pontot, amelyre támaszkodva, ha a világot nem is sikerül kimozdítania, és a helyére zökkentenie, legalább a szuverenitása maradékát megőrizheti. Már ameddig van – lelkiismerete.

Levél Kálnoky László után

- Poste restante -

- Már nem dedikálsz többet
kedves László a verseskönyved ? -
Már ott ! . . . De hol is az az ott,
s ha van, „a legteketébb felhőkben”,
„a homályos csillag ködökben” ?
Bizony, jó lenne ott, de félek,
várnak minket sokkal sötétebb
tájak és nem is fönt, de idelent,
hol élünk s néhányan ma is
élünk . . . És hogyan és miként
keresve mély árnyékban azt a fényt . . .
Bizony mondom és régimódi és sötét:
nem a csillag-por játszik velünk,
porból lettünk és csak az leszünk.
Szorit és nyom vad rétege
s iszonyú ez az égi-földi Szahara.
Ennek nincsen ege
és annak nincs szava . . .
Kiút ? . . . Gyenge remény a vers . . .
Még inkább talán a jó tubák.
Kináltam is neked
tüsszentő, tiszta mámorát . . .
Nézted . . . Próbáltad . . . Kis szelence
s mert szükség volt, ő is kezébe vette,
Deák Ferenc, a haza bölcse.
Igen, az övé volt e kis szelence,
s próbáltuk mi is abból,
mert kellett sokszor a mákony
e Homálynoky pannon tájon.
Arad? . . . Komárom? . . . Vagy mi is után,
Egerbe és Kaposba is,
akárcsak egykor Kehidán . . .

*És tüsszentettél oly nagyot
s bár égbe szállt arany pora,
földön maradt a láb.
Igy alkottál, folytatva azt,
a régiből új iskolát . . .
Micsoda bölcs, kemény történetek
subickolták éggé ezt az eget.
A harapást szőrével
és azt a port ezzel a porral,
a vers és a tubák együtt
fényesítették az egünk.
S te raktad sorba és a nagy
rendszerben új csillagok, napok!
Ki kell hát szavam javitanom,
mert tudom és már látom,
nem mindig nyom a por, barátom.
Nem mindig súlykol ! . . . És van ég ! . . .
Bizonyosság, bár elment,
az itt maradt Homálynoky.
Reánk ragyognak csillagai . . .*

A VILÁG „NEVELŐ ISKOLÁJA”

(Liriko-teoretikus vallomás Európához)

*„Európa, hozzád
feléd, Tefeléd száll szózatom a század
vak zürzavarában,
s míg mások az éjbe kongatva temetnek,
harsány dithyrambmal én tereád vig,
jó reggelt köszöntök.*

*Ó ősi világrész,
te régi, te rücskös, te szent, te magasztos,
lelkek nevelője, illatokat és izt
szűrő, csodatévő, nagyhomlokú, könyves,
vén Európa.*

*Ha mostoha is vagy, viaskodom érted
és verlek a számmal és csökkel igézlek
és szókkal igazlak, hogy végre szeress meg”*

(Kosztolányi Dezső)

Ausztrália után a legkisebb földrész. Eurázsia elkeskenyedő, nyugati része, szinte félszigete. 10,4 millió négyzetkilométer az Északi- és Földközi-tenger, az Atlanti-óceán és Urál-hegység között. Súlya egyre elenyészőbb a Glóbuszon.

De itt rajzolták falra az altamirai bölényt, festették fára az Isenheimi olárt. Itt épült kultusz helyének, szentély gyanánt az Akropolisz, játék terének, kocsmaudvarhoz hasonlóan a Globe színház. Itt van Firenze, amely Dantét szülte és elűzte, Weimar, amely Goethét hívta és eltemette. Itt vésték, valahol délen, feszes sorokba az Aeneis históriáját; énekelték, valahol északon, laza ritmusokban a Kalevala mítoszát. Itt van Königsberg, ahol Kant elmélkedett, Segesvár, ahol Petőfi elesett.

És itt van Magyarország. Nem egész századrész a majdnem legkisebb kontinensen. Nyugat és Kelet, Észak és Dél határán. Tényleg szinte a „népek országútján”. Már majdnem a peremen, még közel a centrumhoz. Csak innen és így nézhetem Európát. Amilyennek látszik Kárpátok és Alpok között. Tehát természetes elfogultsággal. Mert itt van minden, ami érzelemben-gondolatban formált. Szülőföldem, az egykori Erdély; hazám, a mai Magyarország. Hegyekben: a Nagykovács és Irottkő, városokban: Brassó és Kőszeg; vizekben: az Olt és Lajta között. Benne, ami igazán fontos. A kolozsvári Farkas utca és a budai vár; a Szent Anna-tó és a Balaton; a Királyhágó és a Börzsöny. A kötöttségeket nem oldják országhatárok. S ha több nép él itt, lehetne mindez bonyolultabb, de gazdagabb is; lehet szomorúbb, de árnyalatosabb.

Nem rossz nézőpont. Hazai, de egyetemes is. Éppen attól európai, hogy magyar. Illyéstől tudjuk: a magyarság emberség, az igazabb magyarság igazabb emberség. És Európa éppen az, ami az emberségből-emberiségből így megragadható. Európa – itt – kicsit konkrétan: Magyarország. Magyarország – itt – kicsit elvontabban: Európa. Milyennek látszik – így, itt, ma – Európa? Periklész Görögország nevelő iskolájának látta városházáját, Athént. Lássuk az egész világnak földrészhezánkat, Európát! Joggal vagy jogtalanul, valóságosan vagy vágyakban? Erről e meditativ sorok.

I. GÖRÖG PARADIGMA

„Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közönség előtt kinek miben van jóhíre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet... A szabadság szellemében intézzük közügyeinket... Mert szeretjük a szépet – mértékletességgel, és szeretjük a bölcsességet – elpuhultság nélkül... Egyformán gondunk van a házunk és az állam ügyeire, és bármilyen mesterséget is üzzön valaki közülünk, jól tájékozott a közügyekben... Összefoglalva, egész városházáról elmondhatom, hogy Görögország nevelő iskolája, és úgy tünik nekem, hogy minden polgárunk a legsokoldalúbban, telve kedvességgel és élelmességgel, egyesíti magában mindazt, ami csak szükséges”. (*Thuküdidész: Periklész beszéde a háború első évében elesett athéniak temetésén.*)

Athén Görögország nevelője, Görögország Európáé, Európa a világe? Az első kérdés bizonyítható, a harmadik bizonyítandó, a második vizsgálandó. A görög példa mindenképpen tanulságos.

Főként, mert mintaszerű fejlődés. Mintha történetfilozófusok találták volna ki, vagy számukra jött volna létre. Minden úgy és ott van, ahogy és ahol lennie kell. A klasszikában gazdasági fellendülés és társadalmi érettség, politikai hatalom és művészi virágzás egymást nemzve-növelve szimmetrikusan együtt él. Méghozzá képzőművészet és színház, tragikus múzsa és lírai költészet soha nem volt egyszeri harmóniában. A hozzá vezető és tőle elvezető út egyértelműségét is hozzászámítva. Beleértve még a filozófia helyét, amely később, a virágzás után nő nagyra. Bizonyítván: Minerva baglya alkonyatkor kezdi röptét. Gazdasági-társadalmi és szellemi-kulturális szféra klasszikus összefüggése. Történelem a lombokban. Ahogy lennie kell ideákban, de soha nincs a valóságban. Semmi mástól nem keresztezett, tiszta erővonalak. Amint az utókor számára létre jöttek, bölcséletben tanulmányozhatók, iskolában taníthatók. Még a költői műfajok rendjében is. Először a közösség emlőjén nőtt naiv-fél-naiv nagyepika. Utána az individuum fogadásáról hírt adó, sokhúrú líra. Harmadikként egyén és közösség konfliktusát hordó fenségesen felemelő-lesújtó tragédia. Végül a múzsák neveletlen gyermeke, a mindezt összefoglaló és visszavonó komédia. Megtévesztő rend. Példa, amit nem követnek, teoretikus logika, amiből nem lesz történelmi gyakorlat.

Majdnem ilyen a klasszika is. Periklész kora. Az Akropolisz építésének, a Parthenon-frízek faragásának, az athéni színház virágzásának, az attikai tragédia lobogásának történelmi évada. Persze harmónia, de diszharmónia is. Fény és árnyék, csúc és szakadék. Az aranykor színe és visszája. Ebben nem csak a hozam érdekes, de az ár is. Diszharmónia, árnyék, szakadék, ami a harmóniához, fényhez, csúcshoz szükséges. Az aranykor visszája, ami nélkül

nincs színe sem. Az együttlét példaszere. Mert a harmónia diszharmónia nélkül hamis; a fény árnyék nélkül vakító; a csúcs szakadék nélkül lapos. És időtlen-örökkévaló is. Mert nincs diszharmónia, amiben szétesik, árnyék, ami elnyeli, szakadék, ami kontrasztolja. Nélkülük giccs, velük idill. Idill, de veszélyeztetett, béke, de alápincézett, érettség, de mozdul a bomlás felé. Pillanat, ami előbb még nem volt, utóbb már nem lesz. Itt, amiben érződik a honnan és hová. Athén történelmi órája, ami elvei megtagadásán nyugszik. Demokrácia elnyomás, oldódás feszültség, ragyogás homály árán. De hisz a tények ismertek. Európai egyetlen perc, ami mozgással tele. Ezért akarja örökké tenni magát – márványban, bronzban, versben, mozdulatban. Csak így lehet művészi. A szándékkal és be nem teljesüléssel, álommal és ébredéssel együtt. Majdnem-tökély, de tökéletlenségen alapul. Tökéletlenség, de fogalma van a tökélyről. És éppen ez a lényeg, a vágy és fogalom, nem a beteljesülés és valóság. Mert azóta létezik a cél; el nem érhetően, de követhetően. Ahogy Oidipusz megtudta látszat és valóság bonyolult egybefonódását. Antigoné, hogy miként kellene élni, de miért nem lehet.

Min nyugszik ez az európai emberi, veszélyeztetetten gyönyörű pillanat? Néhány tartós pillér tapintható. Görögség és barbárság ellentéte; a mérték eszménye, a személyiség álma és realitása.

Görögség és barbárság feszültsége szélesíthető, sőt, általánosítható. Humán és szubhumán lét, Nyugat és Kelet, Európa és Ázsia. Legalábbis ahogy a klasszikus görögség érett öntudatában mindez megjelenik. Megvan a történelem mélyáramában és felszínén is. A mélyáramban a nagy választás, ahol szétválik görögség és Kelet. Itt az ösközösből egyéni földtulajdonon alapuló osztálytársadalom lesz, ott földköztulajdonon alapuló átmeneti forma. Az első utat nyit, a második torlaszol. Ez, a história normális útját végigjáró, dinamikát rejt; az, a história mellékútjára sodort, statikát. A felszínen a világtörténeti jelképpé lett görög–perzsa kontroverzia. Szabad kisépek, független poliszpolgárok mitológiát teremtő harca az elnyomott nagynéppel, függő alattvalókkal. Igen; Thermopülai és a híres sírfelirat, Marathón és a haldokló hírnök, és Szalamisz pátosza, ami beragyogja a nagy századot. A városállam önálló embereszménye és körülhatárolása is. A „nevelő iskola” nevelőiről és neveltjeiről van szó, akikről Periklész beszélt. Szabadon nyájasak, érdem szerint ítélnek, magán- és közügyet összefognak, szépséget-bölcsességet szeretnek. Vagyis ilyennek álmodják magukat. Mellettük-alattuk, ami barbár. Persze görögség és nem-görögség, kultúra és barbárság nemcsak születés, de magatartás, nemcsak valóság, de eszmény is. És éppen ez a legszebb. Sokféle-képpen ábrázolják. A szobrászatban ez a kentaurok és lapithák harca. A tragédiaköltészetben Aiszkhülosz dramaturgiája. A *Perzsák* mítosszá emelt történelmi jelenidejűsége a mértéket túllépő barbárság elkerülhetetlen bukásával. Az Oreszteia sugárzása, amiben Athén felvilágosult racionalitása mond ítéletet a vérbűnök rossz logikája felett.

Összefügg ezzel a mérték eszménye is. És persze ellentéte: a mértéktelenség. Mérték, ami szilárdan emberi, rajta alapul az egyensúly. Mértéktelenség, ami az emberit megbontja, belőle lesz az egyensúlyvesztés. A tragédiában ez mérséklet és hübrisz (mértéktelenség), a bölcséletben közép és szélsőség. Az elsőben főként Szophoklész, a másodikban legtisztábban Arisztotelész. Mérséklet és közép a biztonság és egészség; hübrisz és szélsőség a bizonytalanság és betegség alapja. Legalábbis ami a bensőt, lelkieket illeti. A tragédiában a hübriszt és szélsőséget bukás bünteti. Mint Xerxészt, aki a természet

mértékét haladja túl, mert hidat ver a tengeren; Kreónt, aki az emberség mértékét, mert megtiltja a temetést; Médeiát, aki az érzelmek mértékét, mert féktelen bosszút áll. A bölcséletben a közép az etika alapja, a szélsőséget kerülő, higgadt arány. Allampolgári erény épül rá és politikai bölcsesség. Meg az emberi mértékű szépség és az egyensúlyt helyreállító művészi hatás. A mérsékletet és közepet óvó ember lehet mindenek mértéke – ahogy a szofisztika tanítja. Ami színéről az embert vonatkozási ponttá tevő bölcs emberközpontság, visszajáról az egyes embert mércévé avató ismeretelméleti relativitás. Csak az így egyensúlyt talált-megszilárdult ember kutathatja az egész titkot. A világegyetemét a mítoszban, a mítosszal összenőtt ősfilozófiában és a mítoszt újjáértelmező klasszikus tragédiában.

A személyiség pedig mindenek alapja és eredménye. Őt határolják el a barbárságtól, határozzák meg a mérték elvével. Szolón, aki megénekli és törvényt teremt számára – előfutára. Periklész, aki szentesíti és emléket épít neki – megvalósulása. E monumentum az Akropolisz. Az emberi lehetőség egyszeri létrejöttének márványba faragott emlékezete. Összehasonlíthatatlan minden keleti együttessel. Az az istenember szuprahumán, mértéken túli monumentalitása. Ez a földi ember humán, mértéket tartó önmegvalósítása. Összhangot tartva önmagával, beépülve a tájba az emberi léptékű természet és természetes elvű ember spontán törvénye szerint. Ő szólaltatja meg teljes emberségével a művészetet, őt szólítja meg teljes emberségében a művészet. Rá emel kezét – éppen a csúcsponton – Spárta. Ismét megkerülhetetlen jelkép.

Éppen itt, a bomlás körül sűrűsödnek a jelképek. Mert nemcsak Spárta, a művészetellenes puritanizmus, kemény fegyelme, fantáziátlan ráció városa emel kezét rá, hanem a perem is. A görög világ pereme, ahova már el sem ér vagy csak halványan pislákol Hellász fénye – ahogy finoman fogalmazta Babits. Makedónia, a félgörög-félbarbár vidék. Görög a nyelve, barbár az indulata. A klasszikát tanulja, bukását segíti. Falanxban az ereje, nem szellemben. Eszköz számára a kultúra, nem cél. Megtanulja és használja, nem fejleszti és éli. Mint Alexandrosz, a legszimbolikusabb figura. Arisztotelész a nevelője, de hatalom az álma. Hadsereget szervez, nem metafizikáról elmélkedik. Megtanulja, de meg is hódítja a poliszok bölcsességet termő világát. Személyiség, de túldimenzionált. Nem a mérték, de a mértéktelenség megtestesítője. Márpedig a személyiség a mértékhez igazodik, a közösségre épít. Ő a mértéktelenséghez igazodik, önmagára épít. Ha létezik a hübrisz vétke, ő igazán belesik. Talaját vesztett, mértéktelen individuum, individualista istenember. A klasszikus személyiség túlfejlesztője, szétrobbantója, karikatúrája. Nem érvényesíti, de visszavonja, nem betetőzi, de megkérdőjelezi Szolont és Periklész. Hadak útján, karddal viszi a kultúrát, nem szelek szárnyán, a szellem erejével. A görögség kiárad Keletre és meghódítja. De maga is meghódol, meg is változik. Mert emberi léptékű városok testmeleg műveltsége volt, nem kontinensnyi birodalmak monumentalizáló ideológiája. Felpuhul és alakot vált, igazol és igazodik. Persze megváltozottan is inspirál. El nem ért mérce marad és foglyul ejtett nevelő. A széleken folytatják, amorf keleti birodalmakban és az acélosan szervezett Rómában. Kelet és Nyugat között hatalmát vesztett közép. Athén már nem tengerek királya, hanem csendes „egyetemi város”. Némán őrzi – jobb időkre várva – Platón akadémiajának, Szophoklész színházának, dór templomok rendjének, márványszobrok arányának nem halványuló emlékét. Éppen így végiggondolandó példa.

A fejlődés tiszta törvényszerűsége, a klasszika léte és veszélyeztetett har-

móniája, kultúra és barbárság kemény kontrasztja, az optimális történelmi út egyszeri csodája, a mérték kényes egyensúlya, a személyiség szentsége, a pérem veszedelme – ez a görög paradigma. Előhang Európa történetéhez. Előrevetít és összefoglal. Csíra, amiben virág rejlik, törékeny és szép, fenyegetett, de szívós életű. Miniatur világában tisztán látszanak a csapdák, pontosan az ígéretek.

II. EURÓPA ETIKÁJA

„En a világirodalmat egységes áramhoz hasonlítottam, amelyik egyik néptől a másikhoz csap át. Mint a madár, hol itt, hol ott száll le egy pillanatra, bár dalának visszhangja olykor betölti egész Európát. Fészkei és gócai vannak. Athén, Alexandria, Róma . . . Bizánc, Párizs, Firenze. Megint Párizs. És ide-oda csapong olasz városok között. Londoni színpadokról vijjog és trillázik. Madridból visszavillan Párizsba. Sokáig Párizs és London között cikáz ide-oda, majd kis német udvarokban csillan föl, leül egy pillanatra Weimarban.” (*Babits Mihály*)

Itt jöttek létre klasszikus gócek, amik teremtették és előre vitték a kultúrát. Nemcsak művészetben, de az egész művelődésben is. Mércét jelentő, mindenhol érvényes virágkorok. Eleinte egységben. Mert először a görögség jelenti az egész világot, másodsor a latinitásban egyesül az egész világ. Az antikvitás fénykora ez és utóélete, meg a nagyközépkor rejtett tüzekkel megvilágított clair-obscurje. Ez árad szét, oszlik nemzeti kultúrákba, de tovább is szüli és táplálja a nagy fellobbanásokat, amelyek mellett megpihen Babits kényesen szép madara. Bennük csillan a legtisztábban Európa küldetésének rejtett logikája.

Athén klasszikája; Augustus-kori Róma; reneszánsz Itáliában; Erzsébet évada Angliában; francia nagy század; Weimar évtizedei – hogy csak a legfontosabbakról essék szó. Mindegyiknek különböző a minősége, hasonló az értelme. Szerves kisközösség és kerek egyén harmonikus násza; nagyvárosi kultúra in statu nascendi; újkori hajnal az ókori alkony földjén; a modern ember szülési fájdalmai; az udvari eszmény klasszicitása; a „művészi korszak” végnapjai. Néhány évtizednyi szép lobogás. Még Európa történetében is csak egy-egy pillanat. Ellentétes erők múló egyensúlya. Lehelletnyi csend vihar után és előtt. Nem természetes, hanem optimális állapot. Édes érettség az éretlenség fanyarsága, a túlérlettség émelygése között. Meddig tart? csak példaként: Athénban a perzsák elvonulásától a spártaiak támadásáig. Rómában, amikor ragyog az augustusi béke. Londonban a kocsmá színházzá alakulásától, amíg a puritánok betiltják a teátrumot. Párizsban a Fronde viharainak elmúlásától a Napkirály alkonyáig. Weimarban Goethe jelképes itáliai útjától színpadiassá stilizált haláláig. Csak a reneszánsz képlete bonyolultabb. Tartósabb a fénye, de részlobbanásokból áll össze. Csak a legismertebbeket említve: Firenze többszöri, Róma és Velence egyszeri felvillanásából. Kivételes percek, mert összegyűjtik a sugarakat. És folytatják egymást, őrizve az egykori görög-latin egységet. Bennük él Európa, és addig, amíg adottak ilyen történelmi pillanatok.

Ezek biztosítják – utójátékaikkal együtt – a kisugárzást Európán túlra. Létrehozva a politika véres gyarmatosítása után a szellem termékeny provinciáit. Dél-Amerikában a koloniális barokkot, Észak-Amerikában a lassan önállósuló irodalmat. Ami a XIX. században még nagyrészt Európa. Lirájában

olyan madarak énekelnek, amelyek csak az angol költészetben honosak, az új földrész tájain nem – ahogy szellemesen jegyzi meg Szerb Antal. Lényeges mozzanat. Csak Mark Twain hömpölygő Mississippije, Whitman hangosan éneklő életkedve, Faulkner mítoszt teremtő délvidéke hozza létre az irodalmi önállósodás lehetőségeit.

De nemcsak a virágzásról és nyárról van szó, a hervadásról és ősrről is. Az aranykor érett pompája után az ezüstkor fáradt méltóságáról. Amikor krikristályosodtak a cukrok, de már közel az elmúlás. A legtisztábban a latinításban. Livius férfias retorikája után Suetonius puhább színessége. Caesar szikár tárgyilagossága után Tacitus kései bölcsessége. Vergilius kerek befejezettsége után Petronius burjánzó torzója. Lehet, hogy hanyatlóbb, de biztos elegánsabb. Van benne valami a lét végső esszenciájából, ami életen túl, halálon innen forr ki igazán. Korábban és későbbben is megvan. Már a görögök-nél. Ahogy Praxitelésznél sejtelmessé lágyul Pheidiász egyértelműsége, szélséyesen villódzóvá Müron kemény kontúrja. Vagy ahogy az ion oszlopban finom játékossággá szelidül a dór oszlop zárt szigorúsága. A csavart vonalak tudatos bájában mutatva fel a szellem szép luxusát, a hajszálnyi fölösleget. Meg a reneszánszban is. Ahogy a firenzei és római cinquecento mértanias szerkezeti pontosságát a velenceiek vásznain oldja a fény. Leonardo és Raffaello után Tiziano és Giorgione. Formák kemény rendje után színek lágy szeszélye. Tudatosan komponált természeti háttér után sejtelmesen vázolt emberi táj. Vagy Michelangelo duzzadó monumentalitása és Cellini jelentéktelenebbé váló kecsessége. És így tovább, a tradíciót teremtő nagy stílusok alkonyán. A kozmikus igényű nagy barokk vonalai tovább hajolva finoman túlcizellált rokokóvá szelidülnek. Versailles-ból Trianon lesz, Le Nôtre francia kertjének diadalmas racionalitásából Marie Antoinette műfalujának nosztalgizált idillje. És ez már más árnyalat. Az ancien régime utolsó napjainak baljós édessége, amelyről oly rezignáltan beszél Talleyrand.

☞ Az udvari kultúra a tiszta példa. Vakító ragyogásával és fekete árnyékával. A szakadékkal, amire épül, és az eleganciával, ahogy ráépül. Kétes színerezetű pszeudofénykor. Megérdemel egy pilantást.

A gyökerek világosak: antik örökség és lovagi ideál. Ókor és középkor ötvözete. Elméletben is, de főként magatartásban. És ez a legfontosabb. Nem bölcselétről, tudományról, művészetről van szó, hanem viselkedésről, életstílusról, társalgásról. Mindennapokba szűrődött kultúráról, emberi viszonylatok megkomponálásáról. A klasszikus megvalósulás, ahol gondolati, szinte metafizikai jelentés és kristályos, szinte művészi forma együtt van, az itáliai reneszánsz udvar. Urbino, amit Castiglione megörökített. Igen, a híres *Cortegiano*, az udvari ember, a szellemi előkelőség évszázadokig érvényes tankönyve. A görög és latin műveltség, a szép testben szép lelket, szép lélekben ideát csodáló platóni szerelemtan a klasszikus antikvitáshoz nyúl vissza. A francia és spanyol műveltség, szép asszonyban istenanyát, szüzi tisztaságot csodáló Mária-kultusz a lovagi középkorhoz. A szolgálat pedig a zsarnoki önkény és széteső anarchia rossz végletei között megvalósuló, éppen születő monarchiaeszményhez. Innen a magatartás négy alapszabálya: fenség, arány, mérték, méltóság. Érintetlen képlet. Itt lesz eleven etikából érvényes etikett, súlyos tartalomtól tiszta forma. Átfogó létértelmezés, ami leszűrődik az emberi viszonylatok intim szférájába. E karnyújtással átfogható, testmeleg mikrovilágból alakul távolságot tartó, monumentális makrovilággá a nagy udvarokban, Versailles-ban, Madridban, Bécsben. A forma mögül lassan kicsü-

szik a tartalom, az etikett mögül az etika, a magatartás mögül az értelem. Ettől lesz komikus és fenséges, groteszk és magasztos egyszerre. Komikus, mert most jelentés nélküli; fenséges, mert emlékeztet az egykori jelentésre. Groteszk, mert most üres; magasztos, mert őrzi a hajdani titkot. A parókás, bársonyruhás, kardos árnyékszékhardó természetesen nevetséges. A felkelés, lefekvés, sőt szülés nyilvános szertartása evidensen kinos. De az első a család-főt övező patriarchális tiszteletet idézi, a második a nagyfamilia életének nyilvánosságát és a demonstrálandó tény: a királyné az országnak szül trónörökösöt.

Két mozzanat is meggondolkodtató ebben. Az egyik maga a forma. Pontosabban a forma üressége vagy telítettsége. Formát csak tartalom hoz létre, a forma maga megvalósult tartalom. Ha tovább él, a tartalomból is őríz, ha előre születik, abból is előlegez valamit. Sőt, ki is kényszeríti vagy vissza is kényszeríti a tartalmat. Önmagában fegyelem, nevelés és etikum. Organizáció a dezorganizációval, rend a rendtelenséggel, kozmosz a kaosszal szemben. A másik az udvari kultúra expanziója. Versailles-ok épülnek Európa-szerte. A Havel mellett Sanssouci, az Elba mentén Pillnitz, a Finn-öbölnél Peterhof, a Fertő partján Eszterháza. És persze Schönbrunn. A cortegianizmus, az udvari kultúra hajszálrendszerében őrzik Európa a platónizmus és lovagság emlékében körvonalazódó virtuális egységét. Utoljára univerzummá szervezve az ősi földrészt, görög és latin után francia alapon.

Éppen ez, felépülés és lebomlás, érettség és hervadás, arany- és ezüstkor a teljes európai kör. Beleértve a formaalkotást és -terjesztést is. Dinamika, ami új klasszicitást és egységet hoz létre – legalább látszatát. És statika, ami őrzi a klasszicitást és egységet – legalább emlékét. Így példaszerű történelem. Eltüntet és újjászül, betöltve a lét általános törvényét. És ez Európa etikája is. Az értékek egyes variációihoz való hűtlenség, az érték általános fogalmához való hűség. Rombol és épít, hogy megtalálhassa a lehetséges legjobbat. Sok jelképe lehet. Most essék négyről szó. Két kereső-teremtőről, Odüsszeuszról és Faustról; két megőrző-helyreigazítóról, Hamletről és Don Quijotéről.

Ithaka hívása és Odüsszeusz titka

„A happy end nem tökéletes. Odüsszeusz hiába jött haza. Tudjuk, hogy megint el fog menni, folytatja kalandjait és elpusztul... Az igazi ellenség benne magában van. Ő maga, lelke legmélyén titkos szövetségese a természet vad, rejtett és bomlasztó erőinek, amelyek ellen harcol. Igaz, ellenáll Kürké durva varázsának. S mikor a szirén-sziget mellett fut hajója, odakötteti magát az árbochoz. De a fülét nem tömi viasszal, mint a többi hajós. Ő hallani akarja a sziréndalt... és örökre hallja. A szent Pénélopé és az édes otthon nem fogják őt soká visszatartani.

Már el van ítélve.” (*Babits Mihály*)

A vágyak tudatos célja Ithaka, a megérkezés. Tudattalan célja a tenger, az indulás. A veszély nem csökkenti, de növeli a varázst. Léte múlik a varázson s a varázst követő életformán. Ha enged a szirének énekének, elbukott; ha meg sem hallgatja, nem Odüsszeusz. Éppen a hívás megérzésében, az élmény átélésében, a követés és nem követés döntéskényszerében rejlik a titok. A kutató, alig megpihenő, újra hajóraszálló, lehetőségek mélyére néző

életstílus titka. Az örök csillogású nagyromantika emberi bázisa. A kék virágé és *Délszigeté*, *A titokzatos birtoké* és *Csongor és Tündéé*. Nem művészeti stílus, hanem emberi magatartás értelmében. Ahol – ezt is Babilonból tudjuk – nem a boldogság keresése, hanem a keresés boldogsága a tét. Ez biztosítja a kísérletező mozgás örök voltát. Előre lendít, de fel is örül. Vonzás, aminek nincs vége, feszültség oldódás nélkül. Űz és foglyul is ejt. Nem ismer pihenőt, csak önfelszámolás árán. Odüsszeusz az őspéldája. Ettől európai jelkép.

Persze létre is hozza az európai kultúrát, pontosabban a kultúra európai voltát, itt érvényes modelljét. Amit dinamika jellemez megrekedés nélkül. A tradíció továbbvitele és szüntelen megújítása. Hagyomány, ami lendít, nem köt; új feladatot ad, nem a régi ismétlését. Itt van valójában fejlődés. A folyamatok végigmennek. Buktatókkal és visszaesésekkel, de történelmi holtágak és zsákutcák nélkül. Ellentétekkel, és szintézisekkel is. Ahol éppen a szintézis adja a klasszikus megvalósulást a csírázás, virágzás, hervadás szimmetrikus hármasegységében. Ahogy a görög plasztika archaikus stílusában megérnek a „szigorú stílus” feltételei. És nem vetélnék el, hanem az előzőekkel együtt létrehozzák az érett klasszikát. Hogy Praxitelész, Szkopasz, Leukipposz művészetében e klasszika háromfelé ágazva lebomoljon. Vagy: a késő antikvitás és középkor megszünteti a görög tragédiát, hogy annak örökéből is megfoganja és kihordja az újat, ami a késő reneszánszban ragyogóan fellobban. Vagy: a reneszánsz tragédiában Shakespeare magasabb egységben szintetizálja Marlowe szenvedélyét és féktelenné dimenzionált emberábrázolását, Kyd színpadismeretét és feszültséget sűrítő dramaturgiáját. És a példák még bizvást sorolhatók.

A mozgó pillanat – Faust és a lét tétje

„... Faust odüsszeiájának – a kárhozattól a megváltásig – úgy, amint van, az a rendeltetése, hogy magának az emberiség fejlődésének rövidített útját ábrázolja, anélkül, hogy eközben a hős individualitását, történelmileg és emberileg konkrét mivoltát feladná, anélkül, hogy útjának egyes szakaszait gondolatilag elvont általánossággá desztillálná.” (*Lukács György*)

A tét ismert. Faust lelke az ördögé, ha megálljt mond a pillanatnak. Vagyis megelégedett lesz. Kihuny benne a mindent ismerni akaró szellemi nyugtalanság, a mindent érezni akaró, lobbanó életvágy. Vak agg, amikor ez elkövetkezik. Háta mögött gigászi munka. Ő úgy tudja, csatornát építenek a tengernek; a sátán úgy, sirt ásnak Faustnak. Külön egyik sem igaz, csak együtt. Gátat a tengernek, sirt Faustnak. Halála árán épül új világ. Az elmúlást-születést, „stirb und werdét” egyesítő, mozgó pillanatnak mond megálljt, mert beleálmódja „szabad nép szabad honát” is. Öröknek és mozgónak, örökké mozgónak bonyolult egységét nem érti a mechanikusan gondolkodó, alacsony intellektusú ördög. Győztesnek hiszi magát, holott veszített. A világtörténelmet megélt mágus a lét ki nem alvó dinamikáját tette múlhatatlanná. Ezért e lét paradigmája. Mert személyesen járja végig a történelmi útját, és egyéni sorsában éppen az út végigjárásának apoteózisát teremti meg. Így *A szellem tenoménológiája* költői párja. Ez a történelem tragédiákkal teli útját revelálja, ahogy végül is nem tragikusan kibontakozik. Az a történelem útját kísérő

szellemét, ahogy a tragédiákkal teli, nem tragikus kifejeletet gyötrelmesen tudatosítja.

Csakhogy pontosítani kell. Faust nem az egész emberi történelemnek, hanem az emberi történelem optimális megvalósulásának, Európa útjának paradigmája. Megint a história nagy választójáról van szó. Ahol balra ment Ázsia, Afrika, a „felfedezés” előtti Amerika; jobbra, a görögök nyitotta csapáson, Európa. Balra megálló történelem van, évezredek át konzervált állapot, jobbra mozgó história, sok formát váltó fejlődés. Az első általános, de késleltetett, a második tipikus, de előre tendáló. Buktatókkal teli, de megnyílt út. Kataklizmákat ígérő, de történő történelem. Csak itt születhetett meg a mozgó pillanatra esküvő, világhistóriát végigjáró Faust. Mert csak itt volt mozgó pillanatokból összeálló világhistória.

Csak példaként: a művészet e szétválást pontosan követi. Európában születő, végigfutó, egymást megújító-megtagadó stílusok. Megszűnő-továbbélő tradíció. Keleten néhány tartós példát variáló, időtlen folytonosság. Végtelenül átörökített hagyomány. Itt újat kereső, továbbbúzótt dinamika. Ott ugyanabba elmélyedő, termékeny meditáció. A dinamikának a képzőművészetben – a látvány, a látvány változása és a tudott dologgal való ötvözése az alapja. A meditációnak – a képzőművészetben – a tudott dolog, annak továbbgondolása és elmélyítése. Az elsőben szemlélet és fogalommal gazdagított újabb szemlélet. A másodikban fogalom és bölcselettel gazdagított újabb fogalom. Történelmileg éles határ. A nagy művészeti stílusok expanziója – nagyjából – a Kárpátoknál megáll. Csak amikor kimerül az európai tradíció, például az impresszionizmusban a tiszta látvány, jön a keleti peremről avantgard inspiráció, és a történelem előttit őrző Afrikából archaikus üzenet.

Nyugat és Kelet – Aeneas és Dido

„A költő (Vergilius) . . . más múltat és jövőt akart ezzel a szerelemmel összekapcsolni. A birodalom múltját és jövőjét . . . A keleti királynő szerencsétlen szerelme Nyugat metropolisának őséhez sötét végzetekkel terhes. Kelet és Nyugat szerelme ez, akik . . . sohasem találkozhatnak.” (*Babits Mihály*)

Az emberiség Nyugat és Kelet feszültségének, Észak és Dél különbségének keresztjére feszítettett. Az első társadalmi rendszerek kontroverziája, a második gazdagságé és szegénységé. Így véli Aurelio Peccei, a római klub egykori elnöke. Kelet és Nyugat „két nagy dolog, két régi fejtörés”. A magyar költő múlttal igazolt végzetes kettősséget lát benne, az olasz tudós jövőt megmentő nehéz feladatot.

Nos, Európa és Kelet tényleg különvált. A távolabbi Kelet azon a bizonyos történelmi választóvonalon, a közelebbi, amikor az antikvitás szétesett. Különvált, de nem sorsszerűen rendeltetetten, és nem is örökre. Keleten, a közelin, megőrződött jónéhány, a görögségből és hellenizmusból származó mozzanat. Képzőművészetben, irodalomban, bölcséletben. És több fázisban vissza is áramlott, amikor Nyugaton szükség volt rá. A középkorban arab kultúrában rögzített és továbbfejlesztett, skolasztikát tápláló arisztotelizmus. Amit Tamás, a „tonzurás Arisztotelész” gótikus monumentalitással építkező keresztény katedrálisban össze is foglalt. A reneszánszban Bizáncban rögzített, a törökké lett birodalomból menekülő, humanizmust tápláló hellenizmus. Amit

az itáliai görög iskola Erasmuson és Moruson át északig közvetített. S a XX. században, főként az avantgardban Európa keletéről jön vissza – megerősítetten és másképp is színezetten – a Nyugaton született impulzus.

Mindez nem rendhagyó. Európa kultúráját teremtő etikája itt nem egyszerűen elválás, hanem elválás és egységesítés, szakítás és helyreállítás, feszültség és oldódás. Új mozgást indító, szintézist teremtő, termékeny anyagcsere. Ahogy nagy egyéniségek és valódi virágkorok sohasem autochton módon fogantak, hanem áramlatokat váltó, minőségeket keresztező történelmi párbeszédben.

Észak és Dél kemény gazdaságbeli különbség, de nem öröktől adott, és nem is egyszerű. A déli meleg tengerek, az Égei, Adria, Földközi, ringatják az egykori magas kultúrák bölcsőit – Kisázsiaiban, Észak-Afrikában, Dél-Európában. És a reneszánsz utánig éppen Dél a gazdagabb, anyagiakban és szellemiekben. Olyan vagyont halmoz fel kereskedelemben és festészetben, bankbetétben és szonettköltészetben, aranykincsben és szobrászművészetben, ami máig sugároz a ridegebb Északnak. Innen is Észak nagy Dél-nosztalgiaja. Az Itáliában újjászülető Goethe; görög isteneket sirató Schiller; Hellászt nosztalgizáló Hölderlin; Vagy a görög szabadságharcban eleső Byron; Olaszországba halni jövő Shelley és Keats. És a német romantika egyik regényhőse, akiről Szerb Antal beszél. A beteljesüléstől féltő vágy legszebb képlete. Olthatatlan sóvárgást érez Dél iránt. Ezért Svédországban szeretne lenni. Ahol hosszú, északi nyári éjszakák derengő világosságában, a paplak előtti padon végtelenül álmodhatna Itáliáról. Megint csak európai jelkép. A földrésze, amely áramlatok vérkeringésében és vonzalmak kötelékeiben állítja helyre a szellemi világ virtuális egységét.

A személyiség méltósága – Goethe és a Marslakók

„A világirodalom arisztokratikus fogalom: értékbeli kiválasztást jelent. Az igazi világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak. S az igazi világirodalomtörténet ezeknek története. A nagyoké, akik folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött”. (*Babits Mihály*)

Valahol itt lehet a kultúra értelme. A személyiség kibontakozásában. Hogy teremthető-e, hol és hogyan a történelmi szituáció, amelyben ténylegesen megvalósulhat. De a dolog meglehetősen bonyolult. Először: kultúra teremthet személyiséget, de személyiség teremthet kultúrát. Elszakíthatatlan kölcsönhatás. Csak ott van valóságos kultúra, ahol létezik a személyiség kibontakozásának minimuma; csak ott van a személyiség kibontakozásának minimuma, ahol létezik valóságos kultúra. Egymást nemző-tápláló szimbiózis. Történelmi kergetőzés, ami kivételes pillanatokban ígér találkozást. Persze – tisztában kell lenni vele! – ez európai kultúrafogalom. Itt adott a történelem lehetőségét a személyiségnek. Ezért kapcsolta össze az európai tudat a két csúcsgalmat: kultúrát és személyiséget. Így vélte Babits is, amikor megfogalmazta: az európai irodalom az öt létrehozó egyedek öntudatra ébredése. Másodszor: mert személyiség és közösség nem ellentétes fogalom. Csak a leegyszerűsített gondolkodásban. Mert személyiség közösségben jön létre. Átla és hozzá viszonyítva az, ami. Elkülönül benne mint önálló mikrokozmosz, de nem válik le róla mint zárt monász. Kényes egyensúly. Ha nincs közösség,

nem jön létre; nincs gyökér, amiből kivirágozzon. Ha túl erős a közösség, nem különülhet el benne; gyökér, aminek nincs virága. Ha szétesett a közösség, nincs, amihez viszonyítson; virág, aminek nincs gyökere. Az első elvetélt, a második infantilisán kötött, a harmadik magányosan szabad személyiség. Az első sohasem lehet makrokozmoszt reprezentáló mikrokozmosz, a második még nem, a harmadik már nem az. A második és harmadik között van a lehetőség. A közösségben, amely létrehoz, de enged is; nem ver béklyóba, de létezik. Erre ad példát – néhány csúcsponton – Európa.

A görög polisz kerek világa, amely szűk, de kozmikus. Ahogy Periklész megfogalmazta és a német klasszika visszaálmodta. Az érett Róma széles színpada, amely már tág, de még határolt. Ahogy Catullus születését zengte és Horatius teljességét. Az olasz reneszánsz művészi állama, amely kicsi, de világra nyíló. Ahogy például a Mediciek létrehozták, Burckhardt mítosszá szőtte. Az Erzsébet-kori Anglia, még zárt, de már kiárad a világtengerekre. Ahogy a színpadon örökké tette Marlowe és Shakespeare. Vagy Weimar és Jéna, miniatűr, de belefér a mindenség. Ahogy a poézisban rögzítette Goethe és Schiller. Ezen az egyensúlyon nyugszanak. Közösségén és személyiségén. A közösségén, ami él, legalábbis emléke; a személyiségén, ami megszületett, legalábbis lehetősége. Átaluk a mindig viszonylagos, de az adott történelemben optimális emberi kiteljesedés. Például Goethe. Benne egyesül minden, ami emberi. Ha elpusztul a Föld, hagyatékán tanulmányozhatják a Marslakók, milyen volt a homo sapiens – ahogy Szerb Antal feltételezte. Persze a virágkorokat ma a személyiség szétesésének réme, automatizmusokra bomlásának veszedelme követi. De ez már nem Európa produktuma.

III. EZREDFORDULÓ ARNYÉKÁBAN

„Ez az irodalom egyre kevésbé hasonlít a régi egységes »világirodalomhoz«. Úgy tűnhetik fel inkább, mint a világirodalom felbomlása. Nem is akar többé mindenhol és mindenkor érvényes és érdekes lenni. Többnyire megelégszik azzal, hogy egy nemzet számára érdekes, vagy legfeljebb, hogy egy kor számára. Az irodalom szétszakadozik, akár maga az élet.” (*Babits Mihály*)

„Ebben a mai súlyos válságban Európának erkölcsi és politikai kötelességei vannak a világ iránt. Ilyen helyzetben mindenki köteles cselekedni, aki csak képes rá. S Európának nem szabad elfeledkeznie arról, hogy ha csődöt mond, ha az emberi létállapotok megjavítására nem tesz meg mindent, ami hatalmában áll, akkor előbb vagy utóbb a történelem elmarasztaló ítéletét vonja saját fejére”. (*Aurelio Peccei*)

Szétszakadt világ. Még az egység letéteményese, az irodalom is leteszi a fegyvert – így Babits. Súlyos helyzet. Európa adjon programot a katasztrófa előtt álló emberiségnek – így Peccei. De mi a válság, amely árnyékot vet az ezredfordulóra? Meglehetősen egyetértés van a tapintható tényezők körül. Demográfiai robbanás, ami az eltarthatóság határáig népesíti a földet. Környezetpusztítás, ami alááshatja az élet természeti alapfeltételeit. Gazdasági-politikai feszültség, ami a túrheterogenitásig fokozza gazdagság és szegénység ellentétét. Nukleáris veszély, ami az öngyilkosság küszöbén „lebegteti” az emberiséget. Soha ennyi és ilyen „robbanóanyag”. A civilizáció, önmaga hálójába bonyolódva, pusztulással fenyegeti a világot. Mit tehet Európa, amely ugyan hatalmát veszítette, de hajdan a fejlődés optimális útját járva példát adott a történelemnek? Ez a dilemma; meg kell kísérelni a választ.

„... a magányos ifjú... ezzel a jelentős sóhajjal végzi: »kizökkent az idő; ó kárhozat, hogy én születtem helyretolni azt!« Úgy rémlik nekem, ezekben a szavakban rejlik Hamlet viselkedésének kulcsa, s világos előttem, hogy mit akart ábrázolni Shakespeare: nagy tett nehezedik egy tetre nem született lélekre. Úgy találom, hogy végig ebben az értelemben van kidolgozva a darab... Egy szép, tiszta, nemes, fölötte erkölcsös lény, melyben nincs meg a hősoket alkotó érzéki erő, tönkremegy olyan teher súlya alatt, melyet sem viselni, sem ledobni nem tud; minden kötelesség szent előtte, ez túlságosan nehéz.” (Johann Wolfgang Goethe)

A képlet világos. Erre támaszkodik minden hagyományos értelmezés. Lényeges, hogy Goethe a Wilhelm Meisterben, a személyiség felnövekedését taglaló nagy nevelési regényben adja. Hiszen Hamlet is a személyiségről szól. Ember és szerep nagy dilemmájáról. Mi lesz, ha az egyéniségnek nem megfelelő vagy túl nagy szerepet (feladatot) rótt ki a történelem? Nos, soha nem zökkent ki ennyire az idő. Európa lenne a magányos ifjú, akire nagy tett nehezedik, noha nem erre született? Tiszta, nemes, kötelességét tudó lény, aki tönkremegy a viselni nem tudott teher súlya alatt? Mire támaszkodhat mégis, miben rejlik ereje? A Hamlet-példázat eligazít.

Legalábbis részben. Nem úgy, hogy egyik felében igen, másikban nem, de visszájára fordítva. És akkor egészen. Hamletnek ugyanis meg kellett változnia, hogy megfelelhessen. A darabban Wittenbergából jött, reneszánsz és reformáció szellemét hozva, és Montaigne-t olvasta az oszlopok között. Valójában az oxfordi humanizmus ragyogta be, amiből alkotója merített. Ezért nem volt arra mód, hogy „galambepéjű ne legyen”. Ettől kellett elfordulnia, hogy cselekedjen. Wittenberga nem bosszúra nevelte, de toleranciára. Oxford nem kardot adott kezébe, hanem könyvet. Montaigne nem tanította, hogy farkasemberekkel keljen viadalra. El kellett hagynia Wittenbergát, Oxfordot, Montaigne-t. Európának meg kellett találnia – Wittenbergát, Oxfordot, Montaigne-t. Hogy elviselhesse a terhet, amit a feladat ráró. Hamletnek véresen kemény tetre volt szüksége, ezért le kellett tértnie erkölcsi alapjáról. Európának belső megújulásra van szüksége, ezért vissza kell tértnie erkölcsi alapjához. Claudiuszal bölcselő nem szállhatott szembe, csak kardot rántó katona. A mai veszélyt katona nem oldhatja fel, csak eszmét találó bölcselő. Mindkettőnek újulni kell, hogy megfelelhessen a feladatnak, helyre tolhassa a kizökkent időt. A helsingöri királyfinak – jobb énje ellen fordulva – könyv helyett kard kellett. A vén földrésznek – rosszabb énje ellen fordulva – bomba helyett könyv. Most nem előreszaladásról van szó az eddigi úton. Hanem visszatezésről az előző útra. Nem a keresés látványos pátoszáról, de a megőrzés csendes hősiességéről. Nem az örökké kutató Odüsszeusz és nemesen kielégíthetetlen Faust az aktuális jelkép, hanem a szenvedve történelmet korrigáló Hamlet és fenségesen értéket védő Don Quijote.

A szellemet kiengedték a palackból. A világ Goethe bűvészinasa lett, feledte a visszaparancsoló varázsigt. Hit, erkölcsi bázis, bölcsesség kell felidézéséhez. Wittenberga, Oxford, Montaigne süghat. Európának van legtöbb esélye, hogy meghallja.

„...nincs ember, aki, bár fejét csóválja, ne érezne vonzódást a szánalmasan nagyszerű, egy ponton kótyagos, egyébként azonban feddhetetlen lovag iránt. A rögeszme alakját viselő szellem hordozza és nemesíti őt, erkölcsi méltóságát az segíti át minden lealacsonyodáson... Don Quijoteról álmodtam... egészen eltelttel fájdalommal, szeretettel, könyörülettel és határtalan tisztelettel, és ezek az érzések álmatagon tovább rezegtek bennem most, az érkezés órájában. Túlon túl európai, visszatekintő érzés- és gondolatvilág! Előttünk a reggeli párából lassanként kiválnak Manhattan felhőkarcolói. Meghökkenítő, koloniális táj, magasra tornyozott, gigászi város”. (Thomas Mann)

Az Amerikába érkező száműzött félálmában a lovag alakja jelentéssel telítődik. Őt viszi magával, amikor kiköt a felhőkarcolók alatt. Egyfelől rögeszme és szellem azonosítódik benne, másfelől rögeszme és európai hagyomány. De mi köze a rögeszmének a szellemhez és európai hagyományhoz?

A választ Cervantes adja, s ahogy művét értelmezte Mann. A lovag két világ határmezsgyéjén él. Mögötte a hősi múlt nagystílusú heroikus álma. Előtte a polgári jelen kisstílusú gyalogos realitása. Ott eszmény, itt eszménytelenség. Mítoszról jött, mítoszvesztésbe érkezett. Hitet szeretne, számítást talál. Alomba vágyik, józanságba kényszerül. Nemes mániára szavaz, nem nemtelen prakticitásra. Magasztos transzcendenciát őriz a laposan immanens világban. A nagy újkori illúzióvesztés halhatatlan reprezentánsa. Tragikus kiábrándultsága századokon át színezi az európai kultúrát. Érdemes pontosítani a példázatot. Nem értelmén inneni ügyefogyott, hanem értelmén túli bölcs bolond. Nem megszállja a rögeszme, de választja a rögeszmét. Jobbnak tartja az illanó múltat a vaskos jelennél, az eltávozottat a megérkezettnél, a gyengét az erősnél, a vesztest a győztesnél. Megtagadja a negatív történelmi változást. Érvényteleníti a sűrke jelent, beburkolózik a színes múltba. Nem hiszi, hogy a borbélytányér vértessisak, a szélmalom gonosz óriás, a birkanyaj ellenséges hadsereg. És főként sejt, hogy Dulcinea nem légies nemeskisasszony, hanem vaskos parasztlány. De tudja, hogy úgy kell élnie, mintha vértessisak, gonosz óriás, ellenséges hadsereg, légies nemeskisasszony lenne. Mert csak ezért érdemes harcolni. Így van tétje a létnek. Így őrizhető az élet emelkedett stílusa. Ettől fenséges, mert értéket testesít meg; ettől komikus, mert időszerűtlen értéket. Mivel nagy az ellentét ideál és való között, csak túlfeszítetten képviselheti. E túlfeszítettség a bölcsen vállalt félőrlület. Ebben lesz az eszme rögeszmévé, a pátosz patetikussá, a magasztos groteszkké. Hősies minőségi elv; belepusztul, amikor elragadják tőle.

Nos, amikor Mann Manhattanba érkezik, Euópa egykori szelleme – Wittenberga, Oxford, Montaigne – fájdalmasan idejét múlt és veszélyeztetett. Ezért jelenik meg az utolsó lovag, amint nyájas konoksággal tagadja a rossz jelent, őrzi a finom elmúltakat. És ez az őrzés – akkor is – éppen Európa.

Prospero vagy Kalibán

„A világ közepébe állítottalak – mondja Ádámnak a teremtő –, hogy annál könnyebben körülnézhess és mindent láthass abból, ami benne van. Olyan lénynek alkottalak, aki sem égi, sem földi, sem halandó, sem halhatatlan, azért, hogy a magad szabad alakítója és legyőzője légy; alattá fajul-

hatsz el és Istenhez hasonló lényé születhetsz ujjá . . . Csak te tudsz szabad akaratod szerint fejlődni és nőni, mindenfajta életre megvannak benned a csirák.” (*Pico della Mirandola*)

„A népek napjainkban eltérő kulturális, társadalmi és politikai miliőben élnek, s belőlük mint különféle színű kövekből rakódik össze az emberiség mozaikképe. Minden helyzetre másként és másként kell reagálni, ám mégiscsak léteznie kell valami közös nevezőnek, amely a tulajdonságok sokféleségének mintegy az esszenciája. Körülbelül ez az, amit emberi minőségnek nevezhetünk.” (*Aurelio Peccei*)

Pico és Peccei csak Prosperóról szólnak, Kalibánról nem. Pedig – féltő! – ő az erősebb. Mozgatja a világot, az ember alatti, garázda torzszülött, nem gazdája, a mélyen humánus, ábrándos varázsló. Az ember két lehetősége. Embertanilag, általában, mindig. És történelmileg, konkrétan, most. Az egyik, ami elpusztíthat. Féktelen népszaporulat, szétrombolt természet, nyomasztó gazdagság-nyomorító szegénység, atomháború. A másik, ami megvédhet. Racionális mérséklet, bölcs belátás, szelíd ön- és világismeret, tolerancia. Az első pusztán anyagi erő, a második tisztán szellemi. Kétes egyensúly; könnyen billen – a rossz oldalra. Prosperót kell segíteni, hogy győzhessen. Nem a varázserő a remény. A bűvös vesszőt és könyvet megtalálhatja Kalibán. Nem ő teremtette, de megtanulhatja használni, és akkor vége az emberiségnek. Hanem a bölcsesség csendes hatalma, amely láncra verte a szellemeket. A lebenően szeszélyes, gonoszkodóan játékos Árielt és a súlyosan otromba, alattomosan gonosz Kalibánt is. Hogy mit jelentett egykor a bölcsesség csendes hatalma a meseszigeten, tudjuk Shakespeare-től. Hogy mit most, Európában és a világon, a ma bölcsseinek kell megfejteni.

Peccei nagyobb távlatú gondolatmenetbe ágyazza a válasz lehetőségét. Az ember deviáns elem a lassú evolúció természetadta rendjében. A teremtés hat napjából az utolsón jelenik meg, akkor is a huszonnegyedik órában. És megváltoztatja a törvényt. A mozgások öntudatlanságát, amelyben spontán kiválasztás vitte tovább a legjobbat. Most – az emberben – öntudatot szült magának a lét, és beavatkozott saját törvényeibe. Azokba, amelyek magát is meghatározzák. Innen kell továbbgondolni a ma már halott olasz tudós melankólikus meditációját. Mert az élet és benne az ember létrejötté kedvező természeti – geológiai, meteorológiai, biológiai – tényezők összjátékának meglepő eredménye. Egyszer megvalósult és ma is tartó egyensúly törékeny produktuma. Ott, ég és föld, halhatatlanság és halál, Isten és állat között – az élet lehetőségével megáldva, szabad akarattal megverve. Ahogy Pico tanította. Csakhogy ez az ajándékba kapott öntudat, szabad akarat adta beavatkozás féloldalas. Mert megismerte a beavatkozás néhány – üdvösnek hitt – lehetőségét; de nem – sejtethetően félelmes – következményét. Lehet, éppen a talajt ássa alá, amiben született, az egyensúlyt borítja fel, amin fennmaradhat. Így állhatott elő a mai átfogó veszélyhelyzet, Kalibán évada.

Mi lehet Prospero válasza? – Ismét Peccei hoz néhány adalékot. „Reálutópia” és globális program. Pontosabban „reálutópiákat” megfogalmazó globális program. A „reálutópia” Bloch híres fogalma. A valóságból való kiindulás van benne és a rajta túlszárnyaló gondolat. Földközeli az elemzésben, nem földhöz tapadt a megoldáskeresésben. Ilyenek szegezhetőek szembe Kalibán ezredfordulós antinómiáival. Hogy mik legyenek ezek, közös bölcsesség álmodhatja egybe. De csak átfogóak lehetnek, és ez már a globális jelleg. De itt a nagy dilemma. Az öntudat nem csupán féloldalas, de részleges is.

Korábban városra, területre, ma nemzetre, osztályra irányul. Nemhogy a glóbuszra, de kontinensre sem. Ezért keresi Peccei a „reálutópiákat” tartalmazó globális programok alapjaként az emberileg közönsre vonatkozó minőség-életet és a veszélyeztetett homo sapiens egyetemességét nosztalgizáló „fajtaöntudatot”.

Nos, a részleges öntudatok szent kötelékeit Európa szötte erősre. Itt születtek az annyi emberi méltóságot adó, feledhetetlen kishazák. Athén, amit Demoszthenész védett a birodalmi elvvel szemben. Firenze, ahova Dante visszavágyott az „emberélet útjának felén” túl „sötétlő erdőben”. Genova, ahova Columbus küldte az Óceán másik partjáról búcsúlevelét. Zágon, amiről Mikes a Márvány-tenger partján álmódott. Farkaslaka, ahova Tamási halottan visszatért. Kishaza és nagyvilág nem ellentét. A kishazában válik konkrétan átélhetővé a nagyvilág. A nagyvilágban lesz általános érvényűvé a kishaza. Talán Prospero végső érveként megszüli Európa bölcsessége a kishazák horizontját egybefogó „fajtaöntudatot”. Amibe Wittenberga, Oxford, Montaigne Hamlet és Don Quijote védte szelleme is beletorkollik.

Ha igen, a világ „nevelő iskolája” lesz és marad. Mint az „egyetemi várossá” lett Athén az antikvitásban, fénykora után, a római glóbuszon. Lehet Európa is a mában, fénykora után, a nem-európai glóbuszon. A világ Athénje, globális „reálutópiák” eszméket adó egyeteme. Rezignáltan nemes szerep. Az írástudók hűsége szükségeltetik hozzá. Erről beszél Kosztolányi:

*„Kiáltsatok együtt,
Európa bátor szellemei, költők,
hogy gyáva vadállat bújjik el a vackán
és vaksi vakondok túr alagutat.
Daloljatok együtt,
fények, tejedelmek, szellem-tejedelmek,
hogy lélek a várunk, légvár a mi várunk,
ezt rakjuk az égig, kemény szeretetből
és légi szavakból.
Kezdjetek előlről építeni, költők,
légvár katonái.”*

CSORBA GYŐZŐ EGYSZERŰSÉGE ÉS GAZDAGSÁGA

(*Görbül az idő* című verseskötete megjelenése alkalmából)

A modern költészet egyik útja, a kalandé a dús és mindenüttvaló élet sűrűjébe vagy a képzelet, a képi látás birodalmába vezet, ahogy Apollinaire, illetve Dylan Thomas példája mutatja. A másik úton a költő önmagában eszmél egy világra, és a tudásvágy bonckésével szinte a nagy kutatók módjára vizsgálja az emberi sors feltételeit személyes sorsában: e századi klasszikusaink közül így fogta föl a költészetet Szabó Lőrinc is.

Csorba Győző egész pályáján ezt az utóbbi típust testesítette meg egyre elmélyültebben, egyre letisztultabban és fokozódó bölcséleti tünődéssel. Fiatalkori, érett lírájától kezdve tárgya a költői én vagy az *enyém*-mel átlelkedített világ. Amikor irodalmi ízlés és divat egyaránt képekben tobzódó vizionálásra csábított, stílusát már akkor a puritán lényeglátás jellemezte. Az életrajzi és személyes környezet sohasem hiányzott lírájából, de a természeti naturalizmus gyönyörködő festőisége mindig távol állt tőle, jóllehet versesköteteiben újra meg újra megjelenítette mindennapi életének színhelyét, ahogy erre több kritikusa (például Széles Klára, Zirkuli Péter) utalt, a kertet. Ám a tényezetek ez a teljes értékű kisvilága átitatódott a belső élet színeivel, és kitérített helynek bizonyul, ahol a vegetáció beszélgető társ, élete az emberi létviszonyok tükré. A költő maga vallotta, hogy messze a hamis hangokkal csikorgó eseményektől, a csöndben, és van-e ösztönzőbb csönd a kezessé tett természetnél, a meztelen lélek könnyebben szembesül a végső kérdésekkel.

A *Görbül az idő* jelképes címe előrejelzi, hogy az alkotó az emberi lét törekenyebb szakzába ért, és sorsának mélyebb tárnáiba szállt alá. A kötet vezérmotívuma csakugyan az öregedés. De ez nem pusztán költői témát jelent Csorbának, hanem magatartásformáinak, beszédhelyzetének, dikciójának fanyarul bensőséges árnyalását, s mivel az élet, a saját élete komorabb jegyeit is a független lelkekre jellemző szabad, olykor irónikus kritikával tekinti, a költői kifejezés útján a sors számba alig vett esélyeiről hoz fölfedezéssel fölérő híreket.

A „határsávba ért” ember (*Közhírré*) magatartása elsősorban a számvetésé, mint-hogy azonban önmagát szólogatja, korholja, noszogatja, egyszerre kendőzetlenül lírai szív és a lelki élet meg a lét törvényeit fürkésző elme. *Mind zavartabban kapkodok, / hogy több nyomom maradjon* – írja kegyetlenül önelemző szenvedéllyel költői önmagáról, aki ebben az összefüggésben az emberiség java törekvéseinek kísérleti alánya, és a vers záróakkordja már a megragadott lírai szituáció célképzetét összegezi: *S reggelre úgy indulhatok, / mint aki biztosabbra / rajzolt egy szétmázolt lapot, / hogy az időnek adja. (Virrasztó)* Milyen találó, Csorba ars poeticájára jellemző az emberi sors vagy még inkább: esély szinonimájaként használt *lap* jelzője, a *szétmázolt*, ahogy a költő a tevékenységi előtti tapasztalatot víziója föltárhozó fényével mérheti.

Az igazság pillanata, utalhatnánk a spanyolok ismert jeligéjére, amikor a legújabb Csorba-versek ihletére, eredetére gondolunk. Így világosodnak meg a lelki történések, így válik beszédessé például a gyermeki képzelgés édenének értelme (*A gyermek álmai*), a férfikor delelőjén túl a családias hangú istenkeresés, mely a határain kopogtató ember tudatában előbb-utóbb megjelenik, miként ezt a nagy elődök,

Ady, József Attila rokon tárgyú és hasonló hangütésű költeményei is szemléltették volt: *Hogyha ezerszer öregebb is, / én se vagyok gyerek, / tárgyalhatnánk egymással végre úgy, / mint felnőtt emberek* – hirdeti Csorba Istenről, öregeződésben a végső gondok szomszédjaként meghitt, ősi közvetlenséggel.

A benyomásoknál érettebb, intellektuális és pszichés élmények megragadásának megvan az előzménye Csorba Győző lírájában (*Jön az angyal, Változás, Testi háború* stb.), mindamellelt az új kötetben főként az ősköltői ráeszmélés, az a kristályos egyszerűség tűnik föl, mely a dolgok, jelenségek kimondásának élményében megjelenítő realizmussal társulva a költői szemlélet további érlelődéséről tanúskodik. A mai költészettudomány a lírai szituációnak ilyen hasonlóképpen egyetemes érvényű tanúságtételeit nevezi költői mítoszoknak. Csorba Győzőnek ebbe a verstípusba tartozó remekeit azonban most azért sem illetnének ezzel a műszóval, mert a létnek e személyes megrendüléseit ismételten is groteszk vagy éppen önironikus felhangokkal kíséri, s ez a változó és változatos esztétikai moduláció hangját olyan *tremoló*-val hatja át, mely az alanyi jelenlét hitele a versben. A *tremoló* még a kötet-kompozíció hangszerelésében is érvényesül. A drámai eszmélkedés belső beszédeit időnkint röpké verses közjáték oldja föl, s ezek a lírai sóhajok a lényeglátásnak gondolati és érzelmi aktjai ugyan, mégsem kevésbé megrázóak, mint a tágabb lélegzetű versszervezetek:

Szemet ne kéne csukni,
– ébren hajnalba jutni.
Amit kizár az álom,
többé meg nem találom.

Ha más nem: lámpa fénye,
a mennyezet fehérje.
Még ők is többet érnek,
mint bugyrai az éjnek.

Óhaj

A tiszta rajzú, belső jelenések művészete a tárgyi világot is magához juháztatja – olykor az életrajzi visszarévedés egy-egy ékesszólo motívumául, mint amilyen a cég-táblák tragikomikus üzenetének visszhangja a gyermeki lélekben (*Danse macabre*), olykor az eredendő költői állapot, a kérdés helyzetében, amikor az otthoni téka könyveit vallatva, maga a néma párbeszéd emelkedik a társas élet, a teljesebb sors rangjára, hogy aztán a reflexió ellentétébe csapjon át, *s e halott könyv-sokadalom* kontrasztjával a költő akár a legkicsinyebb organizmusban leljen értéket: *ha lapoz benne s ha megáll / mert csöppke bogarat talál / – bár mákszemnél is kicsinyebb – / boldog borzongás lepi meg / s úgy nézi már a szöveget / mint elcsúfított terepet...* Ismét más esetben a latin-tudás viszontagságainak elégiája idézi meg „minden hús” útját (*A latin nyelvtan*).

Az emberarcú természet a beszédes tárgyakhoz hasonlóan idomul gazdájához. *Abszolút monarchiám* – nevezi meg a kert jelképébe keretezett, egyszersmind oda kivetített emberi esélyeket a költő, akinek e mágikus helyhez kötött természetlírája látta-több számos részletezőn élethű leírásnál. Alkotói gesztusának önjellemzéséül írja: *a kertből vers lett, s míg a vers él / e kert erősebb lesz a kertnél*, és ez a jelige épp úgy szeráfi tündöklésű, himnikus panteizmus beharangozása (*Vers lett*), mint a *törvény masinája*-nak logikai, noha végig érzékletes analízise. (*Megint tavasz*) De a lélektani realizmus erejének bizonyosságául, amióta tájfestés a természetlír, a legnehezebb változat: a negatív életkép műfajában is kifejezi Csorba a belső élmény határozottan körvonalazott tárgyi mását. (*Tévedés, Kertem* stb.)

Költészettanának egyik állandó jellemzője a folytatólagos önmegismerés. Ez a folyamatos alkotói gesztus nemcsak az én takartabb rétegeibe hatol mind mélyebben, hanem, bármennyire paradoxnak is tűnjék, az *enyém*-ek körét külterjesen is bővíti. A

dologi tárgyak meg a jelképes természet antropomorfiájának tágabb atyafiságát keresve a szatíra műfajához is oda-odafordul. (*Portréfilm, Ars poeticák a XX. századból*) De költői tiszteletadásaiiban, „hommage”-aiban szívesen él a kettős arcképfestés művészi fortélyával is. Jónás-álcájú Babits-verse egyaránt idézi a próféai lelkiismeretvizsgálat ismert parafrázisát, és tesz személyes vallomást többek közt az *eleve elrendelés-ről*, melynek tana modelljétől távol áll, mint ahogy Csorba rokonszenvre hangoló jelszava, és nem másé, az *örülni az örülhetőnek* hirdetése (*Babits-apokrif a „Jónás könyve” utánról*). Ugyanígy leljük föl más, különben jellemző erejű és igazmondó portrékban, Illyésében, Várkonyi Nándoréban, Weöresében és egyéb tiszteletadásokban Csorba Győző közvetett és közvetlen föltárulkozását. A Kereszturynak ajánlott sorok képi jelentése így mondja ki egyszerre Csorba egyéni természetközelségét és a tenyészet szókincsében az erkölcsi kötelesség textusát, mint ahogy az üdvözlő költemények ciklusának igen találó címe „Hűség”.

A költő családi lírája ugyancsak a kettős arcképek galériája. Ebben a témakörben Csorba a belső beszédnek új távlatokat nyit. Ahogy *övéiről* szól, s a szó ezúttal kettős értelemben is kifejező, saját életének derűs, elégikus vagy tragikus vetületeit is kinagyítja. Ezek a zsánerképek önarcképek is, a fiktív párbeszéd alatt nemegyszer önmegszólító számadás zajlik (*A halott hozzátartozóihoz*). Ez a szigorú önfelmérés szab határt érzelmeinek, és lesz gyermekeihez, unokáihoz intézett költői ígéje az önelemzés tükrében én-jének bensőséges, de éles kontúrú képe, az ellágyulás árnyalata nélkül (*Ötősfogatom*).

Köröttünk e világ elvékonyul / S átlátszik rajta mindinkább a túl – írja a költő a hétköznapokon átderengő irracionális borzongásokra utalva, de ez a *túl* gyakran az életrajzi, sőt a költői önszemlélet magaspontját is jelenti. Az eseteken, élményeken, összefüggéseken túli látás és láttatás a költői magatartás madártávlatra, ahonnan nem egy tapasztalat látszatának, sok jelenség ellentétének képébe, sőt ellentéteinek kaval-kádjába fordul. „Valami nem” – írhatja joggal e versek füzérének címéül Csorba, aki van annyira tudatos alkotó, mint amennyire a lírai vallomás hagyományának híve. „Sokszor a múlt és a jelen, a jelen és a jövő egymásra vetüléséből épül föl a versszerkezet” – így jellemezte e költemény-típus pár évvel korábbi előképét Tüskés Tibor. Idő- és térbeli lehetőségek párhuzama ellentétbe átcsapásának immár épp úgy színelye a tudat, mint a lírai én-nek elérhető létezés, még ha a legenda fokán is, mint jelszavul a feltámadás „élményét” az érzékelés szimfóniájaként lekottázó, elragadtatott *Hűsvét* himnuszában. Ami ezekben a Csorba-versekben „valami nem”, az egyszersmind mélybe világító igen, netán többszólamú igenek. Mert az *élők megszorozva élnek (Talan talán)*, s a megsokszorozott életet csontjaiban hordó lírikus ezt a színét és fonákját tudatosító, szimultán élményt művészi teremtésmódjára is átvetíti. A laza asszociációk lüktető fogalmi ritmusával, a gazdag lét feleselő pólusait, fő- és mellékágakat egymáshoz rendelő, fölcserélő mondatáramlásával, kompozíciójával sugallja, ami szemléletének lényege: a *naponta százszor és naponat százat* nemző tapasztalat fölismerését (*Naponta százat*), a törvények működését személy fölötti képletük igazára vezérlő bölcsességgel együtt (*Ok és okozat*), vagy éppen, s ez a művészi fantázia röntgenező erejére vall, a láthatatlan, a mögöttes erő a pillanat „kísérteté”-nek megjelenítése (*Kísértetté*). Csorba Győző nyelve ezekben a versekben „a hűságtól, a szöveg üresjárataitól, a pongyolaságtól” irtózó írástudóé, aki, mint összegyűjtött verseinek utószavában kijelentette, minden szavával „birtokba vesz”, mégis egymáson át viláldzó képzetek a lét gazdagságát sugározzák.

Értelem és érzelem egyensúlyának keresése belső dráma jegyeivel teszi változattá dikcióját. Csorbától korábban sem volt idegen a kihagyásos mondatfűzés, de a drámaiság jelei közül a paralelizmus, a nominális mondat, a szóismétlés épp úgy megfigyelhető versépítésében, mint a különböző íráskonvenciók sokféle expresszivitása, így a kérdő- és fölkiáltó jelek, záró- és gondolatjelek, hármas pontok nemegyszer többszörösen visszhangzó dialógusa: *bizonyosság? – bizonyosságok! / testemmel pusztuló világok: / / a színek formák a szememmel / az ízek nyelvemmel ínyemmel / / a hangok . . . ám minek soroljam: (Szerepek)*. A „látható nyelv” e kifejezéseit az el-

lentét feszültségével telíti, hogy Csorba Győző versbeszéde egyébként általában központosatlan, folyamatos. Az iráskép folyamatossága az emlékezést, közlést, képzelgést, elmélkedést vegyítő modern tudat tükrül közvetíti a képzetrajzást, ami önmagában sincs drámaiság híján, ezért a váratlanul megjelölő írásjelek az expresszió vilámlámpényeiként hatnak. Meglehet, Csorba verseit régebben is színezte, erősítette a „látható nyelv” egyik-másik eleme, de sosem ennyire bőségesen, ezért stílusa most a belső beszéd közvetlen pulzálását, érzelmi rezgéseket, gondolati felhangokat szintén visszaadja, így aztán olvasója a személyiség felhám alatti életéről is képet kap.

Mindez korántsem jelenti, hogy a *Görbül az idő* poéziséből számon kívül marad a képi vizualitás csillagszóró öröme. *Ledőlök egy-egy terebélyes emlék-fa tövéhez* – így eleveníti föl a múlt enyhet adó pillanatait (*Weöres Sándorhoz*), de a valóság gyönyörére, még ha zord és tragikus is, nem kevésbé fogékony: *a tv-antennák keresztjei, / mint agyag-szobor-vázák, amiket / egy szobrász ott felejtett. (Tél, ablakból)* Csakhogy Csorba Győző a képhez nem erőművészként nyúl, hanem kilátónak tekintti, s ez végső soron klasszikus ízlés bizonyosága. Esménye a fölcserélhetetlen kifejezés és az összetettségében is kristályos szerkezet. Egy igaz művészet csúcán szélső értékeket kapcsol össze, amikor áttetszően tiszta nyelven, de a poétikai eszközöknek a színes világra valló, sokhúrú gazdagságával ad számot az emberi sorsról. (*Magvető Könyvkiadó*)

A KÜZDELMES HIT VERSEI

Fodor András: *Reményfutam*

A dacos hit és a tárgyilagos felismerés felesel Fodor András új kötetének címében: van még esély a vágyott cél elérésére, de úgy tűnik, az ember már-már a lehetetlenre vállalkozik. A hit és a kétely ilyen korrelációja nem divatos irányváltás, szemléletmódosulás eredménye, hanem épp ellenkezőleg, az egyre gyarapodó életmű egyik leginkább konstansnak tűnő eleme került itt hangsúlyos pozícióba. A költői világnézet egyik foglalatja ez a nembeliségünket is jelző ellentétpár, amelynek tagjai általában kiegyenlítik egymást. Ha egyik vagy másik felülkerekedik, az végtelen értékítéleteket és magatartásformákat szülhet: kétségessé válik a világ szemléletének objektivitása, csorbul a művészi forma igazságtartalma. Fodor András költészetében – és mondhatni: egész irodalmi tevékenységében – az ember szépbe szőtt hite válik vezérelvé: „Hogy mindenütt otthonra találjon a földi világ”. Léven azonban XX. századi, modern költő, jól tudja, az örök harmóniaigény sokszor alig több, mint szép ábránd. Úgy teremte egyensúlyt, hogy a remény nem válik illúzióvá, a kétely nem fordul tagadásba, és főleg, egyáltalán nem hiszi, hogy modern világunkban az ember már csak arra hivatott, hogy a pernyét összesöpörje... A *Reményfutam* öt ciklusba szervezett versei is erről a küzdelmes hitről vallanak.

Címével a rák-gyötörte Babits elhaló szavait idézi – ha úgy tetszik: mementóként – a *Ha vagyunk* ciklus: „Mi komoly – emberek vagyunk... / Ha vagyunk”. (Babits, 1941.) Az enigmatikus szópár összefogja a ciklusból sugárzó világtérlemezést: létezésünk ténye visszafordíthatatlan, a megélés etikája és taktikája azonban rajtunk múlik. Ezt sugallja mintegy az a tény is, hogy a versekben előforduló két leggyakoribb motívum a *hűség* és a *halál*.

Fodor András költészetének – mint korábbi műveiből is látható – kulcsszava a hűség. Származásából, a nemzedéki indítatásból, költészeteszményéből forrt ki a hűséget programszerűen vállaló költői attitűd, amelynek karakterisztikus vonása az értékelvűség, a megmaradás-igény, s amelytől egyáltalán nem idegen a közösségi ügy tiszta szolgálata. Irodalmunk klasszikus, fényes nevek által fémjelzett tradícióját vállalta tehát Fodor András, viszont jól látható, alkatától, verseszményétől idegen az elődöktől átörökített, a költészetet ritusként megülő közéleti, prófétikus forma. *Ars poeticájának* transzpozícióit a világ kevésbé exponált jelenségeiben is felfedezi. A *Ha vagyunk* versei arról vallanak, nem könnyű a vállalt magatartás kevésbé látványos képviselése sem. Nem a hit rojtosodik, csak keserűbbé válik a szimatoló gyanakvás légkörében. A vitázó, tegező formájú, nemritkán retorikus elemekből építkező versekben az elfogadás, elfogadtatás küzdelme kap hangot. A szerep nem nyújt védelmet, hanem ellenkezőleg, ez a személyiség sebezhető oldala. Paradox állapot rajzolódik ki a versekben: a hűség bűn (*A hűség bűnei*), a bizalom gyanakvóna tesz, mert az érdekellentétek kötéseiben valahol mindig repedés támad (*Fogoly a vonaton*), nem szűnik érvénye a régi igazságnak: „Jobb annak, aki közösség nélkül / magamagával boldogtalan” (*András-nap*). Az ábrázolt világ ilyen értékpolarizáltsága, intrikus kiismerhetetlensége provokálja ki a személyiség nyíltságát, a versekben uralkodó személyes hangütést. A (talán túlságosan) kibontott metaforájú *Hid sorsa*-ban is ez a tény motíválja a létösszegző keserű vallomást („Kötődni – mennyi munka, felelősség, / mennyi kivédhetetlen ártalom”), s a verszárlatban felvillanó sors így nem válik magamutogatóvá: „Omlás, igen, a vége nem lehet más”. A pusztulás józan tудо-

másulvétele is a valóság tényéből adódik: „Végére is / veletek együtt bukom el. / Nem véd se irgalom, se hit.” (*A hűség bűnei.*)

A tragikumát vesztett, de tragikusan hétköznapi, közömbös világban a lírai én saját halálát mint szerepet éli át, a társakét, a fogyó nemzedékét azonban valóságként kell tudomásul vennie. A mindennapok apró elemeiből mozaikszerűen épülő *halottas-versek* a lírai tárgy és a kopogó sorokat átjáró rezignált tárgyiasság feltűnő ellentétével jelzik alkotójuk világlátását. Fodor András korábbi – barátokat sirató vagy a témát intellektuálisan megélt – verseiben a halál az emberi szépséget, akaratot negligáló hatalomként jelenik meg. Ott a költő az elfogadhatatlan elfogadásaként a gyászt, a halál döbbenetéből újraépülő személyiséget mutatta meg, pontos képét adva a lélek rezzenéseinek. Az új kötet halottas-verseiben sem kapitulál az értelem, csak mintha belefáradt volna a folytonos tiltakozásba. Napi hírré vált a gyászközlemény, s az önmaga fókuszába került ember átsiklik felette. A gyász üres gesztusokká egyszerűsödik így, a nekrológ csak szép szavak halmaza (*Zarándokok*). „A becsület letiprott nemzedéke” nevében mond búcsúszót egy pályatárs a kötet egyik legjobb versében (*F. P. búcsúztatása*), ám a gyászolók elkalandozó figyelme jelzi, ritussá válik az önfelmentés, a hit kiüresedését tragikusra hangolt gesztusok próbálják leplezni. A nemzeti és nemzedéki himnusz kontaminációjából („Megforgatjuk a jövődőt!”) kibomló ironia jelzi az öncsalás naivitását. Fodor nem ítél, de sejteti, bármennyire tragikus is a halál, nem válhat értékjelzővé. Ez az értékörző szemlélet sorolta a ciklus végére a Bibó István és Babits emlékének szentelt verseket, példázva az írástudók felelősségét és etikáját.

„Számomra a nagy megrázkódtatások és az utazás jelenti az élményt. Térben és időben való változás.” – mondja egy régebbi interjúban Fodor András. A *Reményfutam* két ciklusa is (*Álom az érkezésről*, *Két pólus*) a zömében úti élményekből született verseket adja közre. A költőt jó sorsa mesés tájakra vezeti, de a cikluskezdő versek először az otthon, a régi házat idézik. A plebejus származás, a megtett út öntudatával tekint vissza a szülőhelyre: „de ott a néma növények / harmatburkából kelve mégis / ki tudtam nőni a földből” (*Szülőház udvara, éjjel*). Az úti-versekben Görögország, Spanyolország, Japán nevezetességei elevenednek meg. Fodor András azonban nem képeslapokat ír, távol áll tőle az impresszionisztikus érzékiség, a rácsodálkozás egzaltációja. A konkrét élménybe finom korrespondenciával szöveződik a lét egészét vagy a saját sorsot érintő gondolat. A tapasztalatiság és az intellektualitás így alkot egységet. Jellemző részletek (naplemente, Byron kőbe vésett neve) villannak a *Szunion*-ban is, de a turistalátványosságtól messze jut a gondolat: Európa egyik csücskén az európaiságról van szó. Szemléletes képet rajzol az utazó Athén szinkavalkádjáról, örök mozgásáról (*Újra a város*), de a város a klasszikus kultúrát jelenti mindenekelőtt, s érthető, hogy Fodor András az Akropoliszon „mindenkinél jelenvalóbbnak” érzi Fülep alakját. Tömör metaforákból látványrétegek rakódnak egymásra a *Hiába* spanyol tájakat idéző bevezető soraiban, majd Kolombusz nevétől asszociálva fogalmazódik meg az ítélet: „S hiába lett kerek a föld. / Azóta is csak / pompa és iszony / pólusa közt forog.” A Japán-versek közül szerkesztettségével, gondolati rétegzettségével kiemelkedik *A Megapolis közepén*. Az egymásra torlódó részletekben a hipertechnika csodái a modern ember jellegzetes labirintus-érzetét, félelmét idézik fel.

A *Reményfutam* újolag mutatja, Fodor András a tárgyas vers híve, de nem kívánja a líraiság halálát. Kétségtelen, a vers a narratív elemek túlsúlyával, a függő beszédformákkal nemegyszer a prózához közelít, és – különösen a *Szine-visszája* ciklusban – a költő az objektív közléseket, a túlnyomórészt díszetlen mondatokat rendezi versé. Ebből adódóan a gondolatilag és szerkezetileg összetartozó nyelvi elemek, új sorba kerülve, igen gyakran kényszerülnek önállóságra. Az is igaz viszont, hogy az enjambement nemcsak kényszer, a verssorok és szintagmatagok ilyen pozíciójuknál fogva sajátos, reflexív lehetőséget biztosítanak. A tárgyiasság tehát, mint a világ recepciójának vetülete, így válik formateremtő gyakorlattá, és jól szolgálja az intellektualitást, mint költői metódust.

Fodor András költészete a kiküzdött értékrend és a megtalált költői, közéleti szerep egységére épül. A missziószerű sors – ahogy a kötet egyik verscíme minősíti – azonban nem könnyű, mert épp a vállalás jellegénél fogva, az egyén az indulatok, érdekek bonyolult erőterébe kerül. Az értékkereső, értékteremtő elszánás olykor megtorpan: „Igen én mondtam: nincs határ / a szeretetben, / de érzem, nem tudom tovább / szétozogatni magam.” (Belátás.) A *Reményfutam* a pályakép egyik sajátos szegmentumáról tudósít, a „ha vagyunk” kételyének és a *Pedig* – (a kötet utolsó ciklusa) – fenségesen rögeszmés elszántságának egymásba játszásáról. (Szépirodalmi, 1985.)

Meliorisz Béla:

MA SEM JÖN SENKI

A különböző antológiákban korábban már megjelenő költő most önálló kötettel jelentkezik. Az első verseskötet a költői pálya kezdő lépcsőfoka, a megméretés első alkalma. Nehéz és örömteli pillanat egyszerre. A két borítólap közé bezárt versek végképp els akadnak alkotójuktól, önálló életet élnek. S mint minden lezártág és befejezettség, a hiányérzet és a megelégedés számtalan, kibogozhatatlanul ambivalens érzését indíthatja útnak. Így van ez rendjén. A költő nem tehet mást, örül és szorong egyszerre az olvasó ítéletére várva. Az olvasónak pedig tudnia kell, hogy legalább annyira kiszolgáltatott a helyzete, mint az íróé. Nem marad más, bizniuk kell egymásban. Az irodalom minden eszázadi botránya ellenére hinni kell abban, hogy a művészetnek a lélek figyelmére és szeretetére van szüksége, minthogy megfordítva sincs másképp.

Azt olvassuk a kötet egyik versében, hogy a költőnek nincsenek sem titkai, sem félelmei, kinyitja magát „mint egy kagyló”, szemtől szembe áll, pőrén és védtelenül. Ritka pillanat újabb líránkban ez a meztelenség, a szerepek nélküli kiállás. A szó klaszszikus értelmében lírikus alkat néz ránk a költeményekből, olyan költő, aki a líra hagyományos tárgyait sem tolja félre, sem a szerelmet, sem a természetet, sem az érzelmeket. Legfeljebb a közéleti érzékenység halványabb ebben a lírában, de ez csak egy olyan irodalomban feltűnő, ahol a költészet mindig politika is volt. Mindent összevetve Meliorisz lírája egy jó értelemben vett tradíció talaján áll, még akkor is, ha a szabadvers az a közeg, ahol a legotthonosabban mozog. Élményvilága rendkívül átszűrte, át-

tételes, inkább benyomásai vannak, de ezek az impressziók túlmutatnak az esetlegességen, mindig valami komoly szomorúságot sugallnak. Ez a komolyság a „bús férfi” kis-sé szándékolt komolysága, aki az ifjúság eleveenségét és hitét „az égig érő város / aljában” könyörögve mégis meg szeretné őrizni – „ne dőlj el ne dőlj el nyárfa / vitorlája ifjúságomnak.” S mivel a „vitorla” már visszavonhatatlanul az emlékek áttevő távolában, lassú, keserves széljárások jelenéből visszatekintve fehérlik csupán, a költő mind gyakrabban visszatekint, szívós türelemmel faggatja a múltat. A múlt nem a „rég-i szép idők” nosztalgiját jelenti Meliorisznál, nem az emlékezés megszépítő, lelket simogató kalandjai vonzzák a költőt, hanem a minden másodpercben befejezett, lezárt idő megfajthetetlen szomorúsága. Nem az érdekli ami elmúlt, hanem a visszavonhatatlan idő, a megtörtént dolgok abszurd magányossága, így a múlt lépten-nyomon a jelen, a megtörténő idő részévé válik. Nem az eltűnt idő nyomában jár, hanem az eltűnt idő jár a költő nyomában, nem tud szabadulni tőle, az idő személyes és személyen túli közege lírájának, van, rátelepszik a személyiségre, valószínűtlenül és mégis valószínűen kísért, akár az elhagyott kastélyok szellemei. Az igeidőknek nincs sok értelme ebben az időszemléletben, hisz a múlt kontúrokká rajzolódik, s súlyos jelenlétével rátelepszik a létre. A múlt és a jelen elválaszthatatlanul és kiismerhetetlenül egygyé fonódik, s ez az együttes jelenlét adja Meliorisz lírájának érdekes feszültségét. Ez a feszültség nem éles, inkább elmosódott, életérzéssé tompított. Alapja a személyiség otthon és melegség igénye, valamint az élet otthon és melegség idegensége közötti ellentét. A szakadék áthidalhatatlan, s ez a véglegesség szüli Meliorisz életérzésének leglényegesebb elemét, a szorongást. Ez per-se önmagában nem sokat mond, hisz ez az

életérzés a modern költészetben lépten-nyomon jelen van, de mégis hangsúlyozandó, mert ebben a lírában a szorongás olyan állapot, amelyet mintha nem „kibeszélni”, hanem megragadni szeretne a költő. A folyamat körkörös, de nincs középpontja. Az idő az egyedüli ütközőpont, de ez olyan határfal, amely nem visszaveri, hanem átengedi a feszültséget, így Meliorisz líráját egy fátyolos szomorúság lengi át, az idő valóságával és metafizikájával a háttérben.

A költő „értelmes szavakat” keres a megmaradásra, de a szavak rendre visszahullanak, késleltetett és keserű kálváriát járnak. A megmaradás kegyelme a beláthatatlan sors távolában vesztegel, akár a „megváltó különgépe”, amelyet a „földünk légkörében ural / kodó zord időjárású viszo / nyok miatt...” nem tudnak „fogadni repülőtereink”. A „nagy dolgokról” hallgatni kell tehát, mint ahogy századunk közhelyé zsugorodott alapmondata tanácsolja: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ebben a csöndben mégis van valami majdnem irónia, a cinkosság és a kívülállás ravasz, szándékoltan visszafogott leshelyzete. Meliorisz a szemlélődés embere, de lesállításait a nagy vadjárások útvonalain verte fel, az „autócsordák egyhangú vonulása” mentén, az „üvegelemek” és a „vasbeton” hűvös geometriája közelében. Mitagadás, nem valami fényes panoráma, de a költőnek van szeme az élet apró, hétköznapi tényeiben is meglátni, felfedezni az értéket. A betonházak ablakaiban „izzó” virágok láttán Van Gogh napraforgói elevenednek meg emlékezetében, a kedves szemének „mélybarna kútjában” „szitakötő-zizzenés / júniusvégi szél indul...”, „a parti füvekben alszik a vörös nap”, „a kerítések tövében / bújik a bogár”, „vízi gyökerek között / szerelmes halak siklanak”. Meliorisz a hétköznapi költője, de lírája nem csak a lét szűrkeségére és a pillanatok fenségére érzékeny. Nyitott, clégikus magatartásában van egy állandó érték, egy a mindennapok megfellebbezhetetlen ünnepeként átélt élmény. Ez a szerelem, a család melegsége. A kedveshez írt verseiben – az enyhe József Attila utánérzések ellenére – olyan egyszerű, tiszta líraiság húzódik meg, amit már hiába keresnénk nemzedéktársai költészetében. Minden alkati adottság mellett van ebben egy jókora merészség is.

Nem törődni a gyanakvó pillantásokkal, a korszerűség maszkiájában jelentkező nyaktörő mutatványokkal, egyszerűen csak *kiállni* és a dal hangján vallani, nos, ez nem kevés morális tőkéről árulkodik:

Tündérkedj fényfel
márciusi széllel
áztatja a keretet
áztassa arcod is sugár
nevetésed legyen csobogás
napod kitért szárnyú madár
lábodon mint kanócon
fusson fusson a láng
(*Tündérkedj*)

Külön szint adnak kötetének a prózaversek (szám szerint nyolc, ide számítva a hátsó borítólappal szövegét is). Itt is az idő a meghatározó elem, de ezekben a darabokban mintha fesztelenebbül mozogna. A versbeszéd itt felszabadultabb, szuggesztívebb, a képi fantázia eredetibb. Az „... irdatlan havi sugallata” feszül a sorok mögött egy könnyednek látszó, de valójában igen súlyos játékosággal vegyülve. Ez a játékoság túlmutat az ötlet esetlegességén és felszínességén (nem úgy mint a *Gyászhirek* pársorai), mert az idő itt is konstituáló elem, hitelesíti a vállalkozást, „nehéz ajándékká” avítja a játékot. Létünk és történelmünk jellegzetesen közép-európai fintorai és esetlegességei, akár a személyes élet, akár a nemzeti lét szemüvegén nézve, egyaránt a „... meg nem történt és a nem eléggé visszavonhatatlanul történt dolgok” (Musil) képzeletével és valóságával terhes. Így aztán „... számos lehetőség szabadon végiggondolható”.

A kötet borítólappján – Barabás Márton munkája – erős vonalakkal átszelt térben, egy súlypontját vesztett ember lassan, mint a légüres tér lebegő tárgyai, hátrafelé dől, a pillanat irgalmában kimerevített tartással, kezét maga előtt hagyva. Az arc elmosódott, a kéz kontúrjai élesek. Itt minden megtörténhet, és mégsem történik semmi érdemleges – ezt sugallja a kép jelzészzerű vonalaival, híven tükrözve, pontosabban szolgálva a kötet versvilágát. (*Kozmosz könyvek*, 1985.)

PAPP ISTVÁN